

Tartalom

LIV. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM

2000. JÚLIUS

KOVÁCS ANDRÁS FERENC: Szép labdaházi esküvések! (Politikai fennköltetés)	3
TÉREY JÁNOS: Egy perzsa levél margójára; Az ízlelő fizikai és kedélyállapota; Perújrafölvétel	6
GION NÁNDOR: Átölelni	9
ZALÁN TIBOR: 7 + 1 haIQ	14
JÁSZ ATTILA: Felejtést remélve, L. I.-nak; Felejtés el- len (utónapló)	16
BOGDÁN LÁSZLÓ: A második: a főnövér	17
PINTÉR LAJOS: Életfa	32
PETŐCZ ANDRÁS: a török nő; azt már elmondhatom; gospel music	33
TORNAI JÓZSEF: A Gyökér-Vénusz, a gyökér-him- nusz; Zsoltár-hangra; Ha magad legmélyére szállsz...	37
BÁGER GUSZTÁV: A füzerradványi kastély fölnyitása; Baleset Párizsban; Levélféle T. D.-nek (Párizs, 1999. május 23.)	40
SZŐCS GÉZA: A Szirén (opera egy felvonásban)	42
KEMÉNY KATALIN: A Szirént olvasom	57

TANULMÁNY

POSZLER GYÖRGY: Az Önértékelés Választójai (Tria- non és irodalomtörténet-írás)	59
--	----

Összehasonlító irodalomtudomány Szegeden

FRIED ISTVÁN: Összehasonlító irodalomtudomány – szegedi módra	66
LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ: A hús-test felhasználási mó- dozatairól	67
SCHLACHTOVSKY CSABA: Chesterton az interneten	74
SÁGHY MIKLÓS: A meggyőzés-modell mint ironikus allegória.....	80

KRITIKA

BÁNYAI JÁNOS: „Amíg lehet” (Petri György versei)	84
TANDORI DEZSŐ: Egy bensőséges expresszionista (Bá- ger Gusztáv: Vízrajz – Egy visszavonult kritikus jegyzetei)	87
BÜKY LÁSZLÓ: Füst Milán: Teljes napló I-II.	90
BICZÓ GÁBOR: A képíró (Bálint Péter regényéről)	98
MEDGYES TAMÁS: Esztétikai tapasztalat és/vagy el- méleti megfontolás (Háy János: Xanadu)	106

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: „Igyekszem megőrizni a kutatói sza- badságom” (Beszélgetés dr. Frank Józseffel)	110
---	-----

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

Pintér Lajos fotói SZERVÁTIUSZ TIBOR csongrádi
köztéri szobráról a 15., 36., 58., 65. és a 83. oldalon

A Szirént olvasom

Végtelen sok interpretációra ad alkalmat. Ez már egy minősítés: a sokrétűség! Lehet, hogy jobban tetszik nekem, mint amennyire értem. Am az, hogy tetszik, hogy elfogadom, mélyebb és megbízhatóbb forrásból fakad, mint az értelmi, esztétikai stb. elemzések lennének.

Az ember hajlik arra, hogy azt fogadja el hitelesnek, amit saját asszociációival azonosít, amit felismer. Jellemző erre: még mielőtt elhangzik az Ithaka szó a III. képben, már jóval előtte azonosítom a karmestert Odüsszeusszal, sőt Ulyssesszel, Leopold Blummal – és íme kiderül, hogy a karmester neve Virág.

Az ítézés-sablon erre ilyen szavakat használ: hatás, sőt átvétel, vagy reminiscencia. Holott másról van szó. A nagy Írásokban (nem elírás az Í!), Gilgamestól, a Ramayana-tól, akár az Testamentumtól kezdve mindig ugyanarról van szó: a lélek archetipusairól, annak metamorfózisairól a különböző korok nyelvében. És csak az a maradandó, ez az örök egyetlen téma (témánk), ami össze is köti őket – meg bennünket.

Hirtelen két remek momentumot emelnék ki. A karmesterben, annak ellenére, hogy „sok titkot látott” s énekelt is róluk, csak akkor ébred fel igazán a szirén, a lélek éneke, amikor elalszik. A lélek ébersége, valós természete, érzékenysége a nappali tudat uralkodása alatt alszik. „Elfelejt, s újra felidéz.” És milyen otthonos s egyúttal elbűvölő, hogy a szirént Szabó Szirénnek hívják. Lehetne ennél általánosabb, mondhatnók közönségesebb név? Igen: Szabó Sára, Ilona, akár Biri – a felébredt anima megszólalása mind Szirén-ének, mind valódi lényünk éneke – mindnyájunkban. A fentivel meghittségben és valódiságában rokon a következő is: „Hova utazik most mester?” „Haza Kolozsvárra.” Ez a hiteles meg- és átélés mértéke. A magyar irodalomból meglehetősen hiányzik a konkrét földi hely spirituálissá emelése. Vagy a mesében, jobb esetben a mítoszban jár, de legtöbbször az „objektív” nehézkedései erő a földhöz ragasztja, a mitikusra legszebb példa Buda halála me a Toldi. Krúdyban van valami mitikus, de ködmítosz, ami pontosan azon a határon ereszkedik le, ahol a melankólia ködfátyola a már-már felhangzó szirénéneket hallgatásba foszlatja. Igenis, Kolozsvár és Torda és Nagyfalú és Kisfalú – valamennyi felett ugyanaz az égbolt és ezért valamennyiből vezet egy sugár a centrumhoz – ezt kell vállalni, így vállalom önmagammat. Van ennek neve is: hűség.

Van valami, amit nem értek. Miért „Apollón Psychopompos?” miért nem Hermész? Persze, úgy is lehetne értelmezni, hogy Apollón a lant mestere a zenével, az énekkel köti össze és vezeti a földi halandót égi halhatatlanságba. De ez a Halász-Kapitány éppen nem nap-természetű. Ha meggondolom, nem is igen Hermész. Igaz, hogy a gyöngyöt kihalássza, de aztán tintába mártja és a borba (= az eszenciába) védekezésül „viaszt öntöget”. Kapitány? Imbolygó kapitány, aki ugyan tudja, hogy „mindenkinek megvan a (maga) túlsó partja” – ám ez, valamennyiünk számára, „az örök ismeretlen”.

Egyébként ezt az örök ismeretlent mondja ki a hajó és utasainak árnyképe is.

Tehát nem is Hermész, nem lélekvezető, hanem az ősi hajós: Kharon. Kharon, akinek lénye, feladata (mibennünk) átvinni bennünket a túlpartra – a sors-kárhozott, a megválthatatlan, bolyong egyik parttól a másikig anélkül, hogy neki megadtna a kikötés nyugalma.

Másnap. Újra olvasva a dráma sok rétege egyszeribe közös nevezőt kap. Most inkább az a különös, miért tűnt kétségesnek a halász-kapitány Psychopompos volta, miért estem bele a klasszikus dráma évezredek formálta kelepcéjébe, amely a bennünk végbemenő összeütközéseket, küzdelmeket különböző megszemélyesítőkre (szerepekre) bízta? Egyúttal világossá vált a modern dráma ritkán bevallott, annál nyilvánvalóbb válsága – szinte lehetetlensége.

Miközben az apokaliptikus sodrás (korunk euphémizmusával a „gyorsuló idő”), másképp a démonikus történet a sokaságot a külső sötétség örvényébe kergeti, halász és kapitány, zenekar és karmester, a külvilági fedélzet és a benső kajüt egymásba hemperg és fülsiketítő berregésben a szirénének szirénasikollyá torzul.

A hánykódó hajó utasa hol gyöngyhalász, hol kapitány, hol egész zenekar, hol karmester, vagy talán mindezeknek árnya. Bizonyos csak az, hogy valamennyi a túlról érkező Psychopomposra vár, aki oda vezetné a nyugalom kikötőjébe. A túlsó part felbukkan, lemerül, távolodik, Psychopompos sehol és partnélküli időtenger dobálja a bolyongókat akár Gracchust, a vadászt, akinek nem adatik meg az örökkévalóság kikötője. Ilyen elveszettek vagyunk, ilyen elhagyatottak – egészen addig...

Egészen addig, míg meg nem rendít az árnyakat, maszkot, szerepet eltörlő egyetlen tudás: nincs halász, nincs kapitány, nincs kórus, és nincs karmester, sem ideát, sem túlpart, ahonnan értünk jönne és tehetetlenségünkől kiemelne a Megmentő – van bennünk egy alvó ének és felébredve ez az ének mi magunk vagyunk és felhangozva ő ismeri az utat, ismeri, mert hazatalált, önmagunk Psychopomposa – elhagyatott voltunkban ilyen hatalmasok vagyunk – otthon.

Kemény Katalin

Budapest, 1995. október 27.

SZÓCS GÉZA

A Szirén*

OPERA EGY FELVONÁSBAN

Selmeczi Györgynek

*Apád öt ölnyi mélyben pihen:
Korál lett csontjaiból,
Igazgyöngy termett szemeiben;
S így semmije szét nem omol,
Hanem éri dús, csodás
Tengeri átváltozás.*

(Shakespeare: *A vihar*;
Babits Mihály fordítása)

*Karmester – bariton
Halász – basszus – kapitány
Szirén – szoprán
Utások, matrózok, érdeklődők*

A halászt és a kapitányt felismerhető, egyenesen zavarbaejtő módon ugyanaz a színész játssza. A nézőben föl kell tevődnie a kérdésnek: vajon ez csak egy színész két szerepe-e, vagy több annál: lehet, hogy a halász és a kapitány egyugyanazon személy?

Prológus

HALÁSZ: ...és lánggal égő vadkender-mezőket
és hoztam neked tengerpartokat,
a hullámvész épp elborítja őket

s ez itten egy tenger-fene
ezek itten tenger-fenek
lent laknak majd a pincemélyben

---

* A Szirén című operát, amelyet e librettó alapján Selmeczi György írt, a luxemburgi Zeneakadémia mutatta be francia nyelven, 1998. áprilisában.

s szolgálni fognak hűen nálatok,
tenger-fenek és halmazállatok.

S ez itt mi, ez a fénylő, szaggatott,
ez a foszforeszkáló és megfoghatatlan?

Elhoztam ezt a lüktetőt és fényeset,
ezt a szaggatottat és érthetlent,

e jelekben itt elhoztam neked
a végtelent
s a végemérhetlent.

I. kép

MARSEILLE. A KIKÖTŐBEN

Halász, tömeg.

*Csoportosulás, közepén a gyöngyhalász. Még nem látjuk, csak a hangja hallatszik:
szirént vegyenek, habléányt, sellőt!*

A tömeg szétnyílik.

HALÁSZ: Íme, ebbe a ládába zárva
alszik életed nagy-nagy álma.
Hé, karmester úr!

*A karmester láthatólag egyenesen fellépésről érkezik, frakkban, kezében virágokkal.
Hordár-fiú viszi utána a bőröndjeit. Fényképészek, egy újságíró.*

ÚJSÁGÍRÓ: *(majdnem egyszerre a halással)* Maestro, egy rövid in-
terjút!

KARMESTER: Indul a hajó, hagyjanak.

HALÁSZ: Megálljon! Legalább nézze meg!

KARMESTER: Mit?

HALÁSZ: Mit, mit. Az el nem mondhatót. Vagyishát ... ha nem akarja...

KARMESTER: Na mi az ott, hát mondja gyorsan.

HALÁSZ: E ládában egy nagy titok van.

KARMESTER: Sok titkot láttam életemben.
Volt, amelyikről hallgattam mélyen.
S volt, amelyikről énekeltem.

HALÁSZ: Hát akkor mostan ide nézzen.

Felemeli a láda fedelét. A karmester lehajol, majd hátratántorodik.

- KARMESTER: És ez valódi?
 HALÁSZ: Most éppen alszik. Persze, hogy valódi.
 KARMESTER: És vajon tud-e énekelni?
 HALÁSZ: Mint minden szirén. Hogyne tudna.
 KARMESTER: De nincsen szárnya, madár-lába!
 HALÁSZ: Ez sellő-szirén. Nem madárka.
 KARMESTER: S az ára mennyi? Hogy az ára?
 HALÁSZ: Ötven arany a szirén ára.
 KARMESTER: Haha! Ötven! hogy mit nem hallok.
 Meg nem is igazi szirén, hanem sellő.
 HALÁSZ: Ez az általános műveletlenség miatt van, uram.
 KARMESTER: Hogyhogy?
 HALÁSZ: Manapság a sellőkről azt hiszik, hogy szirének.
 KARMESTER: És?
 HALÁSZ: És akkor a sellők, mit tehettek egyebet, megtanultak énekelni a szirénektől. De a szirének képesek átváltozni is habléánnyá.

Megszólal a hajókiürt. A karmester megindul. Néhány lépés után megtorpan, visszafordul. Kapkod, nem tudja eldönteni, mit tegyen. A halász odalép hozzá. Pantomim: vitatkoznak, hadonásznak, a karmester az óráját nézi, majd egymás tenyerébe csapnak. A karmester tárcáját és összes zsebét kiüríti, látható, hogy az utolsó pénzét is odaadta. Átveszi a hordártól a bőröndöket, a hordár és a halász fölemelik a ládát és utánaviszik. Néhány lépés után a BESZÁLLÁS feliratú tábla. Hajótülök. A karmester fölragasztja a hajóhídra. Matrózok veszik át a ládát. Kavarodás, majd sötétség. A magasban, a hajó korlátjánál megjelenik a karmester. Homlokát törli. Tekintete alighanem a halászt keresi, mintha még kérdeznivalója lenne tőle. A hajó megindul. Függyönyzene.

II. kép

A KARMESTER KAJÜTJE

A láda nyitva, voltaképpen egy nagy fakád. A szirén benne ül, időnként pancsol, hanyatt fekszik a vízben, a haját igazgatja. A karmester ingujjban.

- KARMESTER: Hát énekelj már, hallod-e.
 SZIRÉN: hallgat
 KARMESTER: Mért nem énekelsz?

SZIRÉN: *hallgat*

KARMESTER: Néma vagy?
Egy néma szirént sóztak rám ötven aranyért? Egy fil-
lérem sem maradt. Énekelj, az istenfádat! Aaaa-ááá...
lááá...

A karmester egész közel hajol a szirénhez, mintegy mutatva neki, hogyan kell énekelni. (A helyzet kissé a „száját kitátani” fogorvosi jelenethez is hasonlíthat.) Fel-felugrál, visszatér, s közben a legfantasztikusabb dallamkeverékekkel próbálkozik, mintegy előénekelve, hátha valamelyikbe belekapcsolódik a szirén.

KARMESTER: Hej, Jancsika, Jancsika... ez én vagyok... beszélni sem tudsz? énekelj már... (Pl.: az Öröm-ódát énekli, amely az egyik sor végén átsap a Für Elise dallamába, lálázva vagy szolmizálva. Közben:) Na? Ez sem tetszik? The Rain In Spain... Schubert... Isten, áldd meg a magyart. Szépasszonynak kurizálok. (Vagy bármi más.) Ez meg Hoffmantól Undine, a sellő. Mit szólsz hozzá? – Ez meg a Carmen. – Ez Selmeczi, hallgasd csak: Mexikóban, egy szállodában... – Orbán Györgyhöz mit szólsz? Ezt pedig én magam írtam, ez sem tetszik?

A karmester egy székre rogyva, két kezével a fejét masszírozza vagy a haját tépi.

KARMESTER: Van neked lelked?

III. kép

A FEDÉLZETEN

A karmester a fedélzeten. Sztároknak kijáró hódolat. Napozószékek, asztalok, pincérek.

Csevegés-foszlányok.

1. UTAS: ... az élet nagyon jót tesz az egészségnek...
3. UTAS: ... de a kórház különösen megviseli az embert...
4. UTAS: ... hát az biztos, hogy nem beteg embernek való...
2. UTAS: ... levágtam a körmüket, hogy jobban férjünk a lakásban...
DIÁKLÁNY: Mester, egy autogramot.

A karmester szórakozottan ráírja nevét a damaszt szalvétára és átadja a lánynak.

1. UTAS: ... hát ennyit a tervgazdálkodás átalakításáról rabló-gazdálkodássá...
- PINCÉR: Egy koktélt, maestro?
- FIATALEMBER: Megengedi, hogy Önnel együtt fényképezzenek le?

A fotó elkészül. Nők csicseregnek, hódolatteljes pillantások, mosolyfurdó.

- UTAS: ... és ha nem titok, hova utazik most, Mester?
- KARMESTER: *(szórakozottan):* Haza Kolozsvárra ...
- UTAS: Hova?
- KARMESTER: El, Transzilvániába *(magának:)*
... hiába, mindhiába ...
... vers la Transylvanie...
je suis transylvain...
mais ça c'est tout en vain...

Kapitány megjelenik.

Míg minden egyes utas európai szabvány szerint öltözködik, a kapitánynak és matrózainak megjelenése – teljesen anakronisztikusan – akár a görög vázák világát is idézheti.

- UTAS: Mi újság Ithakában, kapitány úr?
- KAPITÁNY: Hölgyeim és Uraim, kérem, emeljék poharukat körünk egyik művészóriásának, Richmann Jánosnak az egészségére!
- KARMESTER: *(meglepődve):* Ön...
Taps koccintás, éljenzés.
- KARMESTER: Köszönöm, köszönöm... *(mintegy magának:)* a valódi nevem nem is Richmann... talált gyerek voltam, és Virág János néven anyakönyveztek... még jó, hogy nem Kukorica Jánosként ...

A kép közben elsötétült, a mondat egy része sötétben hangzik el, a folytatása már a következő színben:

IV. kép

A KARMESTER KAJÜTJE

- KARMESTER: ... aztán öt éves koromban Richmannék örökbefogadtak. Kérsz valamit enni? Hoztam neked egy kis fekete kaviárt. Úgy hallottam, a szirének ezt szeretik a legjobban.

SZIRÉN: *hallgat*
 KARMESTER: ... mit hozzak neked? halat? hogyan szereted? nyersen? főve? esetleg innál valamit?
 SZIRÉN: *hallgat*
 KARMESTER: *(miközben lefekvéshez készülődik)* ...volt egy fenyőerdőnk az udvaron ... tudod, mi az a fenyő?
 SZIRÉN: *hallgat*
 KARMESTER: ... aztán megtanultam csellózni... a művelődési ház fiúvécéjében gyakoroltam, éjszaka, mert csak úgy volt megoldható... nappal a vágóhídon dolgoztam...
 SZIRÉN: *hallgat*
 KARMESTER: ... azután a nyolcadik emeletre költöztünk... a szomszédaink lótolvajok voltak... néha felhoztak egy-egy tüdővésztesztet a nyolcadikra, levágták, megsütötték és megették... tényleg, kérsz valamit enni?
 SZIRÉN: *hallgat*
 KARMESTER: És téged hogy hívnak?
 SZIRÉN: *hallgat*

A karmester közben már lefeküdt.

KARMESTER: Igaz, hogy a sellők reménytelenül rosszul főznek?
 SZIRÉN: *hallgat*
 KARMESTER: Hát akkor ... jó éjszakát.

A karmester kimerülten, arccal a közönség felé, alszik.

Egyszer csak megszólal a szirén:

foszlányok, szó és dallamtöredékek, félig dúdolva, szűrve, mintha csak magának énekelne.

SZIRÉN: ... avagy a tenger széle
 te vagy a tengerparti szél
 s a víz alatti kőfalak
 között egy utca-féle ...
 az ujj
 a szó
 a víz
 a kéz
 elfelejt
 s újra földidéz
 így élsz, és rád van írva:

tu es la mer
l'amour

KARMESTER: *(közben felébredt, de nem mer mozdulni. Nyitott szemmel hallgatja a szirént.)*

SZIRÉN: *énekelget*

KARMESTER: *(nem bírja tovább, hirtelen felül)*

SZIRÉN: *elhallgat*

KARMESTER: *Még!*

SZIRÉN: *hallgat*

KARMESTER: *Még! Kérlek! Nagyon kérlek! Még!*

SZIRÉN: *hallgat*

KARMESTER: *Még!*

Időmúlás-zene

V. kép

A FEDÉLZETEN

Terített asztalok. Utasok, pincérek, matrózok, kapitány. Ebéd. A karmester a pult-hoz közeli asztalnál. Matrózsapkája felfele fordítva, melléje téve az asztalra. A sapkán hanyagul átvetve az asztalkendő.

KAPITÁNY: *Figyeld csak!*

2. UTAS: *Igen!*

KAPITÁNY: *Láttad?*

2. UTAS: *Láttam!*

3. UTAS: *Mi történt?*

KAPITÁNY: *Lopkodja a kaviárt!*

3. UTAS: *Kicsoda?*

2. UTAS: *A karmester!*

4. UTAS: *Az lehetetlen!*

KAPITÁNY: *Pincér, nem hiányzik valami a pultról?*

PINCÉR: *Lássuk... de igen, most látom, hogy három doboz perzsiai kaviár ...*

4. UTAS: *Hogyhogy hiányzik?*

KAPITÁNY: *Karmester úr!*

A karmester feláll és menekülésszerűen távozik. Súgás-búgás, nevetés, összekacsintás, kurjongatás.

VI. kép

A KARMESTER KAJÜTJE

KARMESTER: Itt van... hoztam neked még kaviárt... egyél.

KARMESTER: ... az volt gyötrelmes ott mifelénk... hogyan is mondjam, hogy megértsd ... tudod, abban az országban akkor is kötelező volt megjelenni az életmentő műtéten, ha semmi baja nem volt az embernek... Nézd csak, ezt a tükröt neked adom... az igaz-e, hogy nagyon szerettek fésülni? Tessék, hoztam egy fésűt is...

SZIRÉN: *hallgat*

KARMESTER: *(dúdol):* Fülemülém a Place Pigalle-on,
én kis pacsirtám, Nachtigallom.
(Oh, ma petite sur la Place Pigalle
Ach, meine kleine Nachtigall)

Éjszakazene. A karmester alszik. A szirén énekelni kezd. A karmester felébred, de alvást színlel.

SZIRÉN: ... tündöklő és világos város
amelyben kalapok és hintók
és korallok és rozmaringok
ahol a tengeri csillag is az éjben
terád vár odalenn a mélyben
hol rálelsz arra, ki tereád vár
a víz alatt virágzó fáknál ...

KARMESTER: *(felugrik és a szirén nyakába borul. Eufóriában:)* Hát megérttem ezt is! Hát ilyen is van!
Mért nem magnetofon az Úristen!
S mért nem magnószalag az életem,
hogy lejátszható legyen újra! és ismét!
és akárhányszor! Isten! Mért nem játszol le újra engem!

Időmúlás-zene

VII. kép

A FEDÉLZETEN

Két-három nappal később. Hajnalodik. Felháborodott utasok gyülekeznek házikó-bátban, pongyolában, hálóköntösben a karmester kabinja előtt. Lincs-hangulat.

- Utások kórusa: Quoi, ... quoi?
 Was, was?
 Sto, sto?
 Quoi, quoi?
 What, what?
1. UTAS: ... hogy ez a rettentő ricsaj ...
 2. UTAS: ... ez a pokoli kornyikálás ...
 3. UTAS: ... ajajaj...
 4. UTAS: ... ki gajdol itten éjszakánként...
 2. UTAS: Hiszen éppen hogy ez a baj ...
 1. UTAS: Állítólag egy szirént tart a szobájában ...
 2. UTAS: Az micsoda?
 3. UTAS: Egy mélytengeri állat. Csak igazgyöngyöt eszik.
 4. UTAS: Tényleg?
 3. UTAS: Igen. Tudok valakit, akinek egy ilyen szirény főfalta a teljes gyöngysorát.
 4. UTAS: Igazán?
 3. UTAS: Igen. A láncot is úgy kellett kihúzni a szájából. A gyöngyöket meg má' mind elropogtatta.
 4. UTAS: Mit csinált?
 3. UTAS: Elropizta a gyöngyöket.
 1. UTAS: Le a szirénekkal!
 4. UTAS: Le a karmesterrel!
 1. UTAS: Elég volt az éjszakai ricsajból!
 2. UTAS: Le a karmesterekkel!

Intermezzo

IDŐMŰLÁS:
 átvezet a nappalok és éjszakák váltakozásán,
 át a 7. napig.

*Esetleg ezalatt:
 a karmester hangja a sötétben.*

KARMESTER: Sziszi, a királyné, érdekes verseket írt, tudtad? Például mikor az unokatestvére, II Lajos, ...tudod, belefulladt a Csele patakba... akarom mondani a Starnbergi tóba...

akkor írta azt... Mészöly Dezső fordította, ismered?
Azt hogy

Angolna sima teste
Simul szívemre már.
Ollóz, sarkam keresve
egy bíboros-homár.
Meduzák rám tapadnak,
Szívják karom, nyakam,
Nagy és apró halaknak
Csapatja megrohan,
Tíz ujjamat belepte
Pióca-hadsereg.
Két üveges szemembe
nagy tőkehal mered.

VIII. kép

A FEDÉLZETEN

Ugyanaz a helyzet, mint a VII. képben, csak néhány nappal később. A felháborodott utasok és a kapitány.

1. UTAS: Kapitány úr, türelmünk végére értünk.
2. UTAS: Ez így nem mehet tovább.
KAPITÁNY: Hölgyeim, uraim – a helyzetet megoldjuk.
1. UTAS: Most rögtön.
KAPITÁNY: Most rögtön.

A kapitány bekopog a karmesterhez. Semmi válasz. Elmosódottan a szirén éneke. Néhány utas a fejét fogja, mások betapasztják a fülüket.

3. UTAS: Úgy hallom, hogy zenék vannak a fülemben.
1. UTAS: Na, mi lesz?

A kapitány az ajtón dörömböl. Néhány utas rugdosni kezdi az ajtót.

- KARMESTER: *(megjelenik borostásan, gyűrötten, teljesen lepusztulva)*
Mi az? Mit jelentsen ez az éjszaka közepén?
1. UTAS: Hallottak már egy ilyet? Még hogy ő... még hogy későre jár...
KAPITÁNY: Karmester úr! Fel kell szólítanom: ígérje meg, hogy ezentúl semmilyen módon nem fogja zavarni utasaink pihenését.

- KARMESTER: Miért, mi zavarja őket?
- KAPITÁNY: Khm... hát az a... hogy nevezzem... hangzavar, ami az ön kabinjából... vagyis az a hangoskodás... szóval a ri-csaj ...
- KARMESTER: Tudja Ön, mit beszél? Tisztában van vele?
- KAPITÁNY: Mivel?
- KARMESTER: Önök abban a példátlan szerencsében részesülnek, hogy egy igazi szirént hallhatnak énekelni.
6. UTAS: Mi az, hogy ipari szirén?
- KARMESTER: Nem hallja? Sziréndalt! Tudja mi az?
- KAPITÁNY: Nem érdekel. Szirén, nem szirén – legyen csend a hajón.
- KARMESTER: Dehiszen ez a... gondolom, nem vonja kétségbe, hogy értek a zenéhez, nem? S ha én azt mondom, hogy...
- KARMESTER: Én nem kívánok vitatkozni önnel. Csak arra kérem, vegye figyelembe az utasok nyugalalmát.
- KARMESTER: A lelki nyugalmukat?
- KAPITÁNY: Tessék?
- KARMESTER: A lelkiismeretükről kérdezem Önöket...
- KAPITÁNY: Karmester úr! Ha nem hallgattatja el a szirénjét vagy akármijét, mi leszünk kénytelenek megszabadítani tőle a hajót!
- KARMESTER: Azt már nem! Ha egy ujjal is hozzá mer nyúlni bárki, azt én...
- KAPITÁNY: Karmester úr! Betelt a pohár! Ez ultimátum!
- KARMESTER: Miért nem öntenek viaszt a fülükbe?
- KAPITÁNY: Hogyan?
- KARMESTER: Nincs viasz a hajón?
- KAPITÁNY: A szirén nem maradhat itt.
- KARMESTER: A szirén velem van.
- KAPITÁNY: Akkor együtt tesszük ki magukat.
- KARMESTER: Hová?
- KAPITÁNY: Egy csónakba.
- KARMESTER: ... Hová??
- KAPITÁNY: Vagy a legelső zátonyra.
- KARMESTER: Kapitány úr! Ön egy ripók!
1. UTAS: És mikor fogunk odaérni?

KAPITÁNY: Holnap egy lakatlan sziget mellett fogunk elhaladni.
 KARMESTER: S volna szívük kitenni minket?
 KAPITÁNY: Mért olyan fontos magának az a szirén?

Időmúlás-zene

IX. kép

A KARMESTER KAJÜTJE

A szirén minden eddigénél szebben énekel.

A karmester a faláda mellett térdel és megsemmisülve, áhítatosan öleli a szirént.

SZIRÉN: *(egy dal közepén):*
 ... csak néha egy-egy gyöngyhalász,
 egy zarándok, egy tengerész,
 kit elgyötört a sárgaláz,
 csak néha egy-egy bennszülött,
 akit az árapály, a víz
 elvisz, majd újból visszalök...

KARMESTER: Még, még! Még énekelj nekem! *(köhög, szívtájékat dörzsöli)*

SZIRÉN: *hallgat*

KARMESTER: Mondd, hogy hívnak téged?

SZIRÉN: *hallgat*

KARMESTER: Nem mintha a név egyéb lenne, mint a valóság árnyékát megvilágító kis fényfolt... én sem tudom a neved, csak azt, hogy hogy hívnak.

SZIRÉN: *hallgat*

KARMESTER: Nem a neved kérdem. Nem azt, hogy ki vagy. Hanem, hogy hogyan hívnak!

SZIRÉN: Szabó Szirénnek.

KARMESTER: Milyen szép neved van.

SZIRÉN: Úgy találod?

KARMESTER: Nagyon is. Mondd...

SZIRÉN: Igen?...

KARMESTER: *(egyre jobban köhögve)* Volt valami közted és a között a halász között?

SZIRÉN: *hallgat*

KARMESTER: Akitől megvettelek.

EGYIK UTAS: Sötét história...
 MÁSIK UTAS: Tény és való...
 EGYIK UTAS: Azt mondják, a szirén a kapitány szeretője volt,... mielőtt megvette a halász... vagy kártyán nyerte tőle...
 MÁSIK UTAS: Tényleg?
 EGYIK UTAS: Ki tudja, hogy volt...

A hajó eltűnik.

SZIRÉN: *(behunyt szemmel)* Elment a hajó?
 KARMESTER: Nem tudom. Mindenesetre egyre kisebb és kisebb lett. Hogy érzed magad?
 SZIRÉN: Jól.
 KARMESTER: Én is.

Csend.

KARMESTER: Úgy láttam, mintha az árbochoz kötözték volna.
 SZIRÉN: Kit?
 KARMESTER: A kapitányt. Lehet, hogy lázadás tört ki a hajón? Vagy ő kötöztette oda magát?

Időmúlás-zene (ha kell), majd:

XI. kép

- a. a karmester a parton, a szirén a vízben
vagy
 b. a karmester a csónakban, a szirén a vízben

A szirén a karmester fejét fogja. A láda a vízben úszik.

SZIRÉN: ... a polipok s a törperákok,
 a díszes tengeri virágok,
 és odalent a víz alatt
 laknak a hősies halak.
 S van ott a víz alatt egy város
 melynek kapuja kilenc záros
 és oda várnak téged éppen,
 épp oda várnak, Virág János,
 van ott a városban egy templom

s mint társukat az erdő szélén
várják az összeesküvők
ott vár a víz alatti násznép,
ott vár téged az esküvőd.

A karmester közben meghalt. A szirén lezárja a szemét és gyertyát gyújt a halott fejénél. (Vagy a vízhez vonszolja, amennyiben a jelenetre a parton kerül sor. A másik változat: a csónakból behúzza a vízbe; ezesetben, egy kenyérbe illesztett gyertyát gyújt meg és a vízre helyei a kenyeret.)

Függöny

INTERMEZZO

Egy zenész, a zenekari árok vagy színpad szélére ülve, a közönséghez.

ZENÉSZ: Nem tud aludni, hangokat hall,
virraszt a halász és megbolondul.
Borába viaszt öntöget,
és vadrózsákat szór bele,
s tintában ázó gyöngyöket.
De csitt. Épp jó a halász
és elmondja ő az epilógust.

Epilógus

HALÁSZ: A túlsó parton a halál
Fölteszi fekete szemüregét.
Lélekvezető, lélekvesztő.
Mindenkinek megvan a túlsó partja.
Én vagyok Apollón Psychopompos,
a Lélekvezető.
Mert lám,
a történet lényege ez volt.
L'âme, l'âme.
A lélek.

A háttérben a hajó árnyképe jelenik meg, fedélzetén az utasok és tengerészek mozdulatlan tablójával.

BÁGER GUSZTÁV

A füzérradványi kastély fölnyitása

*Lehetne a tölgyfaajtón
láthatatlan rés talán
fröccsenhetne puha forgács
ráma és a fej között
golyó-röptük épp kifér*

*Két fehérlő meztelenség
így kezdődött valahogy
pillangózás félhomályban
széjjelúszó bútorok*

*Fogasomon két kérdés lóg
suhogtatják szárnyaik
rajtakapott szeretők
a múltnak krikszkrakszai
két fejvesztett denevér*

*Ezredvégi vihar tár fel
kapuszárnyakat
fény és sötét (egyik se lesz)
új pályán halad*

Baleset Párizsban

*Rue St. André Des-Arts, délután,
operát énekel egy csapzott hölgyemény,
hangját egy autó elüti.*

*Sikolyok erdejében
hirtelen a korcsolyák.*

*A test ráng, lefejtik szálait.
Tarka gubanccal repülnek
– angyalszárnyakon.*

*Azóta valaki tovább énekel.
Összezúzott járdaszél szobám.*

Levélféle T.D.-nek

PÁRIZS, 1999. MÁJUS 23.

*Mikor a reggeli szendergésben
– a Mirabeau metróállomáson –
vonatod Boulogne felé elcsattogott,
szemem köveiből
kifordult néhány fekete hangjegy.*

*A kilencfokú zene még
a Javel-André Citroën állomáson is szólt.*

*Az Avenue Émile Zola megállóban pedig
szürke vattakabát fülei közt ültél
– kék műanyagszékbe temetkezve –
ezen a Dezső-féle napon,
hogy a belém-olvadt tégelyből
másodszor is kimerítselek –
minden időnk legszebb víznyomatos papírján
megírjam ezt a levelet.*

TORNAI JÓZSEF

A Gyökér-Vénusz, a gyökér-himnusz

*Táncol a Gyökér-Vénusz, a gyökér-himnusz,
a Fekete istennő magasra ugrik, harminc éve ástam
ki a homokból, és most itt táncol a fal fehéren,
itt tárja szét expresszionista combjait –
ó diadalmas szerelem-nyílás! – az íróasztalom
fölött, döngnek a dobok, festett lábak rengetik
a szavannát, oroszlánok és hiénák kérdezik
az énekesekkel együtt: mi múlhatná fölül
a testre szomjas test hatalmát? Tegnap hosszú
nyakéket akasztottam a szemérmetlen ág-keblekre,
a kék és sárga gyöngy-kagylók csörögve
keverednek az ében has éjszakájával; ébred
a vér sötéten hallgató húzómban: ki szabhatná
meg, meddig táncolhat az öregség, meddig
válaszolhat a gyönyör-tengerből fölreccsenő
csigakürt szavára? A sóvár láng nem törődik
a kor telével: kint fehérbe szakadhat a hó,
bent nyár van és sárgarigókkal visszhangos,
őrült erdő, forró homokdomb, honnan a kormosra
érett Vénusz-gyökeret kiástam, nem-ráncosodó,
nem-nyugvó szerelmemet, táncolj, pörögj,
sikolts, egyszemélyes riói karneválja
az öledből rám-csapó nő-tüzeknek!*

Zsoltár-hangra

*Fölemelkedtem a korhadó
szalmatető alól,
fölemelkedtem a mezítláb
taposott őszi pocsettákból,
fölemelkedtem kiálló inú őseim
parajos sírjából.*

*Szinte állatok voltak
nagyapáim nagyanyáim!
Állatok: rángatták az ekét
a csont és bőr domboldalakon.
Állatok: puskatorokba
hajtották nagyapáim.*

*Fölemelkedtem a homályos
tekintetű szobából,
fölemelkedtem a részegen
összetört bútorok közül,
én, a paraszt-vasutas fia.*

*Háborún át,
verejték maszatos csatornáin át,
halálfélelmen, csalódáson át,
lekiismeret eső- és villám-szagú
katakлизмáin át
fölemelkedtem a te tömjénfüstös
imáidból, anyám.*

Ha magad legmélyére szállsz...

*Ha magad legmélyére szállsz,
ott senkié a hallgatás:
neki mondod el legvadabb,
legfertőzőbb fájdalmadat.
Nem a halált. A Minden Lelke
nem tűnik el a végtelenbe.*

*Ha széthull csontod, alakod,
az ő fényében te vagy ott,
de azt az egyetlenegy formát,
amit szerelmed béklyózott rád,
azt magányod Mont Blanc-tűzével
panaszlod (De, jaj, nem elégyszer!).*

*Ha magad legmélye beszél,
nem több, mint rozsdás falevél,
nem több, mint lepke, mely a tél
elől fűtött szobádba tér
s végsőt rebben szemed előtt
a legutolsó szeretőd.*

PETŐCZ ANDRÁS

a török nő

*a török nőt erendiznek hívják, ötven-
éves, prózaíró, kövér, hatalmas feneke
van, és mindenbe beleüti az orrát,
egyébként szimpatikus, csak engem
nem szeret, attól fél, hogy haragszom
rá, merthogy török, és a törökök 150
évig irtották a magyarokat, vagy nem
is irtották, mert voltak olyan magyarok,
akik jóban voltak a törökökkel, mit tudom
én, mindegy, de tény, hogy itt, iowában,
a török nő egyfolytában engem cseszeget,
mert azt hiszi, nem szeretem őt, ezt meg
is mondta nekem, egyértelműen, hogy
biztosan haragszom rá, mert a magyarok
haragszanak a törökökre, ő ezt biztosan
tudja, és a magyarok elpusztították a sok
szép török emlékhelyet, és nem vigyáztak
a mecsetekre, mondja erendiz, én mindezzel
egyáltalán nem tudok mihez kezdeni, aztán
egy elegáns társasági vacsoránál még jobban
elszúrom a dolgot, mert erendiz jelenlétében,
miután megint előhossa szokott szorongását,
hogy a törököket senki nem szereti, még
a magyarok sem, egyszóval erre válaszolva
elmesélem, hogy a budai várban található
az utolsó budai pasa sírja, és ez milyen szép
gestus a részünkről, hogy ott van a sírja, és
én, amikor a kutyámat sétáltatom, mindig
arra megyek, arra sétáltatom a kutyám, erre
bernardo, a brazil gyerek elkezdte teli szájjal
magyarázni, hogy a kutyám biztosan lepisili*

*a török pasa sírját, és röhög, amire mindenki
elkezd kicsit a tényérjába somolyogni, ennyi
kell csak szegény erendiznek, feláll az asztaltól,
idegesen kimegy, azt hiszem, nem sikerült
megalapoznom a török–magyar barátságot,
pedig tényleg nem haragszom a törökökre, sőt,
azt gondolom, mi szeretjük egykori hódítóinkat,
a mohácsi csata évfordulóját is mi ünnepeljük,
nem ünnepli azt rajtunk kívül senki – – –*

azt már elmondhatom

*azt már elmondhatom, hogy láttam
a mississippit, sőt, fürödtem is benne,
meg át is keltem rajta, többször is,
hajóval utaztam, és figyeltem a partot,
egyfolytában huck járt az eszemben,
tudod, a tom sawyerből, meg az a rab-
szolga, jimmy, kerestem őket a parton,
de nem találtam, sehol se találtam
őket, nem baj, viszont napoztam egyet,
elhevertem a mississippi homokos
partján, élveztem az erős napsütést,
bernando és igal is ott napozott, meg
kang han és ayeta is, bár ayeta nem
sokáig napozott velünk, ő ment elsőnek
árnyékba, afrikai fekete bőre nehezen
bírná a napot, mondta is, hogy ez neki
túl sok, ezen kicsit elcsodálkoztam, és
kérdeztem is, hogy talán ugandában hi-
degebb van, enyhe iróniával kérdeztem,
de nagyon komolyan válaszolt, állítólag
ott olyan sok az eső, hogy sosem megy
30 fok fölé a hőmérséklet, szerinte a tűző
nap elviselhetetlen és egészségtelen, egy-*

*szerűen nem érti, a fehér bőrünkkel miért
napozunk olyan sokáig, ez veszélyes is lehet,
mondta ayeta a mississippi partján, ott,
hol a kis huck sietett egykor beléje,
fürödni – – –*

gospel music

*chicagóban vagyok, misére visznek épp
a barátaim, azt mondják, gospel music,
és hogy érdekes lesz, azt mondják, ez
a helyi fekete közösség keresztény szer-
tartása, kicsit szorongok, csupa fekete
körülottem, nem nagyon szeretnék vala-
mibe belekeveredni, csak nehogy jöjjön
a ku-klux-klan, gondolom magamban,
illedelmesen leülünk, elhelyezkedünk
a padban, ahogy otthon is szokás, látom,
hogy boldog fekete úriemberek mikrofonokat
helyeznek el a szószéknél, türelmesen várom
a szertartás kezdetét, mindenki boldog és
izgatott, csinosan öltözött urak és hölgyek
vesznek körül, megjelenik egy világos
öltönyös, fehér nyakkendőes fiatalember,
erős és öblös hangon énekelni kezd,
a gyülekezet csendben figyel, majd
egy-egy hang válaszol neki, előbb
bátortalanul, majd erőteljesebben,
egyre több hangot hallok, végül már
mindenki áll a helyén és énekel, én is
felállok, nyugtalan és dinamikus az ének,
néhányan a helyükön állva és mámorosan
ringatják magukat, mögöttem egy vékony
fekete nő eszméletlen miniszoknyában
dobálja magát, dobálja magát és énekel,*

*mámorosan és extatikusán, a mellettem
lévő kövér, fekete asszonyosság túlméretezett
idomait ringatja, méteres csípőjével olykor
hozzám dörgölődzik, az ének kitölti az
egész templomot, dzsízösz, dzsízösz, hallom
egyre többet, a hangulat félelmetes és fel-
kavaró, ilyennek képzelem az afrikai törzsi
táncokat, várom, hogy a miniszoknyás ön-
kívüli állapotba jusson, miniszoknyája és
feszes blúza alatt kihívóan dobálja testét,
szemét félig lehunyja, szemhéja alól kivillan
kifordult szemfehérje, dzsíízösz, dzsíízösz,
dzsíízösz, hallom egyre, még akkor is hallom,
amikor már a templom előtt az október végi
hűvös szél megnyugtatóan hűsíti felhevült
arcomat - - -*

PINTÉR LAJOS

Életfa

a 70 éves Szervátiusz Tibornak

*álmomban csongrádon
otthon járok
vár a fekete vár
a kerekárok
meztélláb korcsolyázok
szobrod az életfád
csodálja minden nemes
földműves kőműves halász
asszonya kofája
kubikos bolgárkertész
s csodálom én is
a bolgárkertész unokája
ha álmomban
otthon járok
szobrod mellett
őrizőn állok
hisz világ csodája*

BOGDÁN LÁSZLÓ

A második: a főnövér*

Amikor fullasztó, egymást sokszorozó félálmaiból újra felriad, már késő délután van, óráján ellenőrzi az időt, tíz perccel múlt hat óra, Rodica nővér sincsen a szobában, valószínűleg elhívták valahová, a parkból benyomul a szobába a hőség, a háló a szúnyogokat távoltartja ugyan, a legyeket is s este a sűrű csapatban szállongó éjjeli lepkéket is, de a meleget nem, a szoba áporodott, állott levegőjében szinte megsűrűsödik a meleg, s Spiridon, mivel veritékezett álmában, miközben állandóan különféle álarcos fickók elől menekült egy keleti nagyváros zsúfolt utcáin, sikátoraiban és dzsungeleiben, majd repülőről hajította ki a régóta kísértő rosszarcú, beretvás gyilkos – s zavarja ama áporodott zajegyveleg is, ami izzadságfoltos ágyneműjéből és önnön öregedő testéből árad, úgy áll fel, hogy na most már kész, vége, kezdődhet a második felvonás, de addig is indul és lezuhanyozik. Két lépés után megáll, óvatossága felülkerekedik: nem, neki most, legalábbis addig, amíg ki nem derül Evelin iszonyú halálának igazi oka, kussolnia kell, jobb ha továbbra is ágyban marad s minél szánalomraméltóbban és elesettebben játssza a nagybeteget, ami jelenleg – szólítja meg önmagát félhangosan, kissé megütődve szavai tagadhatatlanul komor hangsúlyától! – nem is esik túlzottan neheze, feje még mindég tompán szagat, kába a gyógyszerektől, s rossz előérzete ha lehet csak erősödik, valahol a tudatalattiban az őt állandóan figyelő Drakula most aztán igazán kedvére röhöghet rajta, hiszen minél inkább el akar távolodni tőle, annál közelebb kerül hozzá, hogy hamarosan végképpen birtokába keríthesse. Nincs megállás!... Ha most fütyörészve indulna el a folyosón a zuhanyozók felé és észrevennék esetleg a folyosón szimatoló fakabátok, azonnal arra gondolhatnának, saját pitiáner nézőpontjukat maximálisan érvényesítve, hogy íme ez a kitanult, ravasz szekus csak megjátssza itten magát, íme, nem is annyira beteg, mint ahogyan állítják róla s mint ahogy ő is el akarja velük hitetni, bizonyára falaznak neki a megfélemlített ápolónők, és a főorvos asszony is, s azonnal ostoba keresztkérdéseikkel kezdenék, az eddigieknél valószínűleg sokkal agresszívebben, rámenősebben és könyörtelenül ostromolnák.

Nem. Ebből elég! Csak nem adni támadási felületet. Ez a köpcös zсарu, aki-ről csak úgy sugárzik az önelégültség és a magabiztosság, az elmebetegségeket valószínűleg nem is tartja betegségnek, mit tudhat ez az ő skizofréniájáról, depressziós rohamairól, az őt kerülő sűrű, hálószerű melankóliáról, elesett-

---

* A *Drakula megjelenik* című regény ötödik fejezete.

ségéről, kényszerképzeteiről, rémálmairól?! S ha be is számolna nekik őszintén, nyíltan, kérlelhetetlenül, akkor sem hinné el, azt gondolná, Spiridon csupán a gyilkosság gyanúja alól szeretne kibújni, s ezért talál ki efféle rögeszmés hazugságokat. Nem, ez a zsarú, a tejföldről társával ebben a vonatkozásban nem is kell számolni – az egy nyakigláb, pattanásos arcú nulla! –, nem tartja őt betegnek, s érzi, mindent meg fog tenni – akárcsak a milicistákban a szekusokkal szemben mindég is meglévő burkolt irigység és alapos kisebbségrendűségi érzések miatt is! –, hogy „elzárassa” őt, hogy rábizonyíthassa a különös kegyetlenséggel elkövetett hajnali gyilkosságot, hogy kivitethesse innen és a világban állíthassa őt bíróság elé, előszedve régi ügyeit is, mindenekelőtt a szép Nórát, hiszen az ő halála körül is igen sok a kérdőjel, hiába igyekezett eme kérdőjelet Paun ezredes ravaszul és előrelátóan eltüntetni... S még más ügyek is vannak; hányan menetelnek a végtelen vadászmezőkön, Isten?...

Spiridon megborzong. Rosszak a tapasztalatai.

Az első esztendőkből a katonakórház nagyobb részt sebész és belgyógyász orvostisztjei nem nagyon hittek neki, csak hümmögtek, a fejüket csóválták, jött az egyik betegszabadság a másik után, a szép Nóra különös halála ügyében vizsgálat is indult ellene, felfüggesztették, de Paun elsimította ezt is, a repülő nő esete után már ő sem tehetett semmit, lehet, nem is akart? ekkor került rá először a kényszerzubbony, aztán évek múlva egy pszichológusból és pszichiáterekből álló különbizottság is megvizsgálta, s ekkor konstatálva igen szomorú állapotát, végre őrnagyi rangban nyugdíjazták. 1968-at írtak akkor, Prágában egyesek buzgón hittek még az emberarcú szocializmusban, de illúzióikat a feldübbögő testvéri tankok taposták el, míg az elszánt párizsi diákok ugyanabban a csillagévben az egész, szerintük szétrohadt burzsoá rendszert szerették volna átalakítani...

Azóta ő többnyire elmeorvosi intézetekben tölti az időt, s ha időnként ki is engedik, sehogyan sem tudja már megszokni a szabad életet. Egyedül van (Máját, amikor még lehetett volna, nem kereste meg, azután hiába kutatott utána, úgy látszik egykori áldozata és szerelme végképp kitűnt a képből), az sincs, ki gondját viselje, előbb-utóbb önként és dalolva tér vissza, itt mégis emberek között van, vigyáznak rá. Ezt az isten háta mögötti elmeorvosi intézetet – amelyik inkább szanatórium, mint kórház – néhány esztendeje ajánlotta egy fővárosi lélekgyógyász, aki hosszasan elbeszélgetett vele s esetét speciálisnak tartva szaktanulmányt is tervezett róla, szerinte a nemzetközi tudományos életben is nagy feltűnést keltene Spiridon Drakula-kényszerképzete, de ő nem egyezett bele ebbe, nem szerette volna, hogy a nyomorult, zátonyra futó élete holmi elmekórtani esetként, speciális agyrémként, csillogó balkáni kuriózumként kerüljön bele a szaktudományba; „amíg élek, erre nem fog sor kerülni, doktor úr – közölte szárazon az elképedt orvossal –, az eset még nincs lezárva” – és fölemelt fejjel vonult ki a rendelőből. Másnap pedig eljött ide, ebbe a tá-

voli szanatóriumba – azonnal lenyűgözte a táj vad, szokatlan, barbár szépsége, megejtette a környező erdők hangulata, elbűvölte a csend, amit csak színezett a fegyvergyár gépeinek monoton dohogása és időnként megzavart a vidáman pöfögő kisvasút. Az intézet európai hírű, Párizsban végző s a spanyol szabadságharcban is részt vevő agg orvosnője, Maia Flitgart, ismeretlen-ismerősként üdvözölte, bukaresti orvosától már hallott az ő különös esetéről s rendszeresen hosszú, kimerítő beszélgetéseket folytatott vele Drakuláról, az életéről, a sötétség fejedelméhez fűződő kényszerképzeteiről és fantáziálásairól, amelyekről kétségtelen a zsaruknak is mesélhetne, akik hollywoodi filmhősnek hiszik a vicsszorgó-hahotázó homálygrófot, de minek? nem is hinnék el, gyanakodhatnának is, hogy csak fűzni akarja őket, másrészt meg túl gyengének érzi magát jelenleg, semmi kedve szavak között bújócskázva, keresztkérdések hálójából kibújva, más csapdákat el nem kerülve tisztázni önmagát, hogy bizonyíthassa ártatlanságát, ami számára evidencia...

Megfordul. Félarca lüktet, kisagya is tompán szaggat, de fél tükörbe nézni, retteg, hogy a tükörből váratlanul az őt egymásra csúszó rémálmaiban mégis elragadó Drakula arca néz vissza rá. Ülve az ágyán s rettegve állandóan ismétlődő kényszerképzeteitől, eszébe villan, hogy ide kellene kéretnie utolsó szerelme, Evelin jelenleg üres szobájából azt a bizonyos festményt, már-már vágyik az őt fa alatt heverésző, őt a tők ászra emlékeztető fickó meghittent pökheni vigyorára, már csak azért is, mert számtalan együttlétüknek volt szemés fültanúja, látta nem túl gyakori szeretkezéseiket is, amikor ő az izgalomtól kicserepedett szájjal, torkában dobogó szívvel, pirosuló fülekkel, reszketve, mint egy kamasz, a spanyol bélyegen látott, szófán heverő nő pozícióját minuciózus aprólékossággal és gonddal újraalkotva, újra meg újra beállította az idegesen remegő, elvörösödő, mezítelen Evelint a vágyott pózba, és ruháit eszelősen hányva le magáról, alázatosan állott meg előtte és kimondhatatlan imádatl nézte ahogy a nő képzelgéseinek és rögeszméinek eleget téve, csábító pozitúrában kiszolgáltatottan hever az ágyán... Sokszor órákig nem szólaltak meg, nem is mozdultak. Evelin később megvallotta, eleinte nem érdekelte az egész, de az a mód, ahogy az őrnagy nézi őt, az a végtelen imádat valami olyan pluszt jelent a kapcsolatukban, amelyet képtelen ugyan fölfogni és megmagyarázni, de ami kétségtelenül ad valami igen eredeti borzongó színt szerelmüknek. Egy olyan árnyalatot, ami képes őt akár az eszelősségig is felizgatni. Igen, ő kekretekül szemmel, mozdulatlanul órákig is képes volt bámulni Evelint, aki ennyi szeretettől, imádattól és platonikus vágytól meghatódva, kissé kacéran nézett vissza rá és az volt az igazán tökéletes együttlét, amikor érezte, hogy asztrálteste kiemelkedik öregedő porhüvelyéből és egyesül a fekvő nő fölött gomolygó asztráltestével; a lelkük egyesült ilyenkor, igen, de ő ezt nem tudta megmagyarázni soha Evelinnek, talán a képről őket bámuló fickó pimasz vigyora zavarta, talán az, hogy a nő hagyta ugyan hosszasan imádatlani magát, de

kétségtelenül másra is vágyott s néha, amikor már nem is reménykedett abban, hogy ő meredő dákóval dobva rá – végre! – magát, mohón szétfeszítve combjait fickósan hatol bele és magáévá teszi, a legősibb mozdulatokat imitálva, mint férfi a nőt, „mint egészséges férfi a nőt” hangsúlyozta ki szomorú gúnynyal Evelin, s ilyenkor mohó ujjai önnön kitárulkozó, kagylóként szétnyíló, vörösen lüktető szemérmére siklottak, „gyere!”, suttogta ilyenkor, valamiben talán még reménykedve, elfulladva a feltámadó vágytól, de ő sajnos legtöbbször egyáltalán nem érzett késztetést a szexuális együttlétre, nem mozdult tehát, s a nőnek kellett befejeznie, amit önmagán és önmagával elkezdett, miközben ő bénultan, kerekretáguló szemmel nézte elúszó, kéjbe vonagló arcát és legszívesebben sírni szeretett volna. Evelinnek ezt úgy magyarázta, hogy lehet a gyógyszerektől van, ami márcsak azért sem lehetett igaz, mert ő be sem vette ezeket a gyógyszereket, máskor meg úgy védekezett, hogy nem akar lebőgni előtte és tovább bámulta áhítatosan, mozdíthatatlan nyugalommal a türelmét elvesztő, elkeseredetten sírni vagy maszturbálni kezdő nőt és hátában érezte a fái alól pökhendien vigyorgó, könyékre támaszkodó és őt ilyenkor hátrázottan a tök ász figurájára emlékeztető pimasz fickó gúnyos pillantását.

És a nyár lassan olyan lett, mint a kártyalap.

Talán azért is vágyott most arra, hogy ez a festmény, ez az Evelinnel közös történetükben központi helyet elfoglaló műalkotás, továbbra is része lehessen magányos életének, hogy itt legyen a szobájában a falon. Már a helyet is kinézte, az ablakkal szemben lévő falra helyezi majd el, gondolta, hogy a keletre néző szobában reggelente a napsugarak által varázslatosan életrekelített fickó pökhendi vigyora, pimasz pillantása ébressze, hátha könnyebb lesz így kízó élményeitől, kísértő rémálmaitól megszabadulnia, s az is kérdéses, hogyan viselkedik majd egy esetleges Drakula-látogatás közben ez a Drakulát bizonyára rettegve utáló tök ász imitátor; Spiridon mindenesetre remélte, hogy védelmébe veszi őt, esetleg a képről is leszáll darab időre és kaszáját suhogtatva indul a sötétség fejedelme felé, hogy levágja hülye fejét és a kaszával az ágy egyik letört lábát kihégyezve mellkasába és gonosz szívébe dőfje az így nyert karót, egyszer s mindenkorra végetvetve az ő kínlódásának, elpusztítva a homálygrófort, odautalva őt, ahová való: Majáról és Evelinről formálódó szelíd, mélakóros álmai tengerére, ahol oly könnyedén siklik tova s nem kísértik tovább kétségei és rögeszméi, mint a távolban meg-megbillenő fehér vitorlák...

Igen, erről immár beszélnie kell a doktornőnek is, néhány napja, még a drága Evelin iszonyatos halála előtt, egyik utolsó beszélgetésük alkalmával, a doktornő is, komoran, rosszkedvét nem is titkolva vissza-visszatérő rémálmaira kérdezett rá, hogy igen, teljesen világos: Drakula először a maga emberi, vagy emberek által elképzelt alakjában az után az 1951-es áprilisi incidens után, a Majával való első találkozás szomorú éjszakáján jelent meg előtte, de voltak-e előzményei? mert úgy hiszi, voltak, Spiridon már gyermekkorában is a rém-

királlyal álmodott s utána az árvaházban majd a katonaiskolában is kísértette, hogy is van ez? Az előzmények érdekelték! Forgatta szép hosszú, arisztokrátikus ujjával a könyvek lapjait, mely ujjak őt a Nelu Socaciu, a török hajón elhúzó kártyaspiller (egykori besúgójuk) ujjaira emlékeztették, majd kezébe vette a töltőtollát és figyelmesen nézett rá. Nem, ő nem mániákus híve a rendnek, de kétségtelen, akármennyire is veszélyes lehet a rend, ideje már egyfajta rendszerbe foglalni Spiridon kínos spirituális élményeit. Ha ő tényleg megírja a vezető francia pszichológiai szemlének Spiridon kóresetét, amivel bizonyára újra feltűnést kelthet a tudományos világban, ami azzal is jár, hogy egykori barátai rádöbbenve arra, hogy ő még él a vasfüggöny mögött, és lám, dolgozik is, nem halt meg, ahogy ők talán (hogy közömbösségüket vagy lelkiismeretüket nyugtatgassák) elképzelték vagy elhitték, csapatoslag kerekednek fel majd Párizsból, eljönnek ide, ő és a betege látogatására... De ahhoz, hogy mindez bekövetkezzen valamiféle rendbe kellene szervezni ezeket a képzelgéseket és kényszerképzeteket. Azt hiszi a maga részéről, hogy egyfajta szigorú időrend nélkül minden elképzelhetetlen... Nos tehát az előzmények!...

Természetesen voltak és természetesen már egyszer ezekről a kora gyermekkori élményeiről s az őt öt éves kora óta kísértő rémálmairól is be kellene számolnia, talán árnyalhatnák a doktornőben a róla és szörnyű betegségéről mindenféleképpen kialakuló képet, de ezen túlmenően talán a saját jól felfogott érdekében, ingatag lelki egyensúlya helyreállítása, a kényes egyensúly biztosítása végett is ideje lenne meggyónnia – s amennyiben egyáltalán képes rá? – rendeznie ezeket az egymásra csúszó fura, bizarr, ijesztő rémálmokat, amelyekre az angolok azt mondják, hogy nightmare, míg a hozzánk minden esetben közelebb álló franciák azt, hogy cauchemar, utánozhatatlan borzongató bájjal mondják s mindkettő ugyanazt jelenti: az álomban testet öltő, nagyon sokszor megnevezhetetlen borzalmakat, amelyeknek képeiből legtöbbször ébredés után semmi nem marad ugyan, ő is képtelen visszaemlékezni arra, hogy mi is nyugtalanította oly rettenetesen! csak az álmok kiváltotta félelem és rettegés kíséri és kísérti az ébrenlét kínzó óráiban is tovább; fekszik tehát a rettegő delikvens (legtöbbször ő is, magáról beszél, kétségtelen) az ágyikójában, iszonyodva bámul maga elé, legszívesebben üvöltene és az arcáról tépné a bőrt, mint a vadak...

Tudom doktornő, sokszor átéltem – tette hozzá komolyan s azután arról purpárlézott az őt kerekretáguló szemmel figyelő és valamit lázas sietséggel, sebesen le-lejegyző doktornőnek, hogy ilyenkor úrrá lesz rajta a döbbenet s a döntésképtelenség, nem tudja mit is kellene cselekednie, azt sem tudja, kitől is remélhetne segítséget, és remélhetne-e segítséget valakitől egyáltalán? és amikor bizonyos esetek, események, amelyekre, ha homályosan is, de képes visszaemlékezni, egyre gyakrabban, egyre elrémisztőbben ismétlődnek meg, lassan, feltartóztatathatatlannal döbbenhet rá arra, hogy nincs menekvés!, segítséget nem

remélhet senkitől és semmitől, nincs a világmindenségben olyan hely, ahol ő gyógyulást remélhetne, sem olyan személy, aki segíthetne rajta, s ilyenkor érti meg Eminescut, aki arról beszél, hogy csak egy vágyam maradt, halálomat érjem, lágy esti fény alatt, a parti fővényen, mert neki is csupán ez az egy vágya maradt, a gonosz, álmaiban életrekelő pokolbéli fajzatokkal egyedül kell küzdenie, miközben a balsejtelem lüktető pontocskáiból ördögi koponyák formálódnak ki sajtó szeme előtt, és hiába hunyja be a szemét, nem tűnnek el, sőt szaporodnak és azt is nagyon jól tudja, hogy ebben a kilátástalan küzdelemben ő csak vesztes lehet, a győzelemre úgyszólván semmi esélye, mert milyen győzelemről lehetne egyáltalán beszélni az ő esetében, és ennek kapcsán az ősi, „imaginárius mérkőzés” hangulatának érzékeltetéséről, amely már évtizedek óta tart s ő érzi, hogy gyengül, egyre gyengül az ellenállása – egy különös élményről kell még beszámolnia; nemrég olvashatta a nagy E. T. A. Hoffman egy varázslatosan rémületes elbeszélését, Evelin magyar nyelvű könyvei között talált rá, korábban nem került a kezébe (dehát ő, amint azt a doktornő bizonyára sejtí, tud magyarul is, a testületnél, mivel egy időben magyar írókat is figyelt, meg kellett tanulnia ezt a különös és magányos nyelvet, de legalább eredetiben olvashatta Ady Endrét, aki úgy küzdött az ő kajánnal, a disznófejű nagyúrral, mint ő Drakulával!...), s olvasta egyre nagyobb döbbenettel el, újra meg újra, annyira, hogy bizonyos őt megérintő passzusok, sorsára rímelő fragmentumok részleteit immáron kívülről tudja, képtelen szabadulni a nagy képzelgő életére rímelő szörnyűséges felismeréseitől!...

Nem, a mélyen tisztelt doktornő nem találta el, nem a homokemberről szóló bizarr és szomorú történet bizonyos, az ő külön vízióira is rímelő részletei nyugtázták le, s nem is az arany virágcserepről szóló hátborzongató mese, hanem a Don Juan, s ebben is ama feledhetetlen, hallucinatórikus jelent, amikor a derék, jóra való és ártatlan emberek eszelős jókedvvel, gyanútlanul táncolnak és nem tudják a szerencsétlenek, sejtelmük sincs róla, hogy „a feneketlen szakadék fölötti vékony rétegen táncolnak”, s hogy ez az elképzelhetetlenül finom hártyszerű réteg bármikor beszakadhat jókedvüktől is nehezedő súlyuk alatt, s akkor felkészületlenül szembesülhetnek az irtózat és a rettenet Bosch képeiről ismert jeleneteivel!...

„Egy olyan faluban nőtt föl – kezdi körülményesen Spiridon –, ahol a babona máig eleven, élő, kiiktathatatlan valóság. Légionárius atyja – aki különben szintén megjárta Spanyolországot, de a tisztelt doktornővel már csak azért se futhatott össze Katalónia végtelen síkjain, Andalúzia andalgó rónáin vagy a szétlőtt Madridban, mert ő a másik oldalon harcolt – éppen soros börtönbüntetését töltötte Spanyolországból való megjövetele után, 1937-et írtak, ezekben a nyugós, lázas hónapokban a doktornő, ahogy utalásaiból sejtí talán, még Barcelonában lehetett, hogy átélje a polgárháború egymást sokszorozó és kioltó eseményeit, édesanyja pedig, akire nem is emlékezett világosan, rémlik,

hogy szőke hajú volt és kék szemű (de lehet, hogy már anyja képében is Maja kísérti és szája sarkából szivárog a vércsik, ezt most hagyjuk), elhagyva őt egy tengerész kedvéért, Konstanzába költözött s nagyanyja első levelére rögtön válaszolva azt írta, „anyám, én nem egy eszményképre vágyom, hanem egy férfira...” s a többi levélre utána már egyáltalán nem is válaszolt, de a makacs öregasszony újra meg újra, hosszabb-rövidebb levelekben tudósította elhagyott kisfia csüggesztő lelkiállapotáról, nem felejtve el figyelmeztetni csélcsap, forróvérű, hűtlenkedő menyét anyai kötelességeire. Mindhiába! Édesanyja e levelekre többé soha nem válaszolt, és amikor ő kezdte keresni, már késő volt, senki se tudott róla, de egykori szomszédai lehet csupán azért nem emlékeztek, mert ő egyenruhában volt s a szekus egyenruha mindég is különös képzeteket ébresztett az emberekben, a hatalommal azonosították, félték és rettegtek, de ugyanakkor kimondhatatlanul utálták és gyűlölték is; a gyűlöletet és utálatot átvitték a személyekre is, akik viselték; érdekes, egykori felettesét, Păun ezredest, vagy társát, Gelut, mindez nem zavarta, sőt mindketten másképpen ugyan, de ugyanazzal magyarázták: ez a szemekből sugárzó gyűlölet ad nekik erőt ahhoz, hogy végrehajthassák a „missziójukat...”. Nos, ebben a kicsiny Buzău melletti hegyi falucskában, a Kárpátok lábainál, ismétli, a babonák még a mindennapi valóság szerves és kiiktathatatlan részét képezték, az ehhez kapcsolódó kínos élményeiket a falusiak valóságként élték meg, a legtöbbször sok humorral, tréfálkozva adták elő; a vámpír, az ördög, a kísértet, a vérszipó szörnyeteg, a farkasember, a gonoszkodó aprószellemek, manók, törpék, gnómok, koboldok és tündérek a mindennapok félt és rettegett részeit képezték, a lidércek, amelyeknek kék, imbolygó fénye mocsarakba csalja a tévelygő lelkeket, mint a romantika imaginárius csábítóan kék virága a beteg lelkű melakóros poétákat, legfeljebb idelátogató idegenekben kelthették a mese vagy pláne a mítosz képzetét; Mărioara ugyanis jól tudta, hogy az ő udvarán az este megjelenő lükvérc toronymagas volt és bordó, malomkő nagyságú, eszelősen forgó szeme úgy világított, mint egy bányáslámpás, s amikor fújatni kezdett és kaparni kezdte patájával a földet, megmozdultak a házak és féltő volt, hogy ledőlnek, mint a kártyavárak, vagy mint a gyermekek galuskából rakott ingó tornyai... míg a Doináék udvarán megjelenő lidérc kicsi volt, mint egy kakas és gonosz, mindéig egy libatollal csiklanttotta a lator alvókat és a céda nőszemélyeket, mindenkiről tudott mindent a faluban, így azután nem volt nehéz különbséget tennie közöttük... Tudtak a kísértő vámpírokról is, itt kihangsúlyozná, hogy a vérszipó, a visszajáró szörnyeteg a román néplélek jobb megértése szempontjából is nélkülözhetetlen adalék, mellőzhetetlen tehát a gyakorisággal ismétlődő esetek elemzése és rendszerezése, amelyeknek már a múlt század végén nekilátott Bogdan Petriceicu Hașdeu, a nagy író és a különös tudós, az esetek elemzése közelebb vihetnek eme néplélek jobb megértéséhez is, a sorsunkat mozgató fene fátumok átvilágításához, a retusált tusák által állan-

dóan szépitett történelmi múlt valóságossá tételéhez s nem utolsó sorban balladáink, közöttük a megejtő Báránka és a felkavaró Manole Mester teljesebb megértéséhez is, hiszen egyáltalán nem véletlen, hogy a román nyelv kilenc különféle, de mégis ugyanarról beszélő, egybehangzó fogalommal jelöli a vámpírt, ami tudvalevőleg szerb eredetű szó – vampyr – s a halálból visszajáró, az élőket kísértő és forró, lüktető vérüket kiszívó szörnyeteget jelenti. Sorolja: strigoi, moroi, priculici, striga, vârcolac, naluca, duh, arătare, stafie... belefárad az ember, amíg a végére ér, márpedig pontosan a megnevezésekben jelentkező bájos bőség mutatja, hogy mennyire az élő valóság része volt a rossz ember, akit a föld nem fogadott be és ezért esztelenül és mohón, éjt-nappá téve, de lehetőleg inkább a szellemek óráján, éjszaka kísérti az élőket, hogy vérüket kiszívva őket is vámpírokká tehesse, mert akit egy vámpír megharapott, tudvalevőleg maga is vámpírrá változik, legalábbis így hitték ebbéli meggyőződésükben megingathatatlan falusi szomszédai...

Igen, nagyanyja falujának népe tudott a vámpírokról, félte-rettegte őket, különben is ebben a faluban mindenki tudott mindent és mindenki mindenről és mindenkiről tudott, tudták, hogy a fokhagymakoszorú talán segít, a bűzlő fokhagymától tudvalevőleg irtóznak a kísértő, álnok és gonosz vérszívó szörnyetegek, segíthet a kereszt is, az imádság, ha buzgón és sokszor ismétlik, talán megerősíthet töretlen hitünk is, talán meg is védhet?, a hit az Úristenben bizonyosan mégiscsak megoltalmaz a falánk, nyughatatlanul visszajáró, örökké az élők frissen buzgó vérere szomjúhozó vámpírok szörnyű harapásaitól, amelyek, ismétli, nemcsak magányos, védtelen életünket oltják ki – amely imbolygó fűszál a világmindenség beláthatatlan rétjén, süllyedő lélekvesztő a tengeren – hanem minket magunkat is vámpírokká változtathatnak át, hogy másnap éjfélről a hajnali kakasszóig mi is azt tegyük, amit a minket idejuttató szívtelen szörnyeteg, hozzá hasonulva kísértünk az élőket és friss, elevenen buzgó vérükre szomjúhozzunk...

Első és legdöbbenetesebb felismerése, képzelgő tíz esztendő kamaszként éppen ez volt: a körforgás, az örök, eleve elrendelés felismerése: igen, akit megharap egy vámpír, maga is vámpírrá változik, nincs megállás, csak vámpírok vannak és áldozatok, de az áldozatok felmérhetetlenül nagy előnye ebben a mérkőzésben az, hogy ők is vámpírokká változva át, újabb és újabb áldozatokat kutathatnak fel és tehetnek magukhoz hasonlóvá!... Igen, erre gondolt ő, s ha nevet a doktornő, bizonyára igaza van, tényleg nevetséges, égő arccal, ismétlődő iszonyatos álmaiból felriadva, megrémült nagyanyjához bújva és sikoltozva és a rémségek képeitől szabadulni nem bírva sokszor gondolt megrettenve arra, hogy végül is ez lenne, ez lehetne az egyetlen ésszerű, mert végső megoldás (?), ha mindenki nyugodtan várna a maga vámpírjait, hogy az idegeskedések és a rettegetések idejét megspórolva, ezek tudvalevőleg kétszer vagy háromszor annyi ideig tartanak, mint a meghittség percei netán órái, a már-

már szinte áhított harapás után maga is vámpírrá változva eszelős gyönyörrel hajkurássza holdas éjszakákon a hátukon fekvő, vagy hasukon fetregő, féloldalukra dülő, hiún nagyralátó álmokba meredő, álmodozó élőket, a megannyi potenciális áldozatot... Mert mi s történne akkor? – tette fel a kérdést maga magának tíz évesen – ha mindenkit megharapdálnának a vámpírok? Potenciális áldozataik, tudható, azonnal maguk is vámpírokká változhatnának át és egy adott ponton annyian lennének, hogy tényleg nem lehetne már elmenekülni előlük, s azon kívül nem is lenne hova és miért elmenekülni, ha pedig mindenki vámpírrá változna, mi történne?! Akkor kitől rettegnének? kire vadásznának? Egymásra? Erről nem beszéltek a legendák, nem volt szó erről a pokoli örömallapotról a szájhagyomány alakította-gerjesztette mendemondákban sem, és őt, a feldúlt koravén kamaszt, aki volt, hihetetlenül felizgatta saját elképzelése, noha kereknek és fölöttébb logikusnak látszott... Pontosán el tudta képzelni, mi történhetne ezután: az áldozatból lett mohó, friss vérre szomjúhozó, újdonsült vámpírok szétrajzanának a nagyvilágba, megkeresve a szomszéd falukban, vagy esetleg még távolabb is azokat, akikben még frissen buzog a vér, hogy megharapdálva őket is vámpírokká változtathassák át. Igen, a növekedő számú jövevény-vámpírok így változtathatnák át falánk, vérre szomjúhozó vámpírrá egész Nagy-Romániát, hogy millió és millió vérehes szörnyeteg vethesse rá magát a szomszédos országok minket lenéző és megvető, ártatlan áldozataira s napnyugat semmiről semmit nem tudó álmodozó és kótyagos polgáira és proletárjaira!...

Borzongott a felismeréstől és azon a szomorú, süllyedő őszön, amikor – erről is csak később szerzett tudomást, mint annyi mindenről – a spanyol forradalmat leverték és megkezdődött a véres megtorlás (mert életünkben minden a vérrel van szörnyű kapcsolatban, doktornő, az őt nyugtalanító vérrel), – váratlanul, hírt adni sem tudva érkezéséről kiszabadult a börtönből a különben több évre elítélt édesapja, és megérkezett az ő rettegő életébe, élő élményként... Ez már, ahogy így utánagondol, valamikor az arkangyalok légiójának vezére, a hírhedt kapitány lefogása vagy meggyilkolása közben vagy utána történhetett. Igen, a faluban váratlanul suttogni kezdték „jön az apád, Nicu!” és neki még ideje sem volt végiggondolni a dolgot, nem tudott dönteni sem, higgye? ne higgye?, kezdje-e el várni, reménykedjen-e vagy egyáltalán ne törődjön a szófia beszéddel, s ne áltassa önmagát, tíz éves koráig már annyiszor csalódott, hogy tíz hasonló korú gyermeknek is elég lehetett volna, és nem szívesen tette volna ki magát újabb nyomasztó csalódásoknak. De, ismétli még a maga körülményeskedő, feleslegesen szőröző modorában, végig sem tudta gondolni alaposan, meghányva-vetve magában apja érkezésének jó hírét, amikor az udvarra váratlanul betoppant egy vadidegen férfi, magasabb volt, mint az emlékeiben élő atya és soványabb, s amikor magához ölelte, megérezte a posztókabátból áradó émeletítő naftalinszagot is. Ott állott a falusi ház (szülő-

háza!) fűvel-papsajttal benőtt, hepehupás udvarán – mely hepehupák között bátorította ő akkoriban önmagát, talán az őt üldöző Drakula is elcsúszhat! –, amely olyan kicsi volt, hogy egy szekér akkor sem tudott volna megfordulni rajta, ha történetesen a nagyanyjának lett volna szekere – mozdulatlanul állott és mélységesen megrendülve hallgatta, ahogy ő sikoltozva és rettegve, a naftalinszagtól undorodva, de mégis védelmet keresően hozzá bújva meséli különös álmait s keze időnként beletúr az ő hajába, simogatta a fejét is, úgy, olyan mozdulatokkal, ahogy ő szokta simogatni Mavrocordatot, nagymama nagy fehér kutyáját, azután a buzgón keresztet vető és rá tehetetlenül visszanező édesanyjára pillantott, és haragjában rázni kezdte az öklét az ég felé és szitkozódott, de természetesen nem történt semmi, mert mi is történhetett volna? ki törődött egy börtöntöltelék legionarista panaszával? a román isten bizonyíthatóan nem, csupán a nap bujdoskolt szégyenében néhány rongyos, foszladozó báránnyelű mögé, s az erőtlen léghuzatban tapsikoltak az estikék, remegtek a jázminok, s egymáshoz ütődtek, biztatóan egymásnak verődtek az ajtó fölé akasztott koszorú tevékeny fokhagymái, átérezvén missziójukat: igen, a házat kell védeniük a tisztátalan nem kívánatos látogatásaitól... Aztán atyja megmozdul, a hátsó udvarra megy, a szin közepén áll meg, karókat keres, eszelősen kezdi hegyezni őket s csupán annyit mond, foga közt szűrve a szót „elkapom én azt a vérszipó bestiát, kisfiam, istenemre mondom, elkapom!” s mint marokkópálcikákat rázogatja a kihegyezett karókat, s az egész barbárnak tűnő, érthetetlen szertartás értelme csak akkor világosodik meg előtte, amikor nagyanyja este bizalmasan megsúgja, hogy „igen, ő is tudta különben, csakis így lehet elpusztítani a vámpírt, mégha király is!...” „Hogyan?” meredt rá ő félelmében vigyorogva. „Szívükbe kell verni a hegyes karót” magyarázza nagymama, s ő meg se tud szólalni az iszonyattól, s hirtelen képződik meg előtte a sötétség gonosz fejedelme, és mellkasából iszonyú érdemrendként áll ki a karó... Igen, talán atyja megvédhette volna, de néhány nap múlva újra érte jöttek. Addig – reggeltől estig és estétől reggelig mozdulatlanul feküdt a felső szobában az ágyán, ruháit, sőt cipőjét sem vette le, nem beszélt, nem evett, sőt vizet sem, ivott, el sem tudták képzelni, mit csinálhat? alszik? vagy csak tetteti az alvást? s csak harmadik este hívta be őt magához és fellengzősen a halálról beszélt neki, az arca kigyulladt, mondatait nem fejezte be, úgy tűnt, mintha részeg lenne, de ő közelebb húzódott hozzá, mert tudta, inni nem ivott, tehát részeg semmiféleképpen nem lehet, egészen más dolgok kínozzák, és hallgatta, amint Mihály arkangyal légiójának célkitűzéseiről beszél, kihangsúlyozva, hogy a kapitány és katonái számára nem létezik senki az Istenen kívül, s ezért sem tartoznak ők, Mihály arkangyal felkent vitézei számadással senkinek, legkevésbé a világi hatalmaknak, csak az Úristennek, és ha ez így van, s mert így van, akkor észre kellene már venni ama szomorú tényt is, hogy egy más világhoz, a másvilághoz! költözött lelkünk olyan világban, olyan életben tévelyeg

– valóság, mi az? –, s tegyük mindjárt hozzá elveszetten, amelyik nem is a miénk!... Mi idegenként mozgunk a mai, modern világban, mint a szellemek, vagy mint az alvajárók, s nem lelünk megnyugvást, hát nyilván véget kell vetnünk neki. Én és bajtársaim kételtű, furcsa teremtményei vagyunk az Istennek, kisfiam – nézett rá eszelősen az atyja, és égő, borostás arcához szorította az ő szintén kigyulladó arcát –, egy letűnt világból fölemelkedő, legyőzhetetlen kísértetek, akik a mai eszelős, velejéig hazug, szétdúlt világban a rémület szellemét hordozzuk. Igen, ilyenek vagyunk, és tudnod kell – ha követni akarsz bennünket ezen a rögzös, akadályokkal zsúfolt úton, a megvilágosodás útján, amelyben, kisfiam, nem is kételkedem –, hogy az út végén ottan várakozik ránk, igazakra, kiválasztottakra a százszor szent halál!... Ha élve nem győzhetünk, győzni fogunk a halálban, de kételyeid ne legyenek, irtsd ki majdan szigorral és szánalom nélkül szívedből a kétely ördögeit, győzni fogunk, hiszen rendelkezésünkre állanak a legcsodálatosabb, dinamitoknál, bombáknál, tankoknál, repülőknél is erősebb harci eszközök, a saját hamvaink!...

„Ne beszéld tele a fiad fejét badarságokkal” – dohogott nagymama az ajtóban, de atyja nem hallgatott rá, lehet, meg se hallotta édesanyja halk megjegyzését, nem is érdekelte, kigyúló arccal még mindig heveny naftalinszagot árasztó ingéhez szorítva őt – érezte halk, egyenletes szívdobbanásait is, és ez megnyugtatta – arról szavalt, hogy a legionárius élet legcsodálatosabb, mert örökké sóvárgott állapota a halál, amely a maga igaz formájában nem más, mint végső egyesülés az anyafölddel, amelyből vétettünk. A halál, csak a legionárius halál – énekelte atyja eszelősen s a plafon repedés-labirintusára meredve így folytatta, legdrágább mennyegzőnk a mennyegzők között, utolérhetetlen lakodalom. Igen, Nicolae, a halál a szent megoldás. A legvégső. Ez a mi halállal való intim együttlétünk, ez a mohón kortyolgatott, legtéljesebb gyönyört szerző odaadás csupán a halálban jelenítheti meg legtisztább formában nemzedékünk erkölcsi arculatát...

Így beszélt az atyja, miközben nagymama az ajtóban dühöngött „hiú badar beszéd, fiam, élni kell és nem meghalni ennek a gyereknek apára van szüksége és nem halott mártírral!”, aztán rátekintve és kizuhanva saját extázisából, szűkszavúan jelentette ki: „ami pedig a vámpírt illeti, beteg és mohó szívéen verjük által a farkarót, hogy pusztuljon el a bestia, hiszen ő három nap alatt sem élelmet sem italt nem véve magához kellően megtisztult ahhoz, hogy felvehesse a küzdelmet a gonosszal...”

De nem tudta elkezdeni ezt a küzdelmet, mert sajnos az udvaron lépések hallatszottak, idegen csizmák alatt csikorgott a kavics, s az ajtóban megjelentek az egyenruhás zsandárok, mögöttük a civilruhás nyomozók, nevén szólították, azonosították és durván megbilincseltek az ő megszállott atyját, miközben az aprócska nagyanyó sírva kerengett körülöttük, de ügyet se vetettek rá, és maguk előtt lökdösve a néma, előállítandó személyt, mert ezzé változott atyja,

névvé és számmá, amellyel az uraknak kell majd elszámolniuk! – kimentek a házból, majd az udvarról is. Ő hosszan utánuk nézett, édesapja támolygott a kényszerű koplalástól, de bátran és felemelt fejjel ment őrei között, mint akire vár a kereszt, de ő is vár a keresztre... Elkéseredetten üldögélt az udvaron, a kút mellett, a koromsötétben – közben beesteledett –, s akkor mintha világosan hallotta volna a kert bokrai között felmagasodó Drakula eszelős, kárörvendő röhögését, de oda se mert nézni, berohant a szobába, a kályha mellett álló és a levest kavaró meglepett nagymama szoknyájába bújt és sírni kezdett. Akkor látta utoljára az édesapját, aki hamarosan meg is halt a börtönben, egy álomban élt különben is, amelynek egyszerre halál lett a neve, talán meggyilkolták? talán nem? ez tulajdonképpen soha nem derült ki, és mivel édesanyja többé nem adott életjelt, 1941-ben, tizenhárom esztendősen, nagymamája hirtelen halála után került az árvaházba s onnan jelentkezett, közvetlenül a háború után a katonaiskolába.

De ez egy másik történet, most még a rémálmodnál, s a kényszerképzeteknél tartunk, mindenesetre kitarunk!...

Spiridon most iszonyú erőfeszítéssel, emlékeibe száműzve a doktornő eleven, figyelmes alakját, a vélt vagy valóságosan is elhangzó vallomástöredékeit, önnön gyónásától megundorodva mégiscsak zsebtükrébe néz, de izgalmában leejti a tükröt, mint olvadó vajbáb a serpenyőből csúszik ki reszkető ujjai közül, s ahogy a felismeréstől rettegve hajol le, hogy megkeresse, észreveszi, hogy apró darabokra tört, de azonnal meg is nyugszik, hiszen a tükör kisebb-nagyobb, szétszóródó cserepeiből saját, az álomban kissé mindenképpen felpuffadó, eldagadó, beretvátatlan arca néz vissza rá.

A doktornő különben még első, magzó nélküli, hosszú részleteket tisztázó, ismerkedő beszélgetéseik egyikén tanújelét adta őszinte döbbenetének is, pedig ős-spanyolos révén ott is láthatott egy és mást, közletről szemlélhette a mindenható KGB és a Komintern aktivistáinak eszelős ténykedéseit és rémtetteit, az árulások és gyilkosságok végtelen s véget nem érő sorát, a halál hiszán körmenetét – kijelentve, hogy Spiridon történeteiben túlságosan túlteng az erőszak és ömlik, folyik, szivárog, luczog, mindenesetre központi helyet foglal el a vér, s ebből a szempontból azután teljesen mellékes, hogy egyáltalán megtörténtek-e, s ha igen, pontosan így történtek-e meg ahogy elmeséli, vagy egyszerűen csak kitalálja őket, hazudozik tehát, hiszen mindenféleképpen s a lehető legteljesebben specifikusak és így mélyen jellemzőek a korra és arra a szervezetre, amelynek hosszú évtizedekig harcos tagja volt!... Mindent viszont nem lehet, bármennyire is sajnálatos, súlyos betegsége számlájára sem írni, mert ha ő szánivalóan skizofrén, szánalomraméltóan beteg ember volt, miért hagyták a katonáorvosok makacsul továbbra is a testület keretében, s miért nem fedezte fel évekig senki például azt, hogy társa és történeteiben visszatérően szereplő, állandóan megjelenő kenyerespajtása, Gelu, egészen egyszerűen egy sza-

dista állat, s a maga módján ő is elmebeteg, mint Spiridon, de nála veszélyesebb, mondhatni közveszélyes dühöngő őrült, aki ártatlan áldozatai kínzásában leli örömét?! Egyáltalán, mit csináltak ők a valószínűleg szintén szadista őrült Păun ezredes csapatában évekig? Hiába nézi olyan mereven, most nincsen tanúja, nem tudja bizonyítani, hogy így beszélt, s feljelenteni is hiába jelentené fel, senki nem hiszi majd el neki, éppen őróla (aki 1933-ban, tizennyolc esztendősen lett tagja a román kommunista pártnak, fél magyar zsidó létére), hogy szidja és becsméri az állambiztonsági szerveket. „Csupán még egyszer és csendesén kérdezem magától, kedves őrnagyom, mit csináltak ottan maguk, hírhedett testületükben?” Ami őt egyre inkább egy militáns legényegyletre emlékeztetni, s ha a vasgárdista módszerektől és a légio – ám lám a gyermek Spiridonra is olyan mélységes hatást gyakorló – halálkultuszától undorodik is, és viszonylag, ennek a másik erőszakszervezetnek a pusztasága is rettegéssel tölti el, hát ez lett az eszméből, amiért fiatalon életét is feláldozta volna az illegális éveiben, vagy éppen Spanyolországban, ilyen vadállatok védelmezték és védelmezik az eszmét, akiknek minden ténykedése a megaláztatottak és megszorítottak kínzásában merül ki?... Ő itt szólt közbe először, tétován, de doktornő – mondta – ő mindenekelőtt parancsokat teljesített, amíg diliházba nem csukták és nem különítették el és nem függesztették fel és nem szabadságolták és nem küldték állandóan kezelésre és nem húztak rá kényszerzubbonyt és nem kényszernyugdíjazták, mint nem megfelelő, mert lelkiileg instabil elemet nem nyilvánították további szolgálatra alkalmatlannak... És azért ne felejtse el, ez a militáns legényegylet mégiscsak katonaság volt, rangokkal, beosztásokkal, világosan tagolt hierarchiával, s mint minden hasonló szervezetben, itt is a beosztottak mindenekelőtt előljáróik, feletteseik parancsait teljesítették. S módjuk sem volt mérlegelni, hogy eme parancsok azután helyesek-e vagy helytelenek?!? Ők a párt ökle voltak, a párt érdekében tevékenykedtek s ha a párt érdeke azt kívánta, hogy felkutassák és előállítsák a sötétben bujkáló osztályellenséget, ők felkutatták és előállították... S még hosszan taglalta utólagos felfogását volt szervezetéről s akkor mondotta el hosszan részletezve, de a csábító részletekben el nem veszve, hogy hogyan is jelentkezett ő szekusnak a katonaiskolában, s tisztjeitől a lehető legjobb ajánlásokat kapva, annak ellenére vették fel a politikai rendőrséghez, hogy a káderes tudott atyja vasgárdista múltjáról... „Mi megbízunk benned, Spiridon elvtárs” – mondotta az ősz, sunyi tekintetű sánta káderes, és keményen igyekezett megszorítani az ő szorgos kezét. – „Ne felejtse el, mi lesz, elvtárs!... Az eszme elszánt katonája lesz, akinek egyetlen célja van: védelmezni ezt az eszmét és a nép országát és a dolgozó pártját a gonosz sötétben bujkáló és renitens ellenségek leleplezésével, és ha szükséges, likvidálásával is, biztosítva a boldog jövő megteremtését, ahol a hatalom végre a mi sokat szenvedett dolgozó népünké lesz!...” S újra kezét szorította vele, s amikor sehogy sem akarva kiengedni izzadó mancsából az ő

kezet, ő feldühödött és idegesen rántotta el, dühösen meredve rá, arról kezdett áradozni, hogy igen, pontosan ilyen harcos és kemény fiúkra van szüksége a hazának és a pártnak... Ő nem értett semmiből semmit, s amikor később Gelunak is felelevenítette a történeteket, barátja teli szájjal kezdett röhögni... Kissé megütődött, azt hiszi meg is sértődött akkor, amire Gelu elkomorodva kérdezett vissza, hogy arról vajon nem beszélt-e akkor vagy későbbben a sánta káderes, lelkendezve, hogy a fiúk elsősorban egymást kellene, hogy szeressék, és természetesen őt és semmi esetre sem a burzsoá életforma hatása alá kerülő, kéjsóvár nőket, s amikor ő még mindig naivul, semmit sem értve, azt kérdezte, de hát mit akart, nem is érti? Gelu brutálisan vetette oda neki: „buzi volt kiscserkész, el akart volna csábítani, különben is, olyan lányos arcod van!...” Ő elvörösödött, és sértődötten rohant el, mert akkor azonnal eszébe jutott, hogy igen, a káderes tényleg purpárlézott valami ilyesmiről, jelentőség-teljesen a szemébe nézve... A testülettől viszont nem lehetett sértődötten elrohanni, úgy mint egy kocsmából, ahol társaival kvaterkázik az ember, s ha a Majával való, most már pontosan tudja, meghatározó jelentőségű első találkozás után fel is merült benne a kétely: hogy tulajdonképpen mit is keres ő itt ebben a szervezetben? még hosszú, zaklatott, zűrzavaros esztendőknél kellett eltelniük ahhoz, hogy megszabaduljon, hogy egy szakértőkből, lélekgyógyászokból álló bizottság, hosszasan vizsgálgatva és kérdezgetve őt, úgy döntsön, hogy a további szolgálatra alkalmatlan, s kellő határozottsággal jelentse ki jelentésében, hogy igen, hát Spiridon őrnagy elvtárs zárt intézetben történő hosszabb gyógykezelése is célszerű lenne!...

A többi valószínűleg tudja már a mélyen tisztelt doktornő.

Igen, tudja, bólint a szomorú öregasszony, és elfordul, kaktuszait kezdi nézegetni, jelezve, hogy a „kihallgatás”-nak vége, de ő még nem megy el, megátalkodottan mered rá, és akkor a doktornő újra feléje fordul, és elgondolkodva jegyzi meg, hogy mégiscsak magnóra kellene mondani majd ezt az egész zűrzavaros, szövevényes, áttekinthetetlen rémség-halmazt, ami az élete. A spirálfüzetet is, úgy emlékszik, akkor adja át, ama tanáccsal, hogy próbálja csak meg lejegyezni kényszerképzeteit, az írás terápia is lehet!... Spiridon felsóhajt, nézi a füzetet, fölemeli, pörgeti a lapokat, aztán elszontyolodva teszi vissza az asztalra, tehetetlenül az ablakhoz sétál. Alkonyodik, de a nyári kánikula még nem szűnik, és távolról meghallja a kisvasút biztatóan közeledő dohogását is, amelyet nem tud elnyomni a szanatórium szomszédságában lévő hadiüzem titokzatos, leállíthatatlan gépeinek monoton zúgása. Lenéz a parkba, és a fák között váratlanul veszi észre az idegesen kóválygó alakokat, nem tudja, miért, de megint baljós előérzete támad, érzi, valami megint történt, ami nagyon könnyen más irányt szabhat a dolgoknak!...

Visszahúzódik az ablaktól és amikor Rodica nővér kétségbeesetten, szinte beesve az ajtón, elfulladva mondja, hogy „ott találták meg őt is a fák között,

nyakán az iszonyú sebbel, amelyből még szivárgott a vér”, már az ágyán fekszik és elképedve, szorongását nem is leplezve kérdezi: „de kit? kicsodát?, s a lány hirtelen hallgat el, gyanakodva bámul rá, aztán kapkodva kezdi mondani, „hát Mária nénit, pontosan az alatt a diófa alatt találtak rá, egy ápolt vette észre, tudja, aki sakktáblának képzei magát s azt hiszi, vele a jóisten sakkozik” – és biztatóan szorítja meg a kezét, „most nem gyanúsíthatják, drága Spiridon bácsi, hiszen én tanúsíthatom, hogy azon idő alatt, amikor ez az újabb szörnyűséges gyilkosság történt, maga is itt feküdt az ágyán begyógyszerezve és aludt és ki se tette a lábát a szobából...” Spiridon melán bámulja a kétségbeesett lányt, s hirtelen képződik meg előtte a fa alatt magatehetetlenül, rongycsomóként heverő piszkafa-sovány, ötvenegynéhány éves vénlány megdermedő alakja, nyakából szivárog a vér, ami Maja arcát idézi, a vércsik megnő, eltakar mindent és ő iszonyodva veszi észre a Rodica háta mögött fölmagasodó, vi-csorgó Drakulát; a sötétség fejedelme figyelmesen, tagadhatatlan és mohó érdeklődéssel nézi őt, aztán hátrahajtott fejjel, rossz szokása szerint hahotázni kezd és ő iszonyodva hunyja le a szemét s már nem is csodálkozik azon, hogy az ágya mellett szipogó Rodica nővér minden jel szerint nem hallja az egyre erősödő és egyre rémisztőbb iszonyú hahotát, és a sóvár arcot sem látja, amint védtelen, jézusfehér nyaka fölé hajol s kiálló szemfogain megcsillan a fény, nem vesz tudomást a homálygróf nyomasztó jelenlétéről, aztán váratlanul évtizedek óta halott atyja tűnik fel az ágya mellett, figyelmesen nézi öregedő, kétségbeesett kisleányát, és erős hangon mondja: „hozzuk létre az erőt! A mi nemzedékünk, amikor a Szent Mihályról elnevezett arkangyalok légiójába tömörülve hallotta meg a történelem sürgető hívását, csupán egyet akart minden áron létrehozni – az erőt!, hogy azután az ellenséggel vívott könyörtelen és irgalmat nem ismerő harcunkban úgy manőverezhessünk eme erővel, hogy eltiporhassuk ellenségeinket, amelyek pedig számosak mint mezőn a fűszál...” Atyja elhallgat, Drakulára pillant és fölemeli a kezében tartott keresztet. „Távozz tőlem, kísértő!” – kiáltja fülsértően magas fejhangján, amelyet a sötétség fejedelmének eszelős röhögése sem nyomhat el. Hogy azután mi történik nem tudja, álmai utána jönnek, magukkal sodorják, asszociációi szabad és végtelen mezőin menekül, s az erősödő napfényben végre szabadnak és függetlennek érzi magát, most senki nem üldözi, eltűnnek a körülötte tenyésző ördögpfák és sátánfajzatok és hallja azt is, hogy a napfényben fürdő mezőn donganak a béke szorgos méhei... Tudja, átmenetileg ismét megmenekült, atyja vele van, és a halálból is visszajött, hogy megvédelmezhesse őt!...

JÁSZ ATTILA

Felejtést remélve, L. I.-nak

Van egy hely a szívemben, amit pont ilyennek képzeltem el, ahogy egy rézmetszetről készített fotón elem tetted, Szabadka első kocsmájának ábrázolását (1860), ahol vérvörös bort mértek, de honnan tudhattad, hogy ebben fogom felismerni a rejtett kamrát, ami életteretből élővé tesz, amit elzár előlem a testem, hogy az elvetélt gondolatok egy abrosz fölött váratlanul találkoznak össze, elkárhozott vagy inkább elzárkózott villoni lelkek, lengedeznek az ablakon ki és be, s éppen attól válik megírhatóvá, hogy az ajtaján soha nem léptem be, holott egy ilyen szívbeli kocsmá mindig figyelmeztetés is, gondoljuk végig a lehetőséget a bejutásra, van-e esély, hogy minket ott bárki is az asztaloknál ülve kitartóan várna, miközben a fáradt vért folyvást pohárral cserélve, a megbeszélte időt illetlenül túllépve, megérkeznénk, felejtést remélve a helytől.

Felejtés ellen

UTÓNAPLÓ

Fenyők sötét hálója szorul érkezéskor a párolgó holdsugarak fényénél még teljesen élettelennek látszó ház köré, a palicsi délelőtt nyitja majd résnyire az ablakot, engedi ki az álomvarjakat a parkba, sóhajtozva hozzá, hogy nem lehetnek hollók *soha már*, míg néhány kilométerrel arrébb már nyiladoznak a kávéházak, s mi megkésett nyaralókként ébredünk az emeleti szoba év végi hűvösében, a bennünk sárguló papírlapok életnedvvel telítődnek, egy falon függő, aránytalanságban is vonzó aktfestmény látványa melegítheti csak fel dermedt érzéseinket, a városban pedig az örök nyár idéződik fel történetekkel és teraszokkal, melyek a decemberi ködből a szívközéphe vándorolnak, akár a legendás utca, amit végigfolyt egykor a folyó, ahol hosszú sétánk a képzelet által először kaphatott perspektívát, a megírás lehetőségeként, az útpadkán, mintha most folyna bennem tovább az akkor, a Strossmayer utcán megdermedt idő, ahogy ott állok, és nem hiszem el, hogy holnap már nem fogok (itt állni), ahogy a kávé színe is fogak fehérje közt tűnik el, illata csészék hiányával, s éppen ezért, a ködbevesző egykori folyómederből begyűjtök néhány kavicsot emlékebe, otthon majd kirakom őket a fehér papírra, felejtés ellen.

POSZLER GYÖRGY

Az Önértékelés Válaszútjai

TRIANON ÉS IRODALOMTÖRTÉNET-ÍRÁS*

„Az irodalom fogalma tehát relatív: mást jelent a XVIII. század végén, mint a XIX. század közepén... Jogos és tanulságos az irodalom történetének bármely szempontból való áttekintése... de a magyar irodalomtörténet, mely az irodalom egészét öleli fel, csak egyféle lehet... Nem indul ki egy előre megállapított s csak a mai felfogást tükröző meghatározásból, hanem a történeti valósághoz híven, a legtürelmesebb elfogulatlansággal bontakoztatja ki az irodalom egyre tisztább s határozottabb képét az eredet ködös zűrzavarából.” (Horváth János)

„Irodalmunk európai: első királyaink óta teljes akarattal és tudatossággal csatlakozott kultúránk a Nyugathoz, a Kereszténységhez: és régi pogány kincseit nemcsak kihalni engedte, hanem úgyszólván készakarva irtotta ki, hogy a nyugati kultúra évezredes törzsébe ojtva, egészen új életet kezdhessen... A magyar irodalom ebbe a hagyományba kapcsolódik... ez a vér, ez a nedv hatja át azóta állandóan és minden ízében, és története része az európai nagy hagyomány történetének... S azóta a magyar lélek együtt érez és él, szenved, vonaglik a Nyugat lelkével” (Babits Mihály)

„Az a korlátolttság, mit Berzsenyiné – különösen prózai műveiben és leveleiben – sokszor észreveszünk, innen van. Kölcsey kritikája után felpanaszolja Kazinczynak, hogy a támadást sok helyén még nem is érti. Ezt a nagy művészenit is körülzárta keleten lakó faja fátuma... Vajon lesz-e egyetemes értelme valaha annak a kultúrának, melynek ennyi nagy tragikus hőse van? Kitörölhet-e a jövő ennyi mártír életet az ember elvégzett munkájából? Forr a világ bús tengere, ó magyar!” (Szabó Dezső)

Három jelzés irodalmunk értelmezési lehetőségeiről. '8-ból, '13-ból és '12-ből. Tehát néhány évvel a '18–19-es kataklizma és Trianon előtt. Az első szigorúan szaktudományos gondolatmenetben fogant, a másik kettő művészi irodalomtörténeti esszében. A szigorúan szaktudományos gondolatmenet önelvű, belső irodalmi szempontokat keres az irodalmi fejlődés rajzához. A két művészi irodalomtörténeti esszé nem önelvű, külső nemzeti-művelődéstörténeti szempontokat keres az irodalmi fejlődés rajzához. De ellentétes irányban keresi. Az egyik közös európai-keresztény vonásokat, a másik eltérő faji-nemzeti vonásokat keres. A szigorú szaktudományban fogalmakról van szó, amelyekkel a nemzeti irodalom története megírható. A művészi esszéekben szempontokról van szó, amelyekkel a nemzeti-irodalmi sorsvizsgálat elvégezhető.

Azaz adottak az irodalomra vonatkozó szaktudomány belső és az irodalommal példálódzó sorsvizsgálat külső, egymástól élesen eltérő szempontjai és lehetőségei. E szempontok és lehetőségek kapnak erőteljesebb hangsúlyokat a történelmi fordulat után. A háború elvesztésének, a polgári forradalom bukásának, az álforradalmi vörös és az ellenforradalmi fehér terror rossz akciójának és reakciójának, az ország feldarabo-

* Az MTA I. Osztályának 2000. V. 11-én rendezett ülészakán elhangzott előadás változatlan szövege.

lásának, Trianonnak árnyékában. E történelmi és pszichológiai mélyponton. Amelynek következtében a köztudat és közérzet nem egyszerűen a félnagyhatalmi lét illúziójából az egész kisországi lét illúziótlanságába zuhant. Hanem el kellett viselnie az illúzióból illúziótlanságba váltást kísérő indulati hullámokat is.

E helyzet hozta magával, hogy a szellemi élet különböző pontjain előtérbe került a kérdés: mi történt, hogyan történt és miként történhetett. Amely kérdéssor nemcsak a társadalmi és történelmi helyzetfelmérés, hanem a szellemi és erkölcsi önértelmezés kínzó igényét is jelentette. Am e kérdés már nem Babits korábbi kérdése. Amiből esszéremeke, *A veszedelmes világnézet* született. Hogy miként történhetett a háború, az ész gyalázata? Hanem az utolsó évek későbbi kérdése. Hogyan történhetett a háború következményrendszere, a nemzet megtörettetése? Mi vezethetett a bukáshoz? A kérdésre három fontos művészi és elméleti válasz is érkezett. Történelmi, társadalmi, erkölcsi, szellemi, irodalmi földcsuszamlásról és működészavarról tanúskodván. Szabó Dezső: Az elsodort falu – '19-ből. Szekfű Gyula: Három nemzedék – '20-ból. Horváth János: Aranytól Adyig – '21-ből. A romantikus-patetikus irányregény az értelmiségi-féltelmisségi ifjúság érzelem- és indulatvilágát, a megrendült-felkavaró történelmi nagyesszé a meditatív hajlamú humánértelmisség eszmény- és gondolatvilágát, a komoran töprengő irodalomtörténelmi nagyértekezés az eligazítást kereső szakértelmisség ízlésvilágát és tudásanyagát szólítja meg. Mindhárom írás – Szekfű könyvének alcíme utal is rá – a hanyatlás folyamatát ábrázolja. Történelmi, társadalmi, erkölcsi, szellemi, irodalmi eszmény- és értékvesztést. Mindhárom írásban – bár nem egyforma hangsúlyval és színezettel – fontos mozzanat az asszimiláció és jelképes figura Ady Endre.

Szabó Dezső romantikus-patetikus irányregényében a magyar arisztokrata és asszimiláns nagypolgár világának teljes bukása. A történelmi sors szálai tősgyökeresek és nem tősgyökeresek, asszimilálók és nem asszimilálódók párharcában szövődnek. Legfeljebb a falusi középbirtokos nemes (valódi Jókaihős-reinkarnáció) és az egészséges parasztlány házassága ígérheti egy az eredendő természetnek megfelelőbb jövő lehetőségét. E dilemmában példázza a naiv Ady-allegória a legjobb faji erők elbukásának tragédiáját.

Szekfű Gyula megrendült-felkavaró történelmi nagyesszéje a liberalizmus három nemzedékének krónikája. Hanyatló kor – Széchenyi konzervatív reformprogramja és a '18-as radikalizmus nemzeti katasztrófája között. Doktrinerrá vált liberalizmus és színvonalát veszített konzervativizmus kiüttalan harcába robban be az asszimiláció első, szerves, megroppanást nem hozó és második, szervetlen, megroppanást hozó hulláma. A folyamat végén Tisza és Ady, a visszatérés lehetőségét és lehetetlenségét jelképező tragikus figurák.

Horváth János komoran töprengő irodalomtörténelmi nagyértekezésében a Petőfi-Arany, de főleg Arany fémjelezte nemzeti klasszicizmus normát jelentő művészi, ízlésbeli, erkölcsi, jellembeli tradíciójának elvesztése. A folyamat közepén asszimilációval súlyosított nemzedékváltás. Az elemzett periódus elején Arany, a végén Ady egymással lehetőségben egyenlő, megvalósulásban nem egyenlő alakja. Amennyiben Arany megteremtette, Ady elveszítette a klasszika azonos szinten való folytatásának lehetőségét.

E kérdések és válaszok hozzák létre a Trianon utáni, a két háború közötti kor irodalomértelmezésében a jól észrevehető eltolódást. Ez eltolódás egyszerre tartalmi és műfaji változás. Tartalmilag megmarad ugyan az irodalomtörténet-írás önelvű, szaktudományos fejlődése. De megjelenik mellette egy a mi történt, hogyan történt, mi

ként történhetett kérdéseire válaszolni kívánó populáris irodalomtörténet-írás. Műfajilag pedig az önelvű szaktudomány értekezésformája mellett érvényesül a populáris irodalomtörténet-írás jobb esetben esszé-, rosszabb esetben publicisztika-formája. Ez utóbbi populáris esszéisztikában és publicisztikában kerül előtérbe az irodalomban megjelenő nemzeti jellemnek, azaz a nemzetkarakterológiának és az irodalomban kibontakozó nemzeti sorsnak, azaz sorsvizsgálatnak a kérdéses elméleti tendenciája. Így válik a kor irodalomértelmezésében két vonulat dominánssá. Az első a főként Horváth János életművében és a magyar szellemtörténeti iskolában kibontakozó, önelvűsége törekvő tudományosság. A másodiknak két változata is van. Az egyik a Babits Mihály vonzásában (Babits-iskolának nevezném) és később az úgynevezett urbanus táborban kibontakozó, a magyar és európai fejlődés egységét kutató esszéisztika és publicisztika. A másik a Szabó Dezső vonzásában (Szabó-iskolának nevezném) és később az úgynevezett népi táborban kibontakozó, a magyar fejlődés különállását vizsgáló esszéisztika és publicisztika. E két utóbbiban – természetesen – a hazai polgárosodásnak és a polgárosodás minőségének a megítélése megkerülhetetlen. Essék néhány szó e két vonulatról. Megjegyezni kívánom azonban, hogy gondolatmenetemben szigorúan a kérdéses szövegekre támaszkodom. És minden aktuális, különösképpen politikai allúzió határozott elkerülésére törekszem.

Az önelvűsége törekvő tudományosság az első lépcsőben főként Horváth János munkásságát jelenti. Nagystílú, a pozitivizmus hagyományát és a szellemtörténet hozamát is beépítő nemesen konzervatív szintézis. Egyfelől az irodalmi fejlődés állandójára, írók és olvasók művek által közvetített viszonyára-, másfelől az irodalmi fejlődés változójára, az ebben kialakuló lelki azonosságra, ízlésre épül. A változó és állandó elemek összege a legmagasabb fogalom, a korszakolás alapját is képező irodalmi önreflexió, az irodalmi tudat. E fogalomrendszerre épül a teljes fejlődést áttekintő vázlatokból, nagy korszak-összefoglalásokból, részmonográfiákból és részmonográfia értékű egyetemi kollégiumokból összeálló, mindenkitől ismert szintézis. A homályos kezdetől Ady Endréig. És egyes utalásokban tovább is.

Az önelvűsége törekvő tudományosság a második lépcsőben főként a magyar szellemtörténeti mozgalmat jelenti, Horváth munkásságával párhuzamosan és közreműködésével is indul a Minerva. És benne bontakozik a szellemtörténeti iskola. Német alapokon nyugvó, a pozitivizmussal szemben kidolgozott ismeretelmélettel, historicista fogalomrendszerrel, ebbe illeszkedő pszichológiával. A középpontban a normatív, szubjektív és objektív szellem egységét képező korszellem. Ezt elemző eszme- és stílustörténettel, teremtő lélektani intuícióval. Magyar elméletét Diltheyre, Wildelbandra, Sprangerre támaszkodva Pauler, Halasy-Nagy, Thienemann fogalmazzák. És az *Irodalomtörténeti alapgazdaság*ban Thienemann foglalja nagystílusban össze. A magyar és az európai irodalom szerkezeti azonosságát kimutatva; a szellemi fejlődést a szerző, a szöveg és az olvasó felől egyszerre vizsgálva. Mintha Horváth kategóriáit is beemelte volna a szellemtörténet fogalomrendszerébe.

Megjegyzendő: Horváth életműve és a szellemtörténeti iskola a tudomány európai fejlődésével nagyrészt együtt mozog. Bennük a három, a különböző irányzatokban szétváló elem, szerző, mű és olvasó együtt vizsgálódik. A szellemtörténészek a német tudomány fejlődésével teljes összhangban vannak. Igaz, a tudományfejlődés több pontján új módszerek jelentkeznek. A tizes évektől kezdve fokozatosan bontakozik az orosz formalizmus, a prágai strukturalizmus, az angolszász újkritika. Módszerek, ame-

lyek a műre, a szövegre, vagyis az irodalmiságra, az esztétikumra koncentrálnak. Ám ami a szaktudományban idehaza történik, egyáltalán nincsen ettől messze.

Az önelvűsége törekvő hazai tudományosság ez önfejlődését keresztezi a háborús összeomlás. Az erre adott különböző válaszváltozatok éltetik a felvirágzó populáris-esszéisztikus-publicisztikus irodalomtörténet-írást. Az inspiráció és a kiindulópont mindkét változatban, az úgymond Babits- és Szabó-iskolában is egyértelműen megfogalmazódik. Szerb Antal a szellemi értékek iránti lojalitás kötelességét akarja felmutatni a szétdarabolt nemzettestben. Farkas Gyula az irodalmi múltból kíván erőt meríteni a széttördelt ország és nép számára. Németh László a következő történelmi, szellemi, erkölcsi veszedelemre való felkészítést tartja szem előtt. Féja Géza célja nemzeti létünk és sorsunk lényegének felmutatása az irodalom történetében.

Tehát válasz a háborús összeomlás, a forradalmak és Trianon okozta szellemi-erkölcsi kihívásra. Ez tolja előtérbe a nemzeti karakter vizsgálatát. A nemzetkarakterológia kérdéses tudományát. Jelentkezik a populáris-esszéisztikus-publicisztikus irodalomtörténet-írás mindkét variációjában. De megvan az önelvűsége törekvő tudományosságban is. És a karaktervonások – ne csodálkozzunk rajta! – többszörösen egymásba folynak. Emlékezetesek e törekvés XIX. századi előzményei. És Szekfű – a *Mi a magyar?* címen szerkesztett kötetében – az előtérbe is helyezi. Miként tanúskodnak a művészetek és a tudományok a nemzeti karakter minőségeiről? De az egész tendenciában Prohászka Lajos akkor híressé vált könyve, *A vándor és a bujdosó* látszik a legfontosabbnak. A német és magyar jelleg furcsa párhuzama. Nyugtalan, metafizikus-transzcendens német vándor, benuult, fatalista-immanens magyar bujdosó. Történelmi egymásrautaltság. De érdemes megjegyezni. Nem a változó nemzeti történelemből lesz állandó nemzeti karakter, hanem az állandó nemzeti karakterből lesz változó nemzeti történelem.

Ezt vitatja – magas szinten – Babits Mihály, – nem magas szinten – Féja Géza. Babits a német karakterhez való viszonyítást, az abból levezetett meghatározást tagadja. És úgy véli, nem az állandó nemzeti karakterből lesz változó nemzeti történelem, hanem a változó nemzeti történelemből lesz változó nemzeti karakter. Féja pedig... nos, Féja a keleti sztyeppék kozmikus szemléletéből és föderatív hajlamából indul. És megkülönbözteti a szelíd-meditatív ugor és a vad-fantáziadús török vonást.

Babits minden érvet felsorol, ami e karakterizálás ellen megfogalmazható. Mégis bemegy ez elméleti zsákutcába. Olyasmit körvonalaz, amit Horváth. Már csak azért is, mert nagyjából mindketten Aranyra gondolnak. Vagyis szenvedély helyett józanságról, szélsőségség helyett mértékletességről, ábránd helyett lehetőségről, álom helyett valóságról, „ideál” helyett „reálról” van szó. Meg fellángolás helyett kivárásról, cselekvés és lelkiismeret egységéről. Ami együttvéve nem egyszerűen nemzeti jellemvonás, hanem nemzeti közizlés és közerkölcs is.

Szerb Antal és Németh László pedig mintha egymással vitázna. Kifelé tekint az egyik, befelé a másik. Kifelé a kereső nyugtalanság hajt, ami mindent meghonosít, amit nyugaton talál. De magyarrá lényegítve honosítja meg. Befelé az eredendő kettősség hajt, ami mindent veszélyeztet, amit alkotni képes. A kritikus és parádés magyarról van szó. Az Erdély-trilógia Bethlen Gáboráról és Báthory Gáboráról. Csak egy lépéssel meghosszabbítva: Móriczról és Adyról.

Nehezen lenne tagadható: mindez nem tekinthető szilárd elméleti alapnak. Pedig populáris-esszéisztikus-publicisztikus irodalomtörténetek és kvázi-irodalomtörténetek,

irodalomtörténeti vázlatok épülnek rá, vagy legalábbis beépülnek ilyen irodalomtörténetekbe.

Ennek első változata a Babits Mihály vonzásában (a Babits-iskolában) és később az úgynevezett urbánus táborban kibontakozó, a magyar és európai fejlődés egységét kutató esszéisztika és publicisztika. Babitsról csak röviden. Az adott vizsgálódásban két vonás fontos. Az egyik az irodalom értékére vonatkozó következtetés. Az egyes irodalmi mű rangját a világirodalom áramlataival való azonosság adja. Az egyes nemzeti irodalom rangját az önálló karakterisztikum, saját arculat. Ettől lesz minden nemzeti irodalom önálló szöveg a világirodalom énekkarában. A másik a nagy Nyugat-nemzedék irodalmi őskeresése. Főként a kései Arany, a zseni a nyárspolgár álarcában és a „harmadik” Vörösmarty, a lelki egyensúlyában megrendült poéta.

Babits és a nagy Nyugat-nemzedék irodalomtörténetét Szerb Antal írja. Az „esszéista nemzedékből” való, a legtudományosabban felkészült szellemtörténész. Tudománytörténeti helye a *Minerva* körül lehetne. Ez összefüggésben való tárgyalását művének pompás esszé-jellege és szándékának nem tisztán szaktudományos minősége teszi lehetővé. Láttuk már: a szellemi értékek iránti lojalitás ápolása a szétdarabolt nemzettestben. Ilyesmit ír elő a díjnyertes munka számára az *Erdélyi Helikon* pályázata is. Erzékeltesse az európai irodalommal való kapcsolatot és a magyar zseni egyedi arcát. Ezért is van művében irodalmi fejlődésszerkezet és nemzeti jellemrajz egyszerre, egymást erősítve jelen. A fejlődésszerkezet alapja, hogy a magyar irodalom az európai irodalom kicsinyített mása. Szerkezeti szépségét az adja, hogy minden ott van benne, ami Európában is fontos. Mozgását az elszakadás és felzárkózás ritmusváltása szabályozza. Humanizmus, felvilágosodás, romantika, Nyugat-mozgalom. Ezen belül is a fejlődés két nagy kiigazítója: Kazinczy és Babits. Babits ez irodalomtörténet valóságos centruma. Hagyományos, dunántúli, katolikus magyarság. Antikon nevelt európai műveltség. Szerb eszménye is a görög–latin, francia–angol, nem germán Európa. A jellemrajz alapja, hogy a magyar zseni az európai források nyugtalan keresője. Távoli egyetem vándorai a középkorban; protestáns peregrinusok az újkor hajnalán; irodalmár testőrök a megújulás ígézetében; nyugatos költők a század elején. Minden európaikat hazahoznak messziről, mindent magyarrá tesznek itthon. Ebből fakad a nemes paradoxon: a leginkább európaiak a leginkább magyarok. Mindez összegződik a *Nyugat* és Babits irodalmi forradalmában.

Ezt fordítják és haladják meg, radikalizálják a *Szép Szó* publicistái a harmincas évtized második felében. Főként Ignó Pál és Fejtő Ferenc. Ignó támad Babits és Schöpflin ellen. Oly indulattal, ahogy csak családon belül szokás. Hogy Babits *Nyugata* az irodalmi forradalmat szalonképes neoklasszikává süllyesztette. Az irodalom saját, független politikája helyett a politika saját, függő irodalmát műveli. Fejtő egyértelműen határolódik el a klasszicizáló *Nyugattól* és a népies *Választól*. A *Nyugat* humanizmusa nem elég radikális. A *Válasz* radikalizmusa nem elég humanista és nem elég baloldali. Kvázi-irodalomtörténeti koncepcióvázlat ez. Vissza az irodalmi, sőt, irodalmi-társadalmi forradalomhoz. A liberalizmus radikalizálásához, gazdasági, szociális, világpolgári továbbfejlesztéséhez. Az induló *Nyugathoz* és a *Huszdik Századhoz*. Ady és Jászi szelleméhez. Ebben pedig látens formálódik egy Babits Mihály-norma helyett egy József Attila-norma.

Ennek második változata a Szabó Dezső vonzásában (a Szabó-iskolában) és később az úgynevezett népi táborban kibontakozó, a magyar fejlődés különállását vizsgáló esszéisztika és publicisztika. Ezt folytatja – magas szinten – Németh László és – nem

magas szinten – Féja Géza. Szabó és Németh életművének e műfajban is dokumentálódó szuggesztív zsenialitása nehezen lehetne vitatható. Ahogy az sem, hogy koruk legműveltebbjei. Am ez nem ment fel a gondolatmenetek – szigorúan a szövegekre támaszkodó – felidézésétől.

Szabóról csak röviden. Nem *Az elsodort faluról* van szó. Hanem a század második és harmadik évtizedében születő esszéisztikáról. Történelmünk az eredeti, magyar-faji és nem eredeti, idegen-európai elem harca. Elfojtások és feltörések egymást váltása. A szentté lett István és pogánynak maradt Koppány az alappélda. A behozott kereszténység, a Habsburg barokk és a orosz XIX. század az idegen-európai elem elfojtó gesztusa. Dózsa forradalma, a születő protestantizmus, Berzsenyi, Katona, Kemény, Madách jelentkezése a magyar-faji elem feltörő gesztusa. A zsidó, német, szláv asszimilációra, a századvég haláltrinitására válaszol Ady szellemi-faji forradalma. Vagyis romlás Berzsenyi és Ady között. De remény Berzsenyiben és Adyban. E vázlat út át Németh László és Féja Géza irodalomtörténeti vízióján.

Németh László koncepcióját Szabó Dezsőn túl Szekfű Gyula az asszimilációra vonatkozó aggódo kérdése és Farkas Gyula az asszimilációról írott kétes könyve is inspirálja. Annak a történetét írja meg – *Kisebbségben* című röpiratában –, amit Szabó orosz évszázadnak nevez – Berzsenyi és Ady között. Csak meghosszabbítva Adyn túl is, az akkori máig. Itt is Berzsenyi és Ady faji forradalma. De a hangsúly nemcsak rájuk esik. Hanem a két nagy megrontóra, Kazinczyra és Babitsra is. Az elsőre, mert kiiktatja a Berzsenyi hozta, a másodikra, mert temetni akarja az Ady hozta fejlődési lehetőséget. Emögött egy néhány évvel korábról, a *Magyarság és Európa* című nagyesszéből származó tragikus történelmi látomás. Virágzó középkorra török pusztítás. Nyomás alatt felnövő XVI. és XVII. század. Am szakadás és földcsuszamlás a XVIII. században. De nyomás és földcsuszamlás alatt – ellenállásként – némelyekben megnövekszik-visszater a régi magyarság fajhője és szeszfoka. Pontosán Berzsenyi és Ady, a XVIII. század vége és a XX. század eleje között. '94-ben, '49-ben, '19-ben három katasztrófa. De az első Berzsenyit, a második Keményt, a harmadik Szabót küldi felszínre. Így jön létre Berzsenyi és Ady között a fuldokló irodalomtörténete. Asszimilációs hullámok köré komponálva. Az első '48-ba torkollik, a második '67-hez, a harmadik '19-hez vezet. E folyamatban áll szemben egymással mély, híg és jött magyarok hármasa. Ady után pedig megindul a magyarság csendes reconquistája. Irodalomtörténeti létküzdelem a megrontó Kazinczy és Babits között. Két karikatúra. Az első a reconquista előhírnökeit pusztítja. Menekülnek tőle a nehéz fajsúlyúak. A második a reconquista feltörését sorvasztja. Támogatja a szellemi-irodalmi asszimilációt. A kettő között detronizáltatik Vörösmarty és Arany. Vagyis cáfoltatik a *Nyugat* irodalmi őskeresése. A valódi fejlődés Keménytől Adyhoz és Szabóhoz vezet. Feltörés az abszolutizmus ellen, alappélda a visszahódítás kezdetén, fontos útmutatás a visszahódításban. E koncepció szinte karikatúra- vagy pamfletszerű folytatását adja Féja Géza három kötetes irodalomtörténete. Am ez itt már nem tárgyalható.

Eddig a vázlat az önelvűsége törekvő tudományosság és a tragikus történelmi korszakforduló, főként Trianon okozta erkölcsi-szellemi kihívásra adott populáris-esszéisztikus-publicisztikus válasz minőségeiről a hazai irodalomtörténet-írásban. Ugy tűnik, mintha az utóbbi, ha nem is sodorta el az előbbi, legalábbis elterelte róla a figyelmet a szélesebb olvasóközönségben. Pedig Thienemann Tivadar '21-ben, *A magyar történetírás új útjai* című fontos tudomány-módszertani antológiában sokrétűen fogalmaz. Mármost az önelvű tudományosság lehetőségeit illetően. Nyit az „irodalmiság” és

a mű–olvasó viszony korszerű elemzése felé: „Irodalombölcseletnek is nevezhetnők ezt a felfogást, mert az irodalmat önmagából, saját szubsztanciájából igyekszik megérteni és az irodalom legsajátabb adottságának az „irodalmiságnak” kifejlését keresi az irodalomtörténetben... az irodalom társadalmi jelenség, ...benne cselekvő része van az alkotón kívül annak a másiknak, az olvasóközönségnek is, amelynek tudatában az alkotó lelkéből kiszakadt mű megjelenik, tovább él és fennmarad. Az „irodalmiság” tehát íráshoz és olvasáshoz kötött társadalmi jelenség.”

Babits Mihály '39-ben, érezvén a közelgő veszedelmet, újrafogalmazza a szellemi hagyomány megőrzésének eszményét: „A magyar ma hivatást teljesít avval is, ha ragaszkodik ősi, nemes és termékeny lomhaságához. Körülöttünk az újítások jelszavai zúgnak... jaj a magyarnak...ha átalakul s játékává züllik a megingott élet zavaros erőinek... Meg kell maradnunk nemzetnek, léleknek, szabadnak, nemesnek, alkotónak... mely mindenkivel dacol, szellemi erőben, mely senkinél sem érzi hátrább magát. Nem átváltozásra, magunkból való kikelésre van szükségünk. Inkább magunkhoz való visszatérésre. Magunkbaszállásra.”

Németh László '39-ben, ugyancsak érezvén a közelgő veszedelmet, újrafogalmazza a szellemi visszafoglalás szolgálatának kötelességét: „A magyar író legyen a mélymagyarság szava. Ha irodalmunk hibás fejlődésű, ne ijedjünk meg a tabula rasától... Ne hagyjuk cserben a magyarság mellett működő erőket, folytassuk Budapest meghódítását s az ország ébresztését – de készüljünk föl olyan évekre is, amelyekben talán 1795-nél, 1849-nél és 1919-nél is súlyosabb körülmények közt kell nemzetünkben a lelket tartani.”

Nos, a '45-ös fordulat mindegyik változatot elsodorta. Hogy folytatódott-e valamely formában, kutatás tárgya lehetne. De ahogy XIX. századi realista regényírók művüket befejezni szokták: ez már egy másik történet.

ZALÁN TIBOR

7 + 1 haIQ

Város

*Az illatodat
magamra vettem – ragyog
a szürke város*

Őszül

*Esőben áznak
mind a fák – jaj, meg ne halld
hogy bennem őszül*

Csak

*Csak a nap múlik
Csak a vonat indul el
veled – te itt vagy*

Mélybe

*Sírtál, a könnyed
alápergett a mélybe
ázik az arcom*

Kávézó

*Míg várok rád, egy
kávézó üres fénye
írja magányom*

Távollét

*A távolléted
nem zavar. Hiányod
szakít benne űrt*

Hószárny

*Hó szárnya lebben
Fehér vadmadár a tél
vére is fehér*

Vagy, ha

*Ha találkozunk
Ha nem vagy ha már soha
csak ott, vagy ott sem*

GION NÁNDOR

Átölelni

Dominika hosszabb időre elvonult az utcákról, megelégte a rendőrök állandó zaklatását, szekrénybe akasztotta rövid és feszes szoknyáit, civilbe öltözött és tartósan berendezkedett a lakásom alatti becsődölt szemüveg-boltban éjszakára is, ezt eleinte csak apróbb zajokból, szekrényajtók nyikorgásából, edénycsörgésből észleltem, később egy estén azonban feljött hozzám és szomorú mosollyal maga mondta el, hogy elege van a mozgalmas éjszakai életből, a VIII. kerületben felszerelt kamerából, a szigorú pénzbüntetésekből, inkább egyetemi vizsgáira készül, amíg az élet nem rendeződik emberi módon odakint. Igazából sohasem hittem, hogy Dominika egyetemi hallgató, ezért felajánlottam, hogy szólok érdekében a rendőrségnél, de mindketten jól tudtuk, hogy ott csak egyetlen befolyásos ismerősöm van, Palotás Ferenc nyomozótiszt, aki ugyan nem kedvel engem, néha azonban hajlandó segíteni apróbb ügyekben, csak hogy ezúttal éppen betegszabadságon volt idegkimerültség miatt, tehát semmire sem mentem igyekezetemben, Dominika ezt is szomorú mosollyal vette tudomásul, majd bevallotta, hogy tulajdonképpen nem a hatósági szigor és Palotás százados betegsége miatt bánatos, hanem Zolnai Márton hatott rá lehangolóan. Zolnai Mártonról ez idáig nem hallottam, de most megtudtam, hogy az illető neves pszichiáter. Dominika leszóltotta egy éjszakán valamelyik sötét pesti utcán, szóba is elegyedtek egymással, Zolnai Márton meghívta a lányt a lakásába, ott viszont az elvárásokkal ellentétben, tartózkodóan viselkedett, sőt őszintén bevallotta, hogy ő valójában a fiúkhöz vonzódik, de így is élvezi az életet, szakmai körökben elismert pszichiáter, és előszeretettel foglalkozik az utcalányok lelkiületével. Különféle kérdéseket tett fel gyermekkori megrázkódtatásokkal kapcsolatban, Dominika csalódottságában és zavarában válaszolgatott is, mire Zolnai Márton megállapította, hogy a lány súlyos depresszióhoz közeleg, amiben volt is némi igazság, nem a gyermekkori élmények, hanem a rendőri zaklatások miatt. A lélekbúvár rendszeres pszichiátriai kezelést javasolt és az első orvosi tanácsokért nem számolt fel semmit. Sajnos Dominika sem számolhatott fel semmit a találkáért, lélekben azonban elcsüggedt, ezért elhatározta, hogy átmenetileg eltávozik a sötét utcákról, felkészül egyetemi vizsgáira, és hetente kétszer elmegy az életvidám Zolnai Mártonhoz, ő biztosan segít rajta, hogy ne hogy búskomorságba essen. Az árról majd később megegyeznek.

Éreztem, hogy valami jó tanácsot kellene adnom, és valami vigasztalót mondanom, de miután Palotás Ferenc nyomozótiszttal sikertelenül kísérletez-

tem, tétován elmeséltem, hogy az én ifjú koromban azokon a falusi tájakon nem ismerték a depresszió és a búskomorság fogalmát, ha hervatagnak látszotunk, évszakoktól függően elküldtek bennünket havat lapátolni, kukoricát kapálni, vagy répát szedni, és ezután ringatás nélkül átaludtuk éjszakáinkat. Dominikát persze nem győzte meg ez az ósdi érvelés, eltökélte, hogy rendszeresen fog járni Zolnai Márton pszichiáterhez, szerencsés esetben talán olcsón megússza a kezeléseket és talán elkerüli a depressziót vizsgaidényben.

Mindenképpen szerettem volna valami vigasztalót mondani neki, ezért nagyon komolyan és fontoskodva előadtam, hogy négy évvel ezelőtt megvettem tőlem egy film-forgatókönyvet, amibe korunk követelményeinek megfelelően beírtam néhány látványos ágyjelenetet, ezekhez kell majd legalább egy csinos fiatal lány, majd szólok a rendezőnek, akit Jeges Pálnak hívnak, mostanában sokat iszik, de nagyon ért a szakmához. A történet eddig igaz is, Dominika közölte, hogy szívesen és meggyőzően szerepelne a filmben, és egészen felvidultan ment el tőlem a szemüveg-boltba. Én viszont tudtam, hogy a továbbiakban az egészségből nem lesz semmi, a film leforgatásához legalább százmillió forint kellene, vagy jóval több, ennyit a vállalkozók úgy sem tudnak összekaparni, de legalább megvigasztaltam egy elszomorodott szép mosolyú fiatal lányt.

Aztán váratlanul jöttek a kellemes meglepetések. Kiderült, hogy Dominika tényleg egyetemi hallgató, az életvidám pszichiáter folyamatosan visszazorítja depressziós tüneteit, így aztán elmerült a természettudományokban, szorgalmasan tanul, amit onnan tudok, hogy gyakran felszaladt hozzám kávéra vagy teára és igen tájékozottan beszél például a botsáskáról vagy a pipabékáról. A botsáskáról annyit megjegyeztem, hogy egyenesszárnyú rovar, rendszerint azonban szárnytalan és még a kaméleonnál is ügyesebben idomul környezetéhez. Egyébként lombpusztító, nálunk szerencsére nem tenyészik. A pipabéka is trükkös teremtmény, szintén kiválóan álcázza magát vadászás közben, a rovarokat irtja, tájékunkon ugyancsak nem honos. Dominika természetesen ennél még sokkal többet tanult, két tantárgyból is szigorlatozott, mindkettőből négyesre. Megmutatta leckekönyvét és már nem szomorúan, hanem vidáman mosolygott.

És film-ügyben is mozdult valami. Felhívott telefonon Jeges Pál rendező, ő is vidáman magyarázott igen hosszadalmasan, mintha sikeres leckekönyvével dicsekedne. Először közölte, hogy produceri irodájuk írásos ígéretet kapott valakiktől negyvenmillió forint átutalására az általam megírt film leforgatásához. Szakmai tapasztalataim óvatosságra intenek az efféle ígéreteknél és neki-lendüléseknél, aggályoskodva megjegyeztem, hogy ennyi pénz nem elég azt általam elképzelt remek filmhez, ezt Jeges Pál is jól tudta, de biztosított, hogy a megfelelő hírveréssel bejelentett indulás után jönnek a további milliók, ő már nagyban készül a téli csúcsgelenet elkészítésére, három hete nem iszik egy

korty alkoholt sem, és éppen a főszereplők listáját állítja össze. A lelkendező hang akár meggyőzhetett volna, de én egyfajta beivódott fenntartási hajlam miatt a lelkendezésekből is megérzem a bajokat. Ezúttal sem csalt az érzésem. Jeges Pál az örömhír után elmondta, hogy kórházból telefonál. Tökéletes kijózanodása kellős közepén ugyanis elütötte őt egy budai gyalogjárón egy részeg autós. Azt hittem, hogy tréfálkozik, elkezdtem szellemeskedni, hogy ez vicclapba való silány történet, nyilván a rendező sem komolykodik. De komolykodott. Eltört mindkét lába, a jobb keze és néhány bordája. Talpig gipszben és pólyában fekszik a kórházban. Most éppen ügyvédjével tárgyal, hogy mennyire pereljék a részeg autóst, a film téli jelenetét azonban összetörve is leforgatja, azután majd jön a többi. Kifejeztem őszinte sajnálatomat a baleset miatt, és ekkor már biztos voltam benne, hogy ez számomra ingyenes többletmunkát hoz. Azt hozott. Jeges Pál kifejtette, hogy kiváló forgatókönyvem elejétől végig a Délvidéken játszódik, megjósolja a balkáni háborúkat, mindez nagyszerű szakmai szempontból, de mivel ő eltörött csontjaival mostanság nehezen fog mozogni, a sürgős téli képet tegyük át Budapestre, ehhez viszont át kellene hidalni a téli-karácsonyi poént néhány párbeszéddel, tehát meg kellene látogatnom őt a kórházban. Nagyon nem szeretek kórházba és temetésekre járni, ezúttal is megpróbáltam telefonon lerendezni a filmbéli jelenet megváltoztatását, Jeges Pál azonban ragaszkodott a személyes találkozáshoz, meg aztán az illem is megkívánt legalább egy beteglátogatást. Nekiindultam hát, lementem az első emeletről, benéztem Dominikához, szorgosan tanult a harmadik vizsgájára és eléggé elnyűttnek látszott, elmondtam, hogy a film beindul hamarosan, a forgatókönyvet most csiszoljuk véglegesre a rendezővel. A hír hallatán egészen jókedvű lett és már reménykedve tanult tovább.

Én viszont igen rosszkedvűen mentem el a kórházba és szerettem volna minél rövidebbre fogni a látogatást. Fáradt fehérruhás nővér vezetett be Jeges Pálhoz, aki begipszelt és bepólyált kézzel, lábakkal feküdt az ágyban, de nem volt olyan rossz állapotban, mint amilyenre számítottam, felült, amikor beléptem hozzá, igaz, csak balkézzel tudott kezet fogni velem, de begipszelt jobb keze is használhatónak tetszett, mert ceruzát tartott ujjai között. Először természetesen hogyléte felől érdeklődtem, mire elmondta, hogy időnként nagy fájdalmai vannak, az orvosok szerint azonban hamarosan talpra áll, és csinálhatja a dolgát, azután részletesen elmesélte, hogy hol és miként gázolta el a részeg autós, és hogy milyen kilátásai vannak a kártérítésre. Eddig békésen társalogtunk, majd rátértünk a filmre és mindjárt elkezdődött a lármázás. Ez máskor is így szokott lenni, beteg és egészséges rendezőkkel egyaránt.

Ezért viszolygok az úgynevezett csoportos alkotómunkáktól, mint a film, a színdarab, vagy rádiójáték. Novellát vagy regényt szeretek írni, ilyenkor általában jól megvagyok magammal és az íróasztalommal, később legfeljebb a sajtóhibák miatt bosszankodom. Pénzügyi megfontolásból azonban filmforgató-

könyvvel is kell foglalkoznom, és ilyenkor menetrendszerűen bejönnek a csoportmunka átkai.

Kezdetben igyekeztem szelíden elrendezni a dolgot. Elmagyaráztam, hogy a forgatókönyvem így jó és kerek, ahogy van, ebben a formájában fizették ki, játszódjék minden a déli országhatáron túl, a karácsonyi havas színhely egyébként is egy bérházi lakás, amelyből néha kitekintenek a szereplők, ezt akár melyik pesti lakásban megtehetik, a kutya sem veszi észre, hogy a túlfűtött képsort nem a Balkánon felvételezték. Jeges Pál azonban megmakacsolta magát, a leendő nézőkkel is tudatni akarta, hogy immár Budapesten vagyunk, de ezt tudassuk érthetően.

Innen már lármássá fajult a vita, a fáradt nővérke, aki mellesleg egészen csinos lány, kétszer is ránk nyitott és csöndre intett bennünket. Felmerült bennem a halvány gyanú, hogy Jeges Pál főleg azért makacskodik, mert unja magát, amolyan látszat-tevékenységet erőltet, hogy gyorsabban múljon az idő a kemény gipszekben. Leintettem a veszekedést, és mint korábban többször is, beleegyeztem, hogy átformálom, áttelepítem az eseményt, máris diktálom az átkötő párbeszédet, annyi kajánságot azonban megengedtem magamnak, hogy kijelentettem, csak diktálni vagyok hajlandó, jegyzetelni nem. Jeges Pál törött karral is vállalta a jegyzetelést.

Az egész módosítás tulajdonképpen nem kívánt túlzott szellemi erőfeszítést. Négy főszereplőt kellett Délvidékről áttelepíteni Budapestre. Egy író, annak a szeretőjét, egy amatőr költőt és egy ukrán bérgyilkost. És persze megmagyarázni a helyváltoztatást és a beilleszkedést. A bérgyilkossal nem volt gond, ő történetünk előtt is megbízásaitól függően nyugodtan közlekedett egész Közép-Európában, átmenetileg vagy hosszabb időre megállapodhatott akár Magyarországon is, az íróval kapcsolatban sejtettem módos barátokat, akik átmenetileg takaros lakást kölcsönöztek neki, ahová a Drávaszögből elűzött költő is eljöhetett karácsonyt ünnepelni, de nem sokkal előtte váratlanul becsöngetett a széparcú asszony, az író régi szeretője, ő is átlépte az országhatárt, eldöntötte, hogy végleg elhagyja furcsa, mulya férjét, akinek valószínűleg buzi sőt pedofil hajlamai vannak, így hát házasetük tropára ment. Dühömben egészen divatos cifrázásokra kezdtem ráhangolódni. Beiktattam egy újabb ágyjelenetet is, ami teljesen indokolt, hiszen két régi szerelmes találkozott egymással. Jeges Pál ügyetlen, merev kézzel mindent lejegyzett én pedig megemlítettem, hogy a meztelenkedő érzelmes jelenetekre találtam egy kiváló szereplőt, egy gyönyörű fiatal lányt, akiről hátulról, oldalról, főleg deréktól lefelé teljességgel meggyőző képeket lehet csinálni. Megfelelő tiszteletdíj ellenében.

Barátságban váltunk el, a folyosón elnézést kértem a fáradt ápolónőtől a lármázásért, egy pillanatra még a vállát is átöleltem abban a reményben, hogy ettől kicsit talán felélénkül. Örömmel távoztam az orvosság-szagú kórházból,

haza villamosoztam, ismét benyitottam Dominikához, közöltem vele, hogy a filmben kibővítettem a szerepét, ezek után már csak a milliók áramlásától függ a forgatás elkezdése. Dominika hálásan mosolygott, kijelentette, hogy lelki egyensúlya szinte tökéletesen helyreállt, ezt részben nekem köszönheti, leginkább persze Zolnai Mártonnak, a homoszexuális életvidám pszichiáternek, aki most frissre festeti tágas belvárosi lakását, sárgára és rózsaszínűre, új függönytartókat is rendelt, mindez némi felfordulással jár, de továbbra is rendszeresen ápolgatja Dominika lelkét, időnként ugyan felbukkannak titokzatos álmoszemű fiúk is a megbolydult lakásban, ők azonban elvegyülnek a szobafestők között, a pszichiáter elegánsan irányítja a munkálatokat. Dominika ezután kávé főzött én meg kávézás közben a valóság és a művészetek közötti összefüggésről elmélkedtem, ezt persze egyikünk sem vette komolyan. Végül is jó napot zártam.

Visszavonulhattam jegyzetelgetni egy megírandó regényt, amelyben nem lesznek buzik és pedofilok, általam kedvelt emberek teszik mindennapi dolgukat még kiélezett helyzetekben is. Dominika pedig kitűnőre vizsgázott az egyetemen. Felhozta leckekönyvét, megmutatta, de nem mosolygott. Nagy bajt észleltem.

- Zolnai Márton meghalt – mondta csöndesen.
- Elgázolta egy részeg autós? – kérdeztem hirtelen csodálkozásomban.
- Nem. Felakasztotta magát.
- Hová? – kérdezősködtem még mindig eléggé idétlenül.
- Az újonnan felszerelt függönytartóra., A frissen átfestett lakásban.
- Maga miatt tette...?
- Dehogy. Velem mindig vidáman beszélt és életre buzdított.
- Akkor bizonyára az álmoszemű fiúk miatt.
- Bizonyára.

Dominikának pillanatnyilag csak én voltam az egyetlen támasza. Egy jószándékú szomszéd. Cselekednem kellett. Először felhívtam a rendőrséget és Palotás Ferenc nyomozótisztet kerestem. Ő még mindig gyöngélkedett. Ezután felhívtam a kórházat és Jeges Pált kértem. Őt már hazaküldték járógipszszel. Felhívtam otthon. Köhécselve szólt a telefonkagylóba, erős dohányos, akárcsak én. Megkérdeztem, hogy mikor indítja a filmet. Azt válaszolta, hogy három héten belül elkezdi a téli képeket. Emelt hangon követeltem, hogy benne legyen a találkozást záró ágyjelenet. Biztosított róla, hogy így lesz. Dominika végig hallgatta a beszélgetést és már ismét mosolygott. Atöleltem a válát egy pillanatra...

TÉREY JÁNOS

Egy perzsa levél margójára

Azt gondoljuk, megnöveljük létünket,
ha sikerül átvinnünk mások emlékezetébe.

*Kisasszonyból lett Nagyasszonyunk
megírja édesmindegy-miféle
memoárját. A keserű, a kegyetlen
igazságok pillanata: emberábrázolás.
Lábjegyzeteli valaki más
– turkál a bőségszaruban
konty alá való leleménnyel –,
csoda, ha lesznek átfedések.
Ők voltak a folyondár,
amelyik rácsavarodik a tölgyre
és elszívja tőle az erőt.
Szüretelnek sírdombjainkon
ezek a Hekaték, e karón száradottak.
Évfordulókon letörlik portrénről
a ragacsos-hűség, pesti port.*

*A cinkotai bádgos példája:
féltucat nő formalinban.
Évek múlva találták meg őket.
Mesélhetek volna annyi saftosat,
mint a mieink. (Félrebeszédük
olyan, mint a szalmacséplés,
de mindörökre velünk vannak elfoglalva,
és mi vágytuk ezt a posztumusz kéjt,
időntúli királykodást.)*

Úgy hisszük, új életet nyerünk így,
s azt aztán éppen olyan értékesnek
tartjuk, mint amit az égből kaptunk.

*Testünk olyan kicsire kopott
a működésben, hogy kicsúszott
méretre készült foglalatából.
A hőskor kávéházából: csiszoltuk
műkövét, pedig a vérbeli Cafét
a parketta teszi. Ittasan mondott
katekizmus! Nem feküdtünk hat láb
mély gödörbe, csak a gőzbe mentünk;
a menetrend a kiadott műsortól eltér.*

*A kegyeleti ipar természete más,
mint azelőtt: szépítő mázat
nem ragaszt ránk. A legjobb
családban is előfordul?
Nem lesz mentség se jobbfelé, se balfelé.
Távozni épp ezért a harmadik vonalban,
temetni pedig faarccal illik.
A tanúk soraiban dúsz rendet vág a halál.
Akár egy dunántúli sortűz
kinyomozhatatlan tűzparancsa.
Új nevet kap ajándékba a vétség,
és elévül nagytestvére, a bűn.*

Az ízlelő fizikai és kedélyállapota,

*nemkülönben az ízlelés ideje
nagyértékben befolyásolja
az ízlelés eredményét. Bőséges
étkezés, éhes állapot, öröm, bánat
kellemesen vagy kellemetlenül
éreztetni hatását és az ízlelés
tárgyilagosságát jelentősen befolyásolja.
Reggeli előtt a legjobb bor sem ízlik,
zsíros eledelre a silányabb bor is
„elcsúszik”. Bizonyos ételek fogyasztása
– sós mandula, paprikás, borsos eledel –*

*helytelen irányba tereli az ízeletést.
Ürmösbor étkezés előtt való.
Legtárgyilagosabb a borízlelés
könnyű reggeli után 1-2 órával,
amikor az érzékszervek még pihentek.*

Perújrafölvétel

*Újjáavat és érvénytelenít;
nem futhat el alig csitult sebekkel.
Ontja fényét az eredeti reggel.
Azóta egyfolytában csak veszít.*

*Mint átértékelődő dolgaink
kezünk között a költözéseinkkor:
tüntet meggyűrt, nyúzott arcán a fintor,
úrnőcském túljutott aggályain,*

*lesz ereje, hogy újra lefokozzon,
hogya megfontoltan osszon és szorozzon. –
S lesz még másképp. Hiszen csak incseleg.*

*De hogyha megfogyatkozom ma végleg?
Ó angyalarc, közöttünk nincsenek
tisztá, egyértelmű leképezések.*

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

Szép labdaházi esküvések!

POLITIKAI FENNKÖLTEMÉNY

*Trianonból vissza már
Úgy kiszáradt egyszer száj-
Am! Kilencven ősze volt.
Meg gyomorgörcs, meg Versailles.*

*Megszorult a torkom is
Trianon felől jövet –
Hang se jött ki ajkimon,
Nemhogy hősködő köpet.*

*Csak szorongtam, mint a düh –
Majdnem minden odalett...
Jaj, Versailles-ban... Hol lelek,
Hol van itt egy toilette?*

*Szorítottak térgyeim –
Szinte sans-culotte levék,
Alig tudtam tartani
Honfi-könnyűim levét*

*Vissza... Vízet okádtak
Menád-najád-tribádok
S kövült mythologiák,
Miket (nahát) imádok.*

*Túl királynék kéjlakán
Tanáltam is toálett –
S betipegtem pipiskedve,
Mint Marie-Antoinette*

*A' búdoárba. (négy frank
Volt a díj.) De a madám
Kinyújtotta a számlát –
S alkalmam megragadám!*

*Benn tumultus folyt nagyon,
Ajtók megett púztak ott –
Chanel 5 sem palástolt el
Oly dekadens hűgyszagot!*

*Toporogtam... Franszióz
Toleransom hova lett?
Meddig váratsz még soromra,
Oh, verszáji vizelde!*

*Időzgetvén számigáltam
Csurdogáló perceket,
Midőn a porceláncsészék
Fölött egy vén metszetet*

*Vettem észre, mely Louis
David után megkapón
Díszelgett ily fennkölt címmel:
Le Serment du Jeu de Paume.*

*Mily torlódás! Esküdöznek
Légbe lendült karok, rendek!
Törtet, tipor az új osztály –
Világot meg tablót renget!*

*Fölnyomul mind – majd' megfojtja
Örömeben félholt társát!
Egy akolban boldogul, bög
Papság, nemesség, polgárság!*

*Tömörülnek, mint a birkák –
Eluralg a hála, pátosz!
Ha egy lódít, harminc rideg
Lakájtanonc rálapátoz...*

*Hány fatököű Robespierre,
Füllbegyónó pohos Danton,
Hány kis fakó, steril Saint-Just
Tolong hátulról alanton!*

*Hogy gyúródnak! Mind kiveszi
Nemzetüdvéből a köz részét –
Labdaházi szarháziak
Özönlik el a közvévét.*

*És az ember megkönnyebbül...
Foly tovább a hisztoár –
Banál' bűzben összefog
Púvoár és pisszoár.*

*Trianonból vissza már
Versailles bajszot penderít –
Tigris árul szent parázson
Pattogatott tengerit.*

„A Tisza-parton mit keresek?”

Ady Endre izgatott kérdését/felkiáltását valószínűleg minden olyan művész és tudós magáénak érezheti, aki vidéken próbál – olykor méltánytalan helyzetben – jelentőset, a „helyi értékrenden” messze túlbaladót alkotni. A Tisza-parton azonban nemcsak a lelki nyugtalanság, hanem az elszántság verse. Ezért is választottuk a bíres sort sorozatunk címéül, melyben a magyar kultúra és tudományosság Szegedhez is kötődő jeleseit kívánjuk megszólaltatni.

„Igyekszem megőrizni a kutatói szabadságom”

BESZÉLGETÉS DR. FRANK JÓZSEFFEL

Küzdelmes, fordulatos életpályát mondhat magáénak Frank József Széchenyi-díjas növénynevelő. Hódmezővásárhelyről indulva a szegedi egyetemen szerzett biológia-földrajz szakos tanári diplomát, amelynek birtokában a kutatói pályát választotta. Az iredszemcsei intézetben eltöltött évek után 1975-ben lett a szegedi Gabonatermesztési Kutatóintézet munkatársa, ahol a napraforgó biológiájával, termesztésével és nemesítésével kapcsolatos kutatásaival hamar nevet szerzett a nemzetközi tudományos életben, ám komoly gazdasági haszonnal kecsegtető eredményeit Magyarországon eleinte érdektelenség és féltékenység fogadta. A rendszerváltás után itthon is elismerték munkásságát, számos rangos szakmai és állami díjat kapott. Növénynevelőként több mint félszáz szabadalmaztatott, és sok országban vetőanyagként használt napraforgó hibridjével ma is a világ élvonalában jegyzik. 1991-től az azóta közhasznú társasággá alakult szegedi kutatóintézet vezetője, 1998 végén pedig Csongrád Megye Közgyűlésének elnökévé választották. Frank Józseffel szakmájáról és a politikáról beszélgettünk.

– Mennyiben játszott szerepet családi indíttatása a pályaválasztásában?

– A mezőgazdasággal való kapcsolatomat a nagyszüleimnek köszönhetem, akiknek életpályája – mindkét ágon – a földműveléshez kapcsolódott. Édesapám szüleinek mintegy harminc katasztrális hold földje volt Szeged mellett, a vásárhelyi út mentén,

ott, ahol ma nagy üvegházakat láthatunk. Ez a birtok ma kisgazdaságnak számítana, abban az időben azonban valóságos mintagazdaság volt, nagyapámék az ötvenes évek elején kuláklistára kerültek miatta. Tanyájuk és a körülötte lévő egy hold kivételével mindent elvettek tőlük. A másik szülői ág is szorosan kapcsolódott a mezőgazdasághoz, édesanyám apja gazdatisztként dolgozott Kopáncs alatt, Weisz Lőrinc egészen Hódmezővásárhelyig terjedő birtokán. Saját földje ugyan nem volt, de értett a gazdálkodáshoz. Édesapám már a vasútnál helyezkedett el, de nekünk is mindig volt annyi földünk, ahol elegendő takarmány megtermett néhány disznó és baromfi felneveléséhez. Ez az ötvenes években nagyon fontos volt, hiszen vidéken mindenki igyekezett önellátásra berendezkedni. Később, amikor a vasútnál is gondok voltak, Atkára kerülünk, ahol édesapám az állami gazdaságnál kezdett dolgozni, és a majorban kaptunk lakást. Miután mindig „földközelen” éltünk, gyerekként nekem is sokat kellett dolgoznom, megtapasztalhattam, mit jelent ez a fajta tevékenység. A földművelés kemény és szigorú munka, manapság már nem is sokan vállalkoznak rá.

- *Az iskolái mennyire voltak meghatározóak?*

- 1963-ban a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumban érettségiztem. Már az általános iskolai években is, de különösen gimnazistaként nagyon sokat sportoltam. Több sportágban is kipróbáltam magam, kézilabdában, fociban és atlétikában is. Nyolcadikos koromban 618 centiméterrel megyei bajnok voltam távolugrásban. A gimnáziumban Balogh Imre tanár úr mellett nem lehetett mást csinálni, csak kosarazni, így az iskolai csapatban játszottam. Akkoriban egészen más, összetartóbb világ volt, egy iskolai kosárlabda bajnokságra is annyian voltak kíváncsiak, mint ma egy komolyabb mérkőzésre. A közösségformáló sportélmények hatására sokáig úgy gondoltam, testnevelő tanár leszek. Sokat köszönhetek a sportnak, egészséges küzdőszellemet, kitartást, csapatjátékra való képességet alakított ki a diákokban. Ennek máig hasznát veszem, régi iskolatársaimmal ma is igyekszünk segíteni egymásnak.

- *Milyen alma mater volt a vásárhelyi gimnázium?*

- Akkoriban nagyon jó hírű gimnáziumnak számított, az onnan jelentkezők több mint kilencven százalékát rögtön felvették egyetemekre, főiskolákra. Orosz-latin tagozatú volt az osztályunk, a tanáraink neveltek is, nem csak oktattak bennünket. Amikor kiderült, hogy a Testnevelési Főiskolára a felvételi elsősorban tornából áll, amit nem nagyon szerettem, lemondtam a testnevelő tanári pályáról. A többi tantárgy közül a matematika és a fizika nem állt hozzám igazán közel, a biológiát viszont nagyon szerettem, ezért a szegedi egyetem biológia-földrajz szakára jelentkeztem.

- *Ott kik voltak a meghatározó professzorai?*

- Ábrahám Ambrus, az állatszervezetan professzora roppant nagy műveltségével hatott rám. Nagyszerű, élvezetes előadásokat hallgattunk természetföldrajz professzorunktól, Jakucs Lászlótól, a nemzetközi hírű barlangkutatótól. A kiváló Greguss Pál professzor tanította a növénytant, amit a tudományterületek közül végül magam is választottam. Tanáraink többsége iskolateremtő nagy egyéniség volt – említhetném Koch Sándor és Mezősi József geológus professzorokat is –, aki köré sok fiatal oktató és hallgató szerveződött. Mivel állattanból boncolni is kellett, ez a szakterület eleve kiesett. Ha nekem kellene elvágnom egy csirke nyakát, valószínűleg sohasem ennék húst. Nagyon szeretem az állatokat gondozni, nevelni, de képtelen vagyok kioltani az életüket. Az egyetemen így inkább a növénytan felé fordult az érdeklődésem, a tan-

széken Maróti Imre volt a szakvezető tanárom, akinek irányításával már diákkörösként komoly kutatási témát választottam, és fokozatosan kibontakozott előttem a növénybiológia szépsége.

- *Mikor vált világossá, hogy a tanári diploma ellenére nem a tanítást fogja választani?*

- Ötödévben a Ságvári gimnáziumba kerültem gyakorló tanításra. Már akkoriban sem voltak a diákok túlzottan tisztelettudók és alkalmazkodók, néhány esetben súlyosabb rendbontásra is sor került. Ma is az az elvem, hogy ilyenkor valamilyen formában meg kell fogni a tanulót, valamilyen büntetést kell kitalálni. A gyerekneveléshez az is hozzátartozik, hogy a büntetéssel érezzük, nem helyes, amit csinált, és még egyszer ne próbálja meg. Kiderült számomra, a pedagógusi pályán komoly türelmemre és alkalmazkodásra van szükség ahhoz, hogy a tanár ne veszítse el a béketűrését, és szelíden rávezesse a diákot a helyes útra. Hamar rájöttem, nekem nincs kellő energiám ehhez, és szangvinikus vérmérsékletem sem tesz alkalmassá a tanításra. Ma már tudom, hogy él bennem vágy a tudás átadására, de gyorsan elvesztem a türelmemet, ezért a modern pedagógia elveit nem tudom követni. A gyakorló tanításon arra is rájöttem, hogy a pedagógusok minősítésével sem értenék egyet. Azt láttam, az számít jó tanárnak, aki minél több teátrális témát és módszert épít be az órájába. Ezzel szemben már akkor is úgy gondoltam, egyetlen mérce lehet: akinek a diákjai tudnak, az jó tanár, akié nem, az nem jó. Mindig a diákok tudása minősíti a tanárt, nem pedig az, hogy mit és hogyan vetít, milyen látványos eszközöket használ. A mai oktatás két legnagyobb hibája: nem az életre tanít és hihetetlen kontraszelekciónak ment végbe a pedagógus társadalomban. Ha kijön egy építész az egyetemről, arra sem képes, hogy megtervezzen és saját kezűleg felépítsen egy melléképületet, mert nincs gyakorlati tudása. A pedagógus pálya elvesztette a vonzerejét, ezért kicsit „a vak vezet világtalant” játéka zajlik. A fizetések nevelésesek, ezért nagyon becsülni tudom azokat, akik ennek ellenére tisztességesen végzik az oktató-nevelő munkát. A feleségem is pedagógus, ezért sokat hallok az oktatásügy problémáiról. Nagyon fontos kérdés, hogy ma túl kevés idő jut az alap- és középfokú oktatásban arra, hogy a megtanult anyag elmélyüljön, bevéssék és rutin jellegűvé váljon, pedig roppant lényeges, hogy a biztos alapok meglegyenek. Nem lehet már az általános és a középiskolában is úgy tanulni, mint az egyetemen. Ha nincsenek alapok, nem lehet később építkezni. Nagyon sok tehetséges gyerek kallódik el emiatt.

- *Anyagilag a kutatói pálya sem lehetett sokkal vonzóbb...*

- Akkoriban nem létezett akkora különbség a fizetésekben, mint ami az utóbbi tíz évben kialakult. Ez a differencia, ami ma a gazdasági életben tapasztalható, nem értékarányos. A vállalkozói szférában előforduló hihetetlenül magas bérek vagy nem valós munkán alapulnak, vagy ha a valós értékrendet tükrözik, akkor ennek magától értetődően a közalkalmazotti szférában is meg kellene jelennie, azaz a két szféra fizetéseit jobban közelíteni kellene. Visszatérve a pályakezdésemre: amikor 1968-ban végeztem, tanári állásokon kívül nem sok más kínáltak biológusok számára, azaz nekem kellett munkahelyet keresnem. Bementem a könyvtárba, megnéztem, hogy Magyarországon milyen intézmények vannak, ahol engem növénybiológusként alkalmaznának. Az egyetemen nem is hallottam róla, hogy léteznek agrárkutató intézetek, hiszen az órákon elsősorban az alapkutatásokról esett szó, az alkalmazott kutatás nem került elő. A könyvtárban szerzett információk alapján nyolc-tíz helyre is írtam levelet: szeretnék elhelyezkedni biológusként, egyetlen feltételem, hogy szolgálati lakást biztosítsanak.

Több kedvező választ is kaptam, köztük az ireszemcsei Takarmánytermesztési Kutatóintézetétől. Ireszemcse a Somogyi-dombság takaros kis faluja, 30 kilométerre fekszik Siófoktól. Amikor először elmentem oda, azt hittem, a világ végén járok, de nagyon megtetszett a környezet, és az intézetben felkínált munka.

– *Mire voltak jók az ott eltöltött évek?*

– Hamar rádöbbsentem, hogy sok mindent meg kell tanulnom, hiszen a metodikához egyáltalán nem érttem. Megkaptam a feladatokat, és magamnak kellett kiizzadnom a megoldást. Az ireszemcsei évek nagyon jó iskolának bizonyultak. Azt hiszem, nem szerencsés, amikor valaki rögtön nagyon specializálódik egy egészen kicsi részterületre, s azután nem látja a fától az erdőt. Ireszemcsén hol citológiai, hol analitikai, hol mégint egészen más témákat kaptam. Az izotóplaboratóriumban is dolgozhattam, ahol az izotóptechnikát is úgy megtanultam, hogy laborvezetővé neveztek ki. Nemesítéssel és élettani kérdésekkel is foglalkoztam, sokféle módszerrel meg kellett ismerkednem. Ennek ma, intézetvezetőként nagyon sok hasznát veszem, hiszen a kutatómunka számos részterületéről van saját tapasztalatom. Kurnik Ernő professzor úrnak köszönhetően Ireszemcsén már az első évben hozzákezdttem az egyetemi doktori disszertációm elkészítéséhez. Fényökológiai kutatásaim eredményeképpen már 1971-ben megszereztem a doktori fokozatot Szegeden, Horváth és Szalay professzor uraknál.

– *Kollégái ifjú titánnak tartották?*

– Igen, mert nem volt szokás, hogy valaki már a pályakezdés után két-három évvel tudományos fokozatot szerez. Kicsit megzavartam az állóvizet, mert úgy gondoltam, rögtön az elején kell minél többet tanulnom. A doktorátus után mindjárt jelentkeztem aspirantúrára. Stimulációs témából akartam kandidálni, de azt mondták, nem lehet, mert az már nem korszerű szakterület. A mutációt javasolták helyette. A növényi mutáció meglehetősen széles szakterület, hiszen sokféle mutáció létezik. Az volt a problémám, hogy ez már igazából a genetika és a növénynevelés területéhez tartozott, az egyetemen pedig Alföldy professzor úrnál nagyon minimális növénygenetikát tanulunk, mert ő orvosi végzettséggel rendelkezett, és elsősorban mikrobiális genetikát kutatott. Kicsit kétségbe estem, hogy az élettan területéről a genetika és a növénynevelés vizeire kell eveznem. Utóbbit egyáltalán nem oktatták Magyarországon, abszolút alkalmazott szakterület volt. Némi dilemma után úgy döntöttem, megtanulom ezt is. Olyan tárgyakból kellett vizsgáznom, amelyekről az egyetemen nem is hallottam. A szója sugármutánsok és anyagcseremutánsok előállítását volt a témám, ami eléggé komplex szakterület. Ahogy jártasságot szereztem benne, megszerettem. A növénynevelés interdiszciplináris vagy inkább multidiszciplináris tudományterület, nagyon sokféle szaktudást igényel, érteni kell a növényélettanhoz, a növény szerkezetéhez, a morfológiához, a növénykórtanhoz, a talajtanhoz, az éghajlattanhoz és genetikához is. Ahhoz, hogy új variabilitást tudjunk kialakítani, jól kell ismerni a növények genetikai és környezeti viselkedését. 1976-ban kandidáltam, addigra már két gyermekünk született: a nagyobbik fiam, aki most vízépítő mérnök az Alsó-Tisza-Vidéki Vízügyi Igazgatóságon, és a lányom, aki jelenleg otthon neveli két gyermekét.

– *Hogyan került vissza Szegedre?*

– Először Veszprémbe hívtak, ahol egy kutatóintézet új nagy telepének vezetését akarták rám bízni. Ott akkor indítottak egy nagyszabású projektet 20 millió forintos beruházással. Az ajánlat több szempontból is roppant csábító volt, de az aspirantúrával

nem tudtam összeegyeztetni, ezért nem vállaltam. Közben a szegedi egyetem növény-életteni tanszékéről nyugdíjba ment Szalay professzor, és ott felajánlottak számomra egy adjunktusi állást. Boldogan jöttem vissza, hiszen a szüleim is itt éltek. A családom egy ideig még Iregszemcsén maradt, egészen addig, amíg egyszer ingázás közben a csúszós úton egy komolyabb autóbalesetet nem szenvedtem. Akkor úgy éreztem, meg kell köszönnöm a Jóistennek, hogy életben maradtam, és be kell fejeznem a kimerítő kétlakíságot. Megkérdeztem az egyetem rektorát, mikor tudja beváltani az ígéretét, azaz mikor kapok lakást. Azt válaszolta, az ígéret továbbra is él, de évente két lakást kapnak, miközben nyolcvanán állnak még előttem. Ebből kiszámoltam, hogy körülbelül negyven évet kellene még várnom. Elkeseredésemben egy ismerősöm közvetítésével eljöttem a szegedi Gabonatermesztési Kutatóintézetbe, és megkérdeztem dr. Szániel Imre igazgatót, szüksége van-e a tudásomra. Kedvesen fogadott, és egy meglepő ajánlatot tett: ha egy héten belül Szegedre költözöm, lesz lakásom. Az intézet melletti épületben épp akkor üresedett meg az egyik szolgálati lakás. Üzentem Iregszemcsére a feleségemnek, hogy mire a hétvégén hazamegyek, költözésre összekapkolva várjon. Pánikba esni sem volt ideje, és már itt találta magát Szegeden.

- *Jellemzőek önre az ilyen gyors döntések?*

- Az egész életemet végigkísérték az ehhez hasonló váratlan elhatározások, de döntéseimet sohasem bántam meg. Ez a vezetői munkámban is nagyon sokat számít.

- *Milyen feladat várta a szegedi kutatóintézetben?*

- Felajánlották, hogy választhatok az izotóplaboratóriumi munka és a nemesítés között. Az utóbbi mellett döntöttem, ezért Kiszomborra küldtek egy olyan kutatóhelyre, ahol napraforgó-nemesítéssel foglalkoztak. Ott igen lehangoló körülmények fogadtak, egy téeszmajor berendezése is különb volt már akkoriban ennél. Emlékszem, egy füstös dobkályha mellett ült dr. Miseta Vendel, aki bizony nem vidított fel, amikor első találkozásunkkor rögtön a pénztelenséget ecsetelte. Nagyon tetszene a téma, de ilyen körülmények között nehéz lenne eredményt elérni, mondtam az igazgatónak, aki azzal biztatott, már tatarozzák az új kutatóhelyet. Mindig szerettem a kihívásokat, az új feladatokat, az önálló munkát, ezért nagy lelkesedéssel kezdtem dolgozni. Tudtam, hogy a világban akkortájt indult a nagy gazdasági haszonnal természetű hibrid napraforgó előállítás. A kiszombori munkám tipikus példája annak, hogy az akarat, a tudás és a szorgalom sok mindent legyőz. Nem volt megfelelő felszerelésem, laboratóriumom, de voltak olyan indirekt módszerek, amelyekkel eredményt lehetett elérni. Ma már ahhoz vagyunk szokva, hogy beteszünk egy szem napraforgót egy korszerű műszerbe, ami megméri az olajtartalmát, és digitálisan kijelzi. Mi ezt például fajsúly-méréssel végeztük el, vagy megfelelő oldószerezrel extraháltuk az olajat, majd visszamértük a maradékot. Különböző metodikai megoldásokat találtunk ki, amelyeket akkor is alkalmaztunk, amikor már voltak ugyan műszerek, csak épp nem tudtuk megvásárolni. Nagyon nagy dolog volt afféle „kőkorszaki” módszerekkel dolgozva a világcégek produktumaival versenyképes terméket letenni az asztalra. A szorgalom, a megfigyelés rengeteget számított. Kiszomboron sokat kellett dolgoznom, és nem figyelt rám senki. A pénz kevés volt, de akkor még nem találkoztam irigységgel. Az csak akkor jelentkezett, amikor a nyolcvanas évek elején bejelentettem, hogy elkészültem az első magyarországi hibrid napraforgóval. Akkor már külföldről hoztak be hibrid vetőmagot, és a közöttünk lévő 15 éves kutatási különbséget sikerült négy-öt évre

lerövidítenem. Akkor kezdődött az életemben egy rendkívül nehéz korszak, megjelent az s.i.-faktor.

- *Az micsoda?*

- A sárga irigység-faktor, ami gyakran egy-egy jó emberi kapcsolat végét jelenti.

- *Miért volt jelentős tudományos eredmény a hibrid napraforgó létrehozása?*

- A növényvilágban jól ismert a heterózis jelensége: ha bizonyos genotípust egy speciálisan kiválasztott másik genotípussal keresztezünk, akkor nagyon sok tulajdon-ságban túlfejlődés jöhet létre. Hogy egyszerűbb legyen megérteni, mondok egy durva példát: ha egy 150 és egy 190 centiméter magas embernek gyermeke születik, azt gondolnánk, hogy a dominancia alapján az utód valamelyik szülőre fog hasonlítani, azaz 150 vagy 190 centiméter magas lesz. Vagy azt hihetnénk, hogy intermedier öröklés történik, és valahol a kettő közötti lesz az utód magassága. Ha hibrid jön létre, nem ez történik, az utód nagyon magas, akár 200 centiméter is lehet. Szerencsésebb lenne talán a példa kukoricacsővel illusztrálva, ahol ugyanez történik. Ez a több termésben megjelenő túlfejlődés csak a keresztezés utáni első generációra érvényes, a következő generációkban az utódok kezdik elveszíteni túlfejlődést mutató jegyeiket. Ezért van az, hogy a jobb termésért érdeklődnek a hibrideket – például a kukorica és a napraforgó esetében – keresztezéssel minden évben újra létre kell hozni. Ha a hibrid vetőmagokkal hektáronként húsz-harminc százalékkal több termést tudunk elérni, akkor ennek már óriási gazdasági haszna van. Hibrid vetőmagot még ma sem vagyunk képesek minden növénynél előállítani. Az egylaki, de váltivarú kukorica esetében, amely-nél jól elkülönül a nőivar és a hímivar, viszonylag egyszerű a dolog: mielőtt megérne a pollent adó címer, mechanikai módszerrel eltávolítják, hogy ne tudja megtermékenyíteni a növény saját magát. A mellé telepített apasor pollenje megtermékenyíti meg az anyasoron lévő kukoricát, így kapjuk a hibrid vetőmagot. A hímnős virágú napraforgónál sokkal nehezebb a dolog, hiszen egy virágzatban belül ezernyi kis virág van, amiből ezernyi kaszat képződik. Hímnős virágról lévén szó egyszerre van benne a porzó és a bibe. Lehetetlen lenne egy csipesszel mindegyik kis virágból kicsipkedni a portokot, hogy ne porzódjon be. Mivel technikailag nem lehet előállítani a hibridet, genetikai utat kellett választanunk. Génikus vagy citoplazmás úton olyan hímsteril anyanövényt kellett létrehozunk, amely nem termel virágport, így a mellé vetett apanövény porozza be. A hímsteril vonal mellett egy fenntartó vonalat is létre kell hozni, amellyel a hímsterilitást fenn tudom tartani. Ezen kívül szükség van egy olyan porzóvonalra, amely majd a hímsterilitást – amikor már termetem a napraforgót – feloldja. A napraforgóhibrid előállítását csak egy komplex genetikai rendszerrel lehet megoldani.

- *A bonyolultsága miatt számított az eljárás kidolgozása olyan nagy szakmai sikernek?*

- A napraforgó esetében ezt a genetikai rendszert a franciák találták ki, de az amerikaiak is hamar meg tudták csinálni. Romániában és Jugoszláviában is volt egy-egy neves kutató, aki ugyancsak lépést tudott tartani ezzel a kutatással. Magyarországra először a francia, majd a jugoszláv és az amerikai hibrideket hozták be. Akkoriban százezer hektár volt Magyarországon a napraforgó vetésterülete (ma ötszázezer hektár), és a mi intézetünk adta a 80 százaléka a hagyományos vetőmagot. Amikor bejött az első hibrid vetőmagok, gyorsan elfoglalták a vetésterületünket, ezért nagyon fontos volt, hogy mi is lépünk, hiszen így a vetőmag eladásokból nem tudtunk megfelelő bevételt realizálni. Fel kellett venni a versenyt a külföldi hibrid vetőmaggal, amit

nagy haszonnal szállítottak Magyarországra a pesti kereskedőcégek, amelyek vezetői szívesebben utaztak Franciaországba, mint Szegedre, így komoly ellenérdekeltségük alakult ki. Nekünk viszont a jövőnk függött ettől, hiszen ha nem tudtuk volna a vetőmagjainkat értékesíteni, bezárhattuk volna az intézetet. Csapdahelyzetbe kerültem, úgy éreztem, nem érdemes tovább kutatnom. Azt hittem, a hibrid napraforgóimért meg fognak dicsérni, hiszen devizát váltok ki velük. Nem számoltam az ellenérdekeltség erejével.

– *Hogyan sikerült kitörni ebből a helyzetből?*

– Fölkeresett egy újságíró, akinek elmeséltem a történetet, elmondtam neki, hogy mivel nem természetlik a hibrid napraforgóimat, nem tudom bebizonyítani, hogy jók. A csuka fogta róka, róka fogta csuka tipikus esete. Azoknak kellene védelmükbe venniük, akik ellenérdekeltek, hiszen nekik az a jó, ha én nem jelenek meg versenytársként a hazai piacon, mert akkor előbb-utóbb felmerül a kérdés, miért vesszük külföldről a drága vetőmagot. Mindezt barátilag meséltem csak el Csepi József újságírónak, aki megírta.

– *A nyolcvanas években nem örültek az ilyen „problémás” cikkeknek...*

– Az újságíró fegyelmit kapott, engem is elkaptak az intézetben, és közölték: ne nyilatkozzak ilyeneket, mert az állásomba kerülhet. Végiggondoltam, mit tehetnék. Ha nem tudom kivitelezni a jó elgondolásaimat, azt a néhány embert sem tudom elartani, aki a kutatócsoportomba tartozik, így fel kell magunkat számolnunk. Ahhoz, hogy más témában újrakezdem a kutatást, nem lett volna lelki erőm, hiszen más területen is hasonló helyzetbe kerülhettem volna. Sokan nem értik meg a feltalálók lelki világát. Borzasztó érzés tíz éven át keményen dolgozni valamiért, tudni, hogy jó az eredmény, és mégis azt hallani: felejtsem el. Tulajdonképpen az életem egy jelentős részéért küzdök akkor, ha kiállok az eredményem mellett. Az ember ilyenkor képes az utolsó csepp véréig harcolni az igazáért. Amikor legközelebb találkoztam a botrányt keltő cikk szerzőjével, azt mondta nekem: „Magából vagy nagy ember lesz, vagy senki.”

– *Hogyan folytatta a küzdelmet?*

– Belebetegedtem az önmésztésbe, annyira legyöngültem, hogy hajszálnyira voltam a kórházba kerüléstől. Borzasztó érzés, amikor az ember tudja, hogy megvan az eredmény, de semmit sem tehet, mert a politikai rendszer sajátossága miatt minden egy kézben van. Végül úgy éreztem, egyetlen megoldás maradt: kivinni a kutatásaim eredményét külföldre, és ottani szakértőkkel megpróbálni beméretni. Egyetlen céloom az volt, hogy objektíven írják le, jó vagy nem jó, és mondják meg, mit ér a versenytársak anyagaival összehasonlítva.

– *Kicsempészte a vetőmagokat?*

– Tulajdonképpen nem, mert szerencsére 1975-től tagja voltam a FAO Napraforgótermesztési Kutató Hálózatának, és ez a hálózat több országban is kísérleteket tartott fenn. Ezekbe a vizsgálatokba sikerült betenni a saját anyagainkat. Ezen kívül egy francia barátom, Michel Rollier is bevette a kísérleteibe a vetőmagjainkat, és becsületesen kiértékelte. Amikor az első év végén befejeződött a program, kaptam tőle egy levelet, amiben arról tájékoztatott, nagyon jók az eredmények, máris több nyugat-európai és amerikai cég érdeklődik irántuk, szeretnék megvásárolni a vetőmagjainkat. Azt választottam, nem eladók, de a képviselőtről tárgyalhatunk. Ekkor indult el egy olyan kar-

rier, ami példa nélküli a magyar tudományban, hiszen növény szabadalmak sora kezdődött el. Két év múlva megtörtént Franciaországban az állami minősítés, három év múlva pedig az egymillió hektáros francia termőterület harminc százalékán már az én egyik fajtámat vetették. Egyetlen szabadalmam három évi nyereségéből Európa legnagyobb, mintegy 110 ezer tonnás kukorica-feldolgozó üzemét építették fel Franciaországban. A szegedi intézetünk is kapta a licenccéget, amiből jól meg tudunk kapaszkodni. Ezek a bevételek nagyon szerények voltak ugyan a Franciaországban lecsapódó haszonhoz képest, de a korábbi bevételeinkkel összehasonlítva roppant jelentőségek. Évente 400 ezer forintot kaptam akkoriban a hibrid napraforgó nemesítésére, ezért óriási dolognak számított, hogy a bevételünk szinte egyik napról a másikra 20 millió forintra, majd néhány éven belül 100 millió forint fölé emelkedett. A csoportom újabb kutatókkal bővült, ma már 54 szabadalmunk van, 17 országban évente 25 millió dolláros vetőmagforgalmat bonyolítanak le a képviselő cégeink.

- *A hazai mezőgazdasági termelésben mikor kezdték felhasználni szélesebb körben is kutatásai eredményét?*

- Körülbelül hároméves csúszással, 1987-ben jelent meg itthon az a fajtám, ami külföldön először sikert aratott. Azóta is fennáll az az érdekes szituáció, hogy mindig külföldről hozom haza a szabadalmaimat. A kutatásainkból nagy világkapcsolat alakult ki, franciákkal, amerikaiakkal együttműködve 50-50 százalékos tulajdonjogú szabadalmakat, azaz közös fajtákat állítottunk elő. Ez jó elgondolásnak bizonyult, hiszen a licenccéget nekünk jár, de az érdekeltségi rendszer őket is motiválja. Az együttműködésnek komoly szakmai haszna is van, hiszen az ő legjobb genetikai anyagaik a mi legjobbainkkal találkozhatnak. A külföldi kapcsolataim eredménye az, hogy egyedülállóan sok minősített fajtát tudtam létrehozni. Nem tagadom, büszke is vagyok erre, hiszen ezzel a teljesítménnyel a szakmában még ma is a világ élvonalához sorolnak. Más kérdés, hogy a kereskedelem terén nem túl rózsás a helyzet, mert amióta a multinacionális óriáscégek bejöttek Magyarországra, éles versenyhelyzet alakult ki, és külföldön sokkal könnyebb érvényesülni.

- *Hogy lehet ez?*

- Hatalmas tőke áll a multinacionális cégek mögött. Amikor megjelentek nálunk, legfontosabb céljuk a gyors piacszerzés volt. Ennek érdekében pénzt nem sajnálva minden módszert bevetnek. Rengeteg embert alkalmaznak, akik járják az országot, és meggyőzik a termelőket, hogy az ő vetőmagjaikat vegyék meg, mert az a legjobb. A nagy vevőket külföldre utazzatják, a legkülönfélébb kedvezményekkel – például halasztott fizetési lehetőséggel – nyerik meg őket. A piac megszerzése érdekében sok olyan dolgot megtehetnek, amiről mi megfelelő anyagi lehetőségek hiányában nem is álmodhatunk. A Gabonatermesztési Kutató Kht. állami cég, ahol nem lehet a pénzeket szabadon kezelni, nincs marketinghálózatunk, mert eddig erre az állam nem áldozott. Önállóan, saját forrásból pedig nem tudjuk kiépíteni, mert a kutatásainktól kellene elvonni rá a pénzt.

- *Mindenesetre külföldi sikerei után legalább a szakmai elismertsége egyértelművé vált idehaza is.*

- Valóban megérkeztek az elismerések, hiszen 1989-ben megkaptam a Baross László Emlékérmét, majd a Gábor Dénes-díjat, a Széchenyi-díjat és a Fleischmann-díjat.

- *Hogyan került kapcsolatba a politikával?*

- Mindig volt véleményem a dolgokról, de érvényesíteni sohasem tudtam. A tudományt politikamentesen kell művelni, de nem lehet a politikától teljesen függetlenül, hiszen örök kérdés, hogy a politika miként finanszírozza a tudományt és az oktatást. Ha a politikától távol vagyok, akkor kérhetek ugyan, de gyanítható, hogy milyen eredménnyel. Amikor valaki vezetővé válik egy cégnél, a politikát – legalábbis gazdaságpolitikai alapon – művelnie kell. Noha lehet filozofálni róla, de önmagában, szubsztanciális módon nem létezik politika. Ha elvonatkoztatom az élettől, a valóságtól, a gazdaságtól, nem sok értelme marad. A politika legfontosabb szerepe, hogy a gazdaságot jól működtesse. Gazdasági vezetőként a makro- és mikrogazdasági összefüggéseket nagyon jól kell ismernem ahhoz, hogy a mai bonyolult viszonyok között megfelelően tudjak lavírozni. Ohatatlanul kapcsolatba kerültem politikusokkal, akikkel abban állapodtunk meg, hogy meg kell próbálnunk közösen egy jól működő agráriumot létrehozni a megyében. Nem voltak politikai ambícióim, eszembe sem jutott, hogy a megyei közgyűlés elnöke legyek, először csak arról volt szó, hogy a közgyűlés lehetőségein belül – például egy szakbizottságban – megpróbálok segíteni a szaktudásommal. Azt gondoltam, a politika révén megfelelő anyagi forrásokat tudok a kutatáshoz megszerezni, amit a korábbi ciklusokban hiába kértem több országgyűlési képviselő barátomtól is. Azt képzeltem, elsősorban azért nem járnak sikerrel, mert ez a tudományterület távol esik tőlük, nem értenek hozzá, így nehéz is képviselniük. Ezért döntöttem úgy, megpróbálok magam a politika útján döntési helyzetbe kerülni. Ugy érzem, rendelkezem kellő politikai érzékenységgel, hiszen igen keményen tudok fogalmazni, ha olyan jelenséggel találkozom, ami nem tetszik. Nem szoktam kertelni, mindenkinek a szemébe mondom, ha valamilyen problémám van. Azt is tudom, nem lennék jó országgyűlési képviselő, mert mindig van egyéni véleményem.

- A pártok viszont többre becsülik a hűségesen szavazó szürke pártkatonákat, mint az öntörvényű egyéniségeket...

- Nem lennék alkalmas gondolkodás nélküli gombnyomogatóra, ha azt látnám, hogy a kérdések nem a szakmai igazság mentén fogalmazódnak meg. A szakmámnál fogva nagyon egzakt vagyok, összefüggéseiben látom a dolgokat, ha azt tapasztalom, hogy valaki más érdekrendszer alapján próbálja mozgatni szálakat, nem tudok vele tartani. A politikában is igyekszem megőrizni a kutatásban megszokott szabadságomat. Azzal, hogy felajánlottam a segítségemet a megyének, nem akartam politikai tőkét kovácsolni, nem akarok látványos politikai megnyilvánulásokban részt venni. Számomra nagyon visszataszító volt, amikor a tiszai ciánszennyezéskor teátrálisan, fotósok gyűrűjében egyesek virágot dobáltak a folyóba. Semmi szükség nem volt erre, inkább rögtön lépni kellett volna, azonnal szakértőket kellett volna kérni az Európai Uniótól. Utólag már nem lehetett tenni semmit, a késlekedés miatt a szennyeződés levonulása után már képtelenség volt pontosan felmérni a pusztulást. Azonnali cselekvésre lett volna szükség, rögtön kizárólag szakmai kérdésként kellett volna kezelni a problémát. Gönczy János kormánybiztos úrnak fel is ajánlottam a segítségemet, mert jól tudom, hogyan lehet az Európai Unió forrásokhoz hozzájutni.

- Ellentétben önnel, a politikusok jó részének nincs kellő szaktudása, az is gyakori jelenség, hogy valaki a szakmájában sikertelen, azért lép politikai pályára. Így viszont az egzisztenciája függ attól, hogy politikusként a felszínen tud-e maradni. Ön szerint a politikusnak szakembernek is kell lennie?

- Feltétlenül! Amikor annak idején az MSZP meghirdette, hogy szakértői kormányt alakít, én is egyetértettem vele, mert úgy éreztem, ez jelentené az ország jövőjét. Olyan szakembereket kellene megszerezni a politika számára, akik a saját területükön kialakított nemzetközi kapcsolatrendszerükkel, tudásukkal sikerre tudnák vinni az országot. Szerencsére rengeteg ilyen szakemberünk van, és mindenki szívesen dolgozik a hazája érdekében, ha látja, hogy van értelme. Ötvenöt éves vagyok, úgy gondolom, még tudok segíteni a közvetlen környezetemen, ezért érdemes politizálnom. Más, komolyabb politikai ambícióim nincsenek. A tudomány területén már megfelelő erkölcsi és anyagi elismerést elértem, nem panaszkodom, a szabadalmainból kapok annyi pénzt, hogy a fizetésemmel együtt fel tudtam építeni egy biztos családi egzisztenciát. A legrosszabb szándékkal sem nevezhetnek megélhetési politikusnak, egyetlen célom, hogy a munkámmal segítsek. 1989-ben, amikor még Magyarországon szinte azt sem tudták, mi az, egymillió forinttal saját alapítványt hoztam létre. Váncsa Jenőtől úgy kellett kikönyörögnöm az engedélyt, hogy a saját pénzemen a kutatók javadalmazására megcsinálhassam. Ez az alapítvány azóta is működik, nagyon sok kutatónak adtunk általa anyagi támogatást.

- *A politikusok sokszor gyanakodva tekintenek az öntörvényű gondolkodókra, a tudomány képviselői pedig gyakran bizalmatlanok azokkal szemben, akik politikai pályára tévednek. Nem érzi úgy, hogy most igazán egyik csoporthoz sem tartozik?*

- Ha anyagilag teljesen független vagyok, akkor bizonyos tekintetben a politizálásom is függetlenebb, szabadabb lehet. A szakmai elismertségem elérte azt a szintet, ami után többre már nem vágyom. Persze meg lehet kérdezni, hogy miért nem csinálom meg az ötvenötödik napraforgó hibridet is. Erre az a válaszom, hogy ez már rutinfeladat, sokkal többet tudok azzal segíteni, ha például innovációs programokat tudunk beindítani.

- *Azt hallottam, kedvenc témája az ökológia...*

- Hiszek abban, hogy a természet igazi szépségét és eredetiségét megőrizni a legszebb dolog. Ennél a Teremtő által létrehozott bonyolult, precíziós rendszernél csodálatosabbat nem tudok elképzelni. Ezt az emberi beavatkozással csak elrontani lehet. A génsebészet például óriási fegyver az emberiség kezében arra, hogy a természetben létrejövő deformációt – például a betegségeket – helyrehozzuk. De ha arra használjuk, hogy a természetes formációkat manipuláljuk, akkor hihetetlen veszélyhelyzet állhat elő, és komolyan felvetődik az emberi felelősség kérdése is. Az ökológiahoz visszatérve: szerencsére ma már az egyszerű embereknek sem kell elmagyarázni, hogy egészségesebb vegyszerek nélkül, teljesen tisztán, natúr módon előállított termékeket fogyasztani. Akkor, amikor ma a tíz évvel ezelőttnél ötven százalékkal kevesebb magyarországi terményt sem lehet eladni a világpiacon, nem azon kellene törni a fejünket, hogyan tudnánk még többet termelni. Inkább a biotermékekre kellene koncentrálnunk, amelyeknek az ára sokszor öt-hatszorosa is lehet a vegyszerekkel kezeltéknek, hiszen sokkal több munkával állíthatók csak elő. Az ökotermesztés új technológia. Az emberek hozzászórtak, hogy szórják a vegyszert, és nem kell kapálniuk. Ez mindaddig mehet, amíg rá nem jönnek, hogy ez az egészségükre mehet. Az ökotermesztésre való áttérésnek időbeli szempontjai is vannak, hiszen csak akkor nevezhető valami bioterméknek, ha a földet, amelyben termett, már három éve semmilyen vegyszerrel nem kezelték. Ezt nagyüzemi méretekben csak új technológiákkal lehet megvalósítani, például gyomfésű, gyomperzselő, természetes alapanyagú szerek alkalmazá-

sával. Vannak olyan növényi kivonatok, amelyekkel permetezve meg lehet védeni a terményt a különböző bakteriális vagy gombás megbetegedésektől. Ez még nem egy kiforrott technológia, rengeteg fejlesztésre, kutatásra van még szükség ezen a területen. Mindenesetre ez egy alternatív lehetőség.

- *Helyi szinten mit tud tenni az ökológia érdekében?*

- Azon dolgozom, hogy Csongrád megyében egy vertikális ökoszisztéma alakuljon ki, amelyben a gazdák biovetőmaggal, biotakarmánnyal, ellenőrzött technológiákkal állítják elő biotermékeiket, például a biotejet, a biohúst, a bioszalámit és biokonzervet. Ezt csak egymásra épülő vertikális rendszerként lehet létrehozni szigorúan ellenőrzött nagyüzemi körülmények között, biztos piaci háttérrel. Szegednek és a megyének jó adottságai vannak ehhez.

- *Szegeden a megye és a város vezetése között mindig voltak nyílt vagy burkolt ellentétek...*

- A város polgármestere és közöttem legfeljebb az lehet a konfliktus, hogy ő Fideszes, én pedig nem vagyok az. Közös viszont bennünk, hogy mindketten szegedi polgárok vagyunk, és mindketten tenni akarunk ezért a városért. A kérdés, hogy a segítséget – amit felajánlottam – a polgármester úr elfogadja-e vagy sem. Mindent megtettem azért – ez alapvető hiyatali kötelességem is –, hogy a megye minden városával jó kapcsolatot alakítsak ki. Úgy gondolom, ez nem személyes barátság kérdése. Akit erre a posztra megválasztottak, köteles az önkormányzatok közötti hivatalos kapcsolatokat fenntartani és erősíteni. A megyei védelmi bizottság elnökeként nem tudom összehangolni a helyi védelmi bizottságokkal a tevékenységet, ha haragszom rádot játszok a városi polgármesterekkel. Senkit, soha meg nem sértettem, senkiről rosszat nem mondtam. A területfejlesztési tanácsban, a regionális szervezetekben is együtt kell dolgoznunk.

- *Milyennek látja Szegedet?*

- Szeged Magyarország talán legszebb városa. Óriási előny számára, hogy a tiszai nagyárvíz után rendkívül rendezetten épült újjá, csodaszép városkép alakulhatott ki. Szeged ma igazi diákváros. Lehetőségei, adottságai alapján szellemi életében is olyan város lehetne, amihez nincs hasonló Magyarországon. Nagy hibája, hogy kicsit álmos, nincs benne elég kezdeményezőkézség és dinamizmus. Sokan vagyunk, akik szívesen segítenénk, tennénk érte, de valamiért sohasem sikerül megtalálni azt a kohéziós erőt, ami Szeged szellemi elitjét a város érdekében összekovácsolná. Emiatt sokakban érdektelenség alakult ki, joggal úgy érzik, miközben sokkal kisebb városok látványosan, dinamikusabban fejlődnek, Szeged egy helyben topog. A rendszerváltás előtt jellemző volt, hogy Kecskemétre, Békéscsabára kellett elmennünk, ha valamilyen jó árut akarunk venni. Azt hiszem, ma is sok szempontból érdemes ezekre a városokra figyelni. Az utóbbi időben több nagy áruházlánc is megjelent Szegeden, de a termelő tőke nemhogy nem jön ide, hanem még mintha az itteni is inkább menekülne. Úgy látszik, a helyi szabályozók, az érdekeltségi rendszer, a motivációk nem olyanok, hogy vonzánák a termelő tőkét. Ezt a néhány megjegyzést, mint Szegedet féltő állampolgár teszem, a jobbítás szándékával, mert számomra ez a város a múltam, a jelenem és a jövőm. Szegedhez kötődik az egész életem.

Hollósi Zoltán

Esztétikai tapasztalat és/vagy elméleti megfontolás

HÁY JÁNOS: XANADU

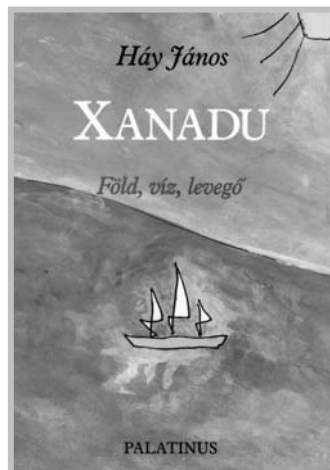
Márton László *A kitaposott zsácutca, avagy történelem a történetekben. Két példa c.* tanulmánya érdekfeszítő retorikával meséli el a legújabb magyar irodalom egyik jelenségét, melynek egyik konkretizációjával dolgozatom is foglalkozik. Márton László története a cikk első bekezdésben megfogalmazott célkitűzés szerint két kortárs magyar regényről kíván beszélni, de a két szöveg ürügyén meglehetősen részletekkel szól még sok minden másról is. A két regény Háy János *Dzsigerdilen. A szív gyönyörűsége* és Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniæ* c. könyve. A sok minden más pedig a történelmi, az elbeszélői és a nyelvi hagyomány, az ezekben meglevő törésvonalak, a nyelvújítás, a *Nyugat*, de mindenekelőtt és általában a régi ügyek, a magyar regényírás története (és Márton László).

Márton László szerint a két könyv szembevetendő közös vonásai nagyjából ki is merülnek abban, hogy mindkettő a régi magyar ügyekkel foglalkozik, sőt, ez a külsődleges párhuzam inkább szétvá-

lasztja, mint összeköti őket. A két szöveg narrációs technikája összemérhetetlen, időkezelésük inkompatibilis. Van viszont egy lényeges jegy, mellyel mindkét szöveg rendelkezik, ez pedig az, „hogy mindkettő radikálisan rákérdez a hagyományra; a hagyományt a maga módján 'lefordítja', vagyis rekonstrukciós elemzés tárgyává teszi mindkét könyv, illetve mindkét szerző,” ami Márton László elemzésében együtt jár az elbeszélői és nyelvi hagyomány revíziójával.

Háy János legújabb, *Xanadu* c. regénye (Palatinus, 1999.) lényegében hasonló jellemzők alapján sorolható az előbbi könyvek közé, kivéve, hogy úgy tűnik, Háy lényegében megválaszoltnak (vagy már nem érdekesnek) tekinti a hagyományra vonatkozó fönt említett kérdést, és ezért, mint azt recenziómban próbálom megmutatni, a szöveg nem sok újdonságot tartogat a kortárs prózairodalomban valamelyest jártas olvasó számára. *A Xanadu* nem kísérleti regény, nem a hagyományval folytatott dialógus, hanem létező recept szerint működtetett, kellemes történet. Ez persze nem azt jelenti, hogy Háy nem teljesítené, vagy nem csinálná jól, amit megígér.

Nem nagy dolog. Kell pár tucat angyal, egy Teremtő, néhány részeses tengerész, egy velencei kereskedő, egy piránói lány, kell egy nagy tenger, kellenek rá hajók, kell Velence és kell Piránó, kell Marlon a régi kópé, és az elrejtett angyal lány Marion. Összekeverjük, kiöntjük és készen van az első fejezet. Aztán

Kortárs Kiadó
Budapest, 1999
321 oldal, 1148,- Ft

megint kavarunk rajta, kiönjük és készen a második fejezet. Keverünk harmincnyszor és készen van mind a harmincnyszor fejezet. Nem nagy dolog. Bárki megcsinálhatja, ha van neki egy akkora tálja, amibe belefér pár tucat angyal, egy Teremtő, néhány részeg matróz, egy nagy tenger, meg Velence... (H.J. Xanadu. Fűlszöveg)

Ekkora tálja van Háynak, és meg is keveri becsülettel a tartalmát harmincnyszor, fűszert viszont, mondjuk, egy kis önreflexív ironiát, distanciát csak módjával ad hozzá, és ebből lesz az, ami, *Xanadu – Föld, víz, levegő*. Háyn nagyon jó regényíró: a regény eredeti, jól kidolgozott szerelmi történet a velencei kereskedő és a piránói lány között szövődő kapcsolatról. Előbbi feleségét hátrahagyva a többi kalmárhoz hasonlóan minden tavasszal kihajózik Velencéből, hogy dél felé indulva körbejárja a Földközi-tenger nagy kikötő és kereskedő városait, aztán ősszel áruval megrakodva visszatér Velencébe, ahol áttelel családjával. Egyik útja alkalmával azonban Piránóban egy gyönyörű fiatal lányra bukkan, akibe rögtön beleszeret. A könyv ennek a szerelemnek a viszonyosságos történetét írja meg. A cselekmény bonyolítása amúgy nem túlságosan izgalmas, a konfliktusok ábrázolása annál inkább. Ugy tűnik, a szöveg legjobban sikerült részei (a matrózokat ábrázoló vidám jelenetek, és néhány „istenes” történet mellett) a kereskedőnek és feleségének elhidegülő házasságát bemutatják. Ezek a melankolikus, de nem tragizált, pátosztól mentes részek meglepő erővel mutatják be ezt az egészen sajátos hangulatú és bonyolult helyzetet.

Az asszony tudta, hogy innétől kezdve őbelőle csak az van látva, ami a boldogtalanságba űzi a férfit, s ha valaki elmeséli ezt a történetet, ő akkor csak olyan lesz abban, mint egy kiszáradt csont, amit kegyelemből tartanak, hogy őrizze az aranyakat, hogy legyen egy hely, ahonnan a férfi elmenekülhet. Egy pont az útitérképen, ahonnan elfelé

*tartanak a hajók, s vissza soha. Neve sem lesz: az asszony – így beszélnek róla, némi-
kor csak rámutatnak: az. Ahogyan egy össze-
omlott házra mutat a pórul járt gazda: az.* (H.J. Xanadu. p. 23 5)

Háyn szövegének nyelvi ereje az ilyen finomságokban, ezeknek a részleteknek a tropológiájában mutatkozik meg igazából. Bizonyos motívumok, külsők és belsők egyaránt makacsul visszatérnek, felvillannak az egész regény során. Igazi összetartó ereje egy az egész szöveget átfogó koherenciának van, amely nagy erővel strukturalja a regényt. Ezek az ismétlések, tematikus és formai refrének önálló szervező-elvként működnek. A regényt amúgy a metafora központi alakzata uralja, és ez alapvetően határozza meg a szöveg episztemológiáját, miközben nyilvánvaló következményekkel jár a könyvben megjelenő beszélő szubjektum pozíciójára nézve is. Ennek a helyzete a szövegben a feltételezhető intenciók szerint meglehetősen biztosnak van elgondolva, a beszélő mindent tud, és ez természetesen nemcsak a pozícióját, hanem a retorikáját és a narratív technikákat is meghatározza. A beszélő szubjektum egy olyan túlnövesztett, kicsit humortalan elbeszélő személyében jelenik meg, aki az amúgy ironikusnak tűnő, távolságtartó pozíciót is tökéletesen domesztikálja, és ezzel érvényteleníti is. A szöveg narrációs technikáját így Háyn ironikusan kezelt magánmitológiája, a szándékosan történelemmé transzformált történet és a legapróbb rezdülésekre is érzékeny, de mégiscsak anekdotázó előadómód sem tudja/akarja megmenteni attól, hogy ne lehessen távolságtartónak és ironikusnak tekinteni. A beszélő pozíciójából adódóan a szöveg önreprezentációja mindig eltolódik, vagyis nem képződik meg egy olyan biztosnak tekinthető felület, melyhez képest egy ilyen metafiktív vagy legalább önreflexív duális struktúra működtethető lenne. Kritikai szempontból persze a legfontosabb kérdés itt az:

vajon a szerző igyekszik-e a szöveg önreprezentációjának az alkalmazott narratív stratégiákon keresztüli megvalósítására, vagy ez talán nem is szerepel célként. Ennek a vizsgálatától azonban itt eltekinthünk. Fontosabbnak tűnik, hogy ez az örökös eltolódás, a reflexió ígéretének mindenkori be nem váltása milyen narratív technikák alkalmazásával valósul meg, illetve, hogy milyen interpretációs kódok működtetését hívja elő az olvasói oldalon. A regény nyelvezete finom, kedves, Háynak különös érzéke van a már-már szentimentális hangvétel retorikájához.

Az angyalok már teletömködték a levegőt kormos sötétel, s most nagyokat hancúrozták a puha fekete dunyha tetején, egymást hajigálták, hatalmasat huppantak fenékre, hasra, mindenféleképpen, s a sötét mindig sűrült még egy kicsit, nehezedett. (60. o.)

Az ilyen részek kedves, közvetlen hangulatot kölcsönöznek az előadott történetnek, a kifejezetten humoros, Háy magánmitológiáját érintő jelenetekkel együtt. Ezek a részek a magasztos tárgy könnyed profanizálásával válnak hatásossá. Háy jó érzékkel találja meg azt a határt, ameddig az ilyen játékokban a jó ízlés vagy a vallásos érzület sérelme nélkül bátran el lehet menni. A regény cselekményét gyakran alapvetően meghatározó, nem ritkán humoros deus ex machina nagyszerű megoldásokat eredményez a szövegben, alkalmazása jó szövegstrukturálási és retorikai technikákkal párosul.

Az Úr nem bírta már rendesen pihenni, hallotta ezeket a kétségbeesett hangokat, ki-szólt a kertbe az angyaloknak: – Na, mire vártok, hát nem miattatok van ez az egész? Kapjátok már el azt a hajót, és fordítsátok irányba, a jó istenit! – ez különben nem volt afféle dicséret magának, ez a jó istenit, csak akkor már mindenki olyan rondán káromkodott, hogy egy-két mondás a világok királyára is ráragadt, mert az, ami ellene szólt, az is ő volt, mert végül is az egész világ ő volt. (83. o.)

Az anekdotázás könnyen megy Háynak, vidám, jó hangulatú történetekben jellemzi szereplőit, elsősorban a részeg matrózokat és Vinciust. Ez afféle narrátor-alteregő, aki korszakokon keresztül meséli történeteit szerelemről, boldogságról, bűnről.

Elvitathatatlan érdeme Háynak a szexualitás nagyszerű nyelvi megjelenítése is. Itt is meg kell említeni a szerző különös érzékét a határon való ügyes egyensúlyozáshoz. Ezt a hagyományosan nehéznek tűnő feladatot könnyedséggel kezeli a szerző. A szöveg ezeken a helyeken kifejezetten líraivá válik, a tropológiai alakulatok is terhelt retorika már-már szétfűzül az alakzatoktól, és ilyen értelemben szoros és szerves kapcsolatot tart fenn a tartalommal. Háy ilyen irányú kísérletei valóban a szexualitás magyar irodalmi reprezentációs kereteit feszegetik, és tudatosan vagy sem, de az érzékiség nyelvi megfogalmazására vonatkozó megújuló erőfeszítések sikerének lehetőségét rejtik magukban.

Lebomlottak a ruhák, olyan melegbe csúszott a férfi keze, mint mikor friss kenyeret markolnak a pékek, olyan nagyon meleg volt és kicsit nedves a bőr, a kéz lefele baladt, keverte a hegységeket, hol domb, hol meredély, hol is jár valójában, nem tudta. Az ágyék hajlatába akart jutni, de egy föltebbi redőbe érkezett, és nehezen viselhető pillanatok segítették túl, a kezét lefelé. Már ott volt, érezte ujjain a bársonyos kenőcsöt, bukdácsol a kezekkel, és simult neki a lánynak, aki levegőt fúj a nyakra, mintha szerelemből fújtatna, pedig mindenkinek levegőt kell harapnia és köpnie a világba. (92–93. o.)

A beszélő szubjektum pozíciója, illetve az azt meghatározó narratív stratégiák központi szerepet játszanak az olvasó szubjektumának konstitúciójában. Az ironikus hangvétel és a távolságtartás látszólag megnöveli az interpretáció választási lehetőségét akkor, amikor a jelentésadás folyamatában stratégiák és pozíciók kö-

zött kell dönteni a befogadónak. A mindent uraló elbeszélői helyzet azonban megnehezíti, sőt, lehetetlenné teszi az ilyen típusú olvasást. A beszélő nagyon is komolyan veszi magát, jóllehet a szöveg maga gyakran ironikus. Ez a különös ketősség okozza, hogy elméleti megfontolásoknak ellentmond a nem azok mentén szerveződő esztétikai tapasztalat. Az ellentmondást örömmel üdvözölhetnénk, ha nem tűnne úgy, mintha a szöveg eleve hordozná az ilyen típusú olvasat kódjait, ismét csak kérdésessé téve ezzel a regényben amúgy explicite megjelenő ironikus viszony lehetőségét. Háy beszélője olyannyira rátelepszik a szöveg egészére, hogy az olvasásban egyébként is iránymutatóként szerepet kapó metaforika, mely a szöveg makrostruktúrájának mindenképpen központi trópusa, mikrostrukturális szinten is dominánssá válik, aminek eredményeképpen jórészt már kódolt, allegorikus jelentéstársítási stratégiák válnak uralkodóvá még az ezekre nem hajlamos olvasatokban is. Ez némileg elkedvetlenül hathat azokra az olvasatokra, melyek inkább kívánnák a szöveg metonimikus mikrostruktúráját előbb dekonstruálni, majd ebből felépíteni az esetleg ugyancsak destruálandó allegóriát.

A szöveg így elsősorban nem annyira erőszakosan adja meg azokat az olvasási kódokat, melyek az ideális olvasó interpretációjában jól alkalmazva hozzásegítenek a szöveg egészét szervező jelölő megértéséhez/meglátásához, hanem túlságosan könnyen feladja horizontját azon olvasók számára, akik nem teljesen elvárásmentesen közelítenek a szöveghez. Nem az egy adott jelentés erőltetése jelenti tehát azt a horizontot, melynek az interpretációban való befogadása, átalakítása nehéznek, fáradtságosnak vagy éppen lehetetlennek bizonyulna, hanem ilyen horizont nem is nagyon képződik meg akkor, amikor a szövegben megjelenő idő-

és téviszonyok, narratív stratégiák már szerepelnek a kortárs olvasó elváráshorizontjában. Ezeket a narratív eszközöket Háy örvedetes könnyedséggel alkalmazza, ura a szövegstrukturálás folyamatának, önbizalma azonban némileg kiiktatja a mindenkori befogadás fő energetikai tényezőjét: az újdonságra, a még nem olvasottra való vágyat. E nélkül a minden interpretációt mozgató energiaforrás nélkül pedig az olvasat menthetetlenül átfordul a szöveg makroszintjén meglehetősen egyértelműen megjelenített jelentés folyamatos reprezentációjába, ami, jóllehet a szöveg önértékéből mit sem von le, az interpretációt tautologikussá teszi. Különös önfegyelemre, sőt, elhivatottságra lenne szükség az olvasó részéről ahhoz, hogy a mikrostruktúra metonimiáiból építse fel a makrostruktúrát akkor, amikor az utóbbi domináns trópusába sűrített jelentéstartalom közvetlenül is hozzáférhető, jóval ökonomikusabb olvasási stratégiák követésével.

Összességében úgy tűnik, Háy János legújabb könyve erős szöveg, érdekes regény, mely azonban nem sok narratológiai újdonsággal rendelkezik a legújabb magyar irodalomra olyannyira jellemző, régi ügyeket tárgyaló más művekhez képest. A szöveg temporális viszonyai, a beszélő szubjektum pozíciója, az alkalmazott narratív stratégiák mind hagyományosak, (viszont) „biztonságosak”, jól be vannak járva. Kifejezetten érdekesek a regény tropológiai viszonyai, melyek Háy nyelvi leleményességéről és stilisztikai érzékenységéről tanúskodnak. Ez megkönnyíti az olvasást, nem követel meg különösebb aktivitást a befogadó részéről, viszont élvezetes, kedves olvasmánnyá teszi a *Xanadut*.

Medgyes Tamás

A képiro

BÁLINT PÉTER REGÉNYÉRŐL

*Mondd, mért fut a toll a sivár papíron, utazó,
újabb sorokért, ha tőled is már fut a szó,
fut vak teveként – vélt nyomait sem leled, ó,
majd lázas idők hideg homokján, utazó!*¹

Bálint Péter új regénye² csak részben tekinthető az író 1990-ben megjelent műve, az *Örvény és fúga* folytatásának. A témaválasztás, a nyelvezet és az írói hangnem hasonlatossága mellett ugyanis merőben új koncepcionális jegyeket fedezhet fel az olvasó. A *Búvópatak* ugyanis – amennyiben a műfajhoz viszonyulás egy lehetséges eseteként fogadjuk el Mihail Bahtyin ajánlását, mely szerint „a regény az egyetlen keletkező és nem kész műfaj”³ – nem csak a „nagyregény” lehetőségeit kutató újabb példázat. A recepció már az első könyve kapcsán rögzítette, hogy Bálint írásművészetével a kortárs magyar nyelvű prózában példátlan és kissé „anakronisztikus” kísérletet tesz a „nagyregény” mint műfaj rehabilitálására.⁴ A forma újralfedezése azonban esetünkben semmi-

képpen nem avított gesztus, vagy a manapság divatosabb irodalmi kifejezésformákkal szembeni pozíciókeresés. Bálint a regényírás elméletéről és gyakorlatáról vallott gondolataiban pontosan érzékelteti a formában rejlő kihívás értelmét. A regényírás tétje egyrészt az identikus és karakteres kifejezőképesség létrehozása, összeállítása. Ebben az összefüggésben prózaírása bonyolult alkotótevékenység, ahol a tagmondatok és szavak összhangzatát célzó akarat soha nem törekedhet egyszerűsége, mivel Bálint vallomása szerint számára a dolgok eleve bonyolult jelenségként mesélhetőek el. Az esztétikai kompozíció a mögötte megbúvó művész komplex világlátásának következménye.⁵ Történeteiben a többszörösen összetett költői képeket egymásra vetítő szóáradás nyelvteremtő ereje minden mondatban önálló világot hoz létre. Az írás másrészt alkalom Bálint írói önazonosságának megteremtéséhez referenciaként felfogott személyiségek írásművészetétől való világos elhatárolódására. Gide, Yourcenar, vagy Szentkuthy de más összefüggésben Mikszáth vagy Krúdy és Mészöly Miklós szellemiségének hatása, ahogy *Örvény és fúga* stílusjegyei persze felfedezhetőek a *Búvópatakban* is. Ugyanakkor látni kell, hogy Bálint művében olyan kompozíciós gyakorlatot valósít meg, melynek elméleti konzekvenciái a magyar nyelvű próza eddigi hagyományával való szakítás árán maguk is a hagyományteremtés kísérleté-

Seneca Könyvkiadó
Budapest, 1998
306 oldal, 1650,- Ft

vel való kacérkodást sejtetik. Jelen írás ennek a törekvésnek egyetlen motívumát a *Búvópatak* történetének gerincét alkotó *mester-tanítvány* allegória példájában látványosan kifejezésre jutó képesség-nyelviség koncepciót kívánja vizsgálni.

A *Búvópatak* két szálon futó cselekményének alapmotívuma azonos. A közelmúlt Debrecenében élő fiatal festő választott mesteréhez való viszonyát, barátságának elmélyülését, a mesterbe vetett hit bizonyosságának élményét, majd a fokozatos eltávolodást megalapozó kritikai alapállás kialakulását mutatja be a regény. Valentini Péter mesteréhez és önmagához való viszonyát meghatározza – a könyv cselekményének másik szálát jelentő – az egykori peregrinus diák németalföldi kalandozásainak története, amit Valentini Péter összegyűjtött levelezés formában kap elolvasásra mesterétől, Theodorustól. Valentini középkori alteregójának életével ismerkedve szembesül a művésszé válás és a művészi alkotás folyamatának ambivalenciáival. Művésszé lenni nem más mint szembesülni az alkotásvágy teremtésként megnyilvánuló beteljesülésével, amely egyszerre tölti el az embert csodálattal és borzalommal önmaga iránt. Valentinus németalföldi útjáról debreceni mesterének és barátainak küldött leveleiben művésszé válásának, „fejlődésének” történetét a *mester és tanítvány* mindig újra átalakuló kapcsolatának keretei közé illeszti.

A *Búvópatak* szüzséjének gerincét alkotó *mester-tanítvány* allegória több lépésben felépített bonyolult metafora komplexum. Már a regény kezdő sorai, Theodorus mester Valentini Péternek írt levele, melyben elfogadja az ifjú „választását”, fogalmi értelemben eleve intencionálják és szigorú logikai rendbe szervezik a cselekményt. Ezek szerint a *mester-tanítvány* kapcsolat stációi egymásból következő és levezethető példázatok, vagyis a peregrináció átvitt értelemben a mester kiválasztásától, a mester iránti rajongáson és lojali-

táson keresztül vezet a tanítvány mesterré válásáig. A *mester* ugyanis annak a reménynek az általános megjelölése, ami a személyiséget önnön lételehetőségeinek felismerésében és kibontakoztatásában segíteni képes. A tanulás a tanítvány számára az önmegvalósítás, de egyúttal a tanítás, mint tudás-átadás és kibontakoztatás képességének az elsajátítását is jelenti. Valentini Péter és Valentinus a két festő növendék története a művész önkonstitutív életgyakorlatában ugyanazt a vágyott célt fejezi ki: az embernek önmaga megalkotását.

A peregrináció nemcsak a cselekmény középkori szálát minősítő meghatározás, de a cselekmény egészére vonatkozó jellemzés, amennyiben a kifejezés átvitt értelemben érvényre juttatja az idegenséggel – mássággal – való találkozás konstitutív alapélményét, mint a személyiség önmegalkotásának előfeltételét.⁶ A *mester-tanítvány* kapcsolat stációi egyúttal a peregrináció stációi is. Talán ez az elsődleges oka, hogy a *Búvópatakot* a klasszikus terminológia alapján a tudatregény, a fejlődés regény és a fikatív történelmi regény sajátos elegyének tarthatjuk. Ezek a meghatározások valójában keveset árulnak el a szövegben megvalósuló esztétikai- kompozíciós technika gyakorlatáról.

A regény két létjellegében alapvetően eltérő szerkezeti elemből építkezik. Egyrészt és elsősorban *képekből*, melyek a regény olvasóját egy képtár látogatójának kijáró élményekkel ajándékozzák meg. Bálint *képei* festmények, melyeket a könyv két festő főhőse idéz az olvasó elé. A perspektívájukból feltáruló világ a festmény technikai megvalósításának folyamatát követő leírás. Egy-egy motívum kibontása vázlatok és árnyalatok sokaságán keresztül történik meg. Valentini és Valentinus számára a világ egyaránt a szó eredeti értelmében *aisthesisz*, azaz érzéki viszonyulás, melynek minden más beállítódás csak másodlagos következménye. A böl-

cselő, a kujon, a kereskedő és a két főhős összes többi alakváltozata a *festő* látásmódjának metamorfózisai.

A regényben a *kép* („festmény”) két típusáról beszélhetünk. Breughel, Altdorfer és a németalföldi festészet látványvilágát idéző *képek* gyakran a mesterek legismertebb műveinek parafrázisai, vagy ezek értelmezései.⁷ Ugyanakkor Valentini Péter és Valentinus plasztikus leírásai, látomásai is képeket idéznek az olvasó szeme elé.⁸ A kép két alapesete közötti különbség a regény kompozíciós technikájának értelmezése szempontjából kevésbé fontos.

A *kép* mellett a regény másik meghatározó szerkezeti eleme a „szöveg”.⁹ Ennek funkcionális értelemben két fő formáját határozhatjuk meg a regényben. Az elmélkedő, konkludáló típusú szövegrészek lehetőségét biztosítanak a szerző számára a felvázolt *képek* értelmezésére, a látványhoz kapcsolódó bölcselkedésre. Emellett jelen vannak a cselekmény bonyolódását, kifutását szolgáló szövegrészek, melyek a történetet mozgásban tartják. Míg az értelmező szövegek általában egy *kép*hez kapcsolódnak, arra utalnak, vagy azt magyarázzák, addig a cselekmény dinamikáját szolgáló részek a *képek* közötti átmenet megteremtését, közvetítést szolgáló eszközök. A *Búvópataokban* a textuális „művészetek” bevett gyakorlatával szemben a *kép* és a *szöveg* viszonya radikálisan átértékelődik. Míg a szöveges irodalmi formák legkülönbözőbb típusaiban a *kép* illusztráció, a *szöveg* koncepciójának alárendelt strukturális elem, addig Bálintnál a *szöveg* a *képek* egymásráfűződésének lehetőségét nyelvi értelemben megteremtő, illetve ezt értelmező alkotórészé minősül. Ebben az összefüggésben a *szöveg* a vizualitás érdekeinek, a *kép*nek alárendelt forma. A *Búvópatak* válogatott, értelmezéssel ellátott és a regény cselekményének logikájából következően egymás mellé rendelt *képek* (festmények) „kollekcója”.

Bálint esztétizáló írói beállítódása nem újdonság.¹⁰ A kísérlet, melyben radikálisan fordul a látvány, a vizualitás, a *phantasztia* felé izgalmas vállalkozás. Ha a regényben megvalósított írástechnikát egyetlen szóval kívánjuk jellemezni és minősíteni, akkor a *Búvópatak* szövege *képirás*. A megnevezés magyarázatra szorul, hisz a *szó* és a *kép* közötti kapcsolat ellentmondásos és kevésbé tisztázott problematikájára vonatkozik. A *képirás* Bálint írásgyakorlatából következő elméleti konzekvenciákat sűrítő terminus. Utal a szöveg létrehozásának folyamatára, melyben a szerző sajátos technikájának kialakításával konkretizálja az attitűdöt, ami témájához fűzi. Valentini Péter emlékezése és Valentinus krónikája vizuális perspektíva. Ez szükségszerű, hisz mindkét főhős festő, vagyis pontosabban festővé kíván lenni. Festővé válni olyan történet, melynek szereplői éppen azt a képességet kívánják kifejleszteni magukban, illetve megtanulni másoktól, hogy miképp lehet és mit jelent a valóságot festőként szemlélni. Ebben az értelemben a két hős történetének rögzítése a cselekmény intenciójából következően a festői látásmód elsajátításának folyamatát és ennek lényegi mibenlétét feltáró leírás. A *képirás* technikailag olyan szöveg létrehozását jelenti, ahol a közlést a megidézett *képek* – vagy a hozzájuk rendelt értelmezés – közvetítik. A kérdés persze, hogy miképp lesz a szöveg *képpé* a maga konkrétságában teljességgel abszurd, azonban oly módon árnyalva, hogy mennyiben képes a *szöveg* egy *kép* megidezésére, új értelmet nyer. Bálint *képirói* gyakorlata két motívum együttjátékaként ragadható meg.

1. A *Búvópatak* képei *ekphrasziszok*.¹¹ Ez a kijelentés ellentmondani látszik a vizuális hermeneutika egyik alaptételének, mely szerint az „ikoniság és a nyelviség visszataszító idegenségben szembesülnek egymással.”¹² Az ellentmondás feloldható, amennyiben az *ekphrasziszt* eredeti jelen-

tésétől elvonatkoztatva a leírás mellett egyben „meg- és felmutatásként” értékeljük. A betű, a szó, a „találó szó” közelít a kép kitüntetett létmódjához abban az értelemben, hogy felidézi azt. A látvány ebben az esetben az elme képteremtő erejének segítségével létrehozott vizuális élmény. Az *ekphraszisz* eredeti értelmében a hermeneutika holdudvarán túlmutató jelenség, hisz egyrészt nem az értelmezés következménye, másrészt nem is értelmezés. Bálint esetében a *képleírás* fogalmának jelentéshorizontja egy funkcionális elemmel egészül ki, amennyiben a *kép*, a megidézett látvány a cselekmény egészét szemlélve interpretatív erővel bír vagyis a *Búvópatak ekphrasziszai* a vizuális argumentáció remek példái.¹³

Az *ekphraszisz* irodalmi gyakorlatának a regényben kiemelkedő példája a „halál” élmény ábrázolása. A cselekmény Valentini Péter és Valentinus szempontjából egyaránt *katabászisz*, ami mindkettőjük esetében halállal végződik. Míg Valentini mestere halálos ágyánál szembesül a végzettel, Valentinus utolsó – búcsú – levelének záró sorait kimondatlanul ugyan, de valójában Athropos írja. A *Búvópatak* halál ábrázolása nem egymástól elszigetelt szituációk összefüggéstelen halmaza, hanem *képek* sorozata, melyek mind metaforikus témájukat, mind perspektívájukat tekintve eltérő és egymást kiegészítő pozícióból mutatják meg – látatják – az író álláspontját. A számos torzó mellett legjobban kidolgozott három *ekphrasziszt* „nézzük” meg részletesebben!

Valentini Péter első útját Theodorus mesterhez az író roppant részletesen ábrázolja.¹⁴ A tizedik emeleti bérlakásból (otium) Valentini elé táruló kép fizikai értelemben a világ hierarchiális felosztásának metaforája. A „lenti világ” idegensége az ifjú festő számára értelmetlen és a kiszámíthatatlan labirintus. Szellemi arisztokratizmusa, mellyel a lent élőkről beszél nem megvetés, de határozott elutasítás.

A mesterhez vezető út direkt és átvitt értelemben egyaránt ezen a közegen keresztül vezet. Az út első stációjának (alászállás) jelentését a lift metaforika pontosan megvilágítja.¹⁵ „...az éji sötétben mozdulatlanul... egy olyan világba szállok alá, amelyben az értékek fittyet hánynak az általam megjeleníteni kívánt „aranykor mítoszára” – állítja Valentini. Az út második stációja Héraklész utolsó munkájának történetét idézi. A mester háza előtt trónoló szfinxszerű kutya Kerberoszra emlékeztet, aki mikor „Héraklész megpillantotta reszketve menekült urához, az Alvilág királyához és elbújt trónja alatt.”¹⁶ A *katabászisz* harmadik szintje Theodorus mester kertjének leírása, amely egy antik sírkert hangulatát idézi fel az olvasóban. Az út vége, a mesterrel való találkozás beteljesülése teszi érthetővé a tanítvány kimondatlan elvárását: a „mester”, a „búvópatakszerűen el- és feltűnő titok” tudója, ebben a minőségében a tanítvány önmaga sorsával való szembesülésének kényszerét, mint elháríthatatlan (végzetszerű) eseményt jelenít meg.

A „végzet” nemcsak a személyes élet-sorssal való tudatos szembesülés következménye, belátás, hanem minden létezőhöz hozzátartozó szubsztantív adottság is. Bálint ezt Breughel egy festményének – *A halál diadala* – ábrázolásában és a *képhez* fűzött értelmezésben adja meg.¹⁷ A halál csontvázszerű katonáinak borzalmas mérszárlása a pokol apoteózisa, abszurd látvány. Ez a *kép* az élők és holtak – az élet és halál – harcának szimbóluma. A *kép* bal felső sarkában látható fehér lepellel borított csontvázak egy citadella szerű építmény derékmagasságú falán álló vörös kereszt árnyékában figyelik a csata kimenetelét. Előttük a halál katonái éppen egy kordéra gyűjtik az áldozatok koponyáit. A festmény centrumában kavargó agonizáló alakok az élők utolsó csoportja, akiket a halál seregei teljesen körülvettek. Bálint olvasatában Breughel „mester” az

élet és halál harcának allegóriájában rejlő veszteség élményének átértelmezésével a keresztény metafizika dichotomikus világmérvével szemben állított kérdőjelet.¹⁸ Az elmúlás, a végzet nem feloldhatatlan konfliktus forrása, hanem természetes esemény (*euthanatosz*), mellyel szemben semmiféle ellenállásnak nincsen értelme, és nem csak azért, mert eleve kudarcra ítélt, hanem mert a halál tagadása egyúttal az élet elutasítása is. Az élet és a halál harmóniájának, mint *ab ovo* adottságnak a belátását hirdető tanítás a teremtés eredeti egységének helyreállítását célzó kísérlet.

A végzet mint az élet intenciója és elháríthatatlan lényege a *Bűvópataokban* a mester halálának *ekphraszisz*ában „látható” egyidejűleg.¹⁹ Bálint expresszív realizmusa elemi erővel érinti meg az olvasót: *Contra vim mortis non est medicamen in hortis*. A mester életének beteljesedése, a tanítás, mint életgyakorlat kerül kimondásra Valentini Péter számára: „Megérendmem, hogy úgy haljak meg ahogyan éltem: anélkül, hogy beadjam a derekam, hogy hiábavaló reményeket hajszoljak, anélkül, hogy féljek az egyetemes csírázás lassú átalakulásába való visszatéréstől.”²⁰

Látni kell, hogy a három kép (stáció) egy témára „festett” képek sorozata, amely egyúttal a *mester-tanítvány* viszony három fejlődési állapotának a jellemzése. A mesterhez vezető út, (az alászállás), a létezés és a választás bizonytalanságának élménye a tanítás kezdetét átható univerzális remény kifejeződése. Valentini az ifjú festő nemcsak művészetének *ars poeticáját*, de egyúttal önmagának mint személységnek kibontakoztatásához igényelt segítség forrását is reméli megtalálni mesterében. A *mester-tanítvány* kapcsolat hagyományos értelemben szükségszerűen hierarchiális, de sohasem az alá- vagy fölérendeltségben kimerülő viszony.²¹ A kapcsolat mindkét fél részéről természetes belátás, ami egyben a viszonyban rejlő szellemiség kibontakoztatásnak elő-

feltétele. A Breughel kép *ekphraszisz*a a tanítás lényegének igen didaktikus bemutatása. A személyes léthez rendelhető értékhorizont, az élet értelmére vonatkozó bármilyen kijelentés olyan punktuális perspektíva, amely csak aktualitásában értelmezhető. Az ember saját életének művészeként fokról-fokra válhat tanítványból mesterré. A teremtés, a művészet szükségszerűen egzisztenciális aktus. Az önkifejezés az egyéniség önmagára találásának eszköze, amit Valentinus Breughel festményén a végzet (halál) jelentésének újra meghatározásában – reinterpretációjában – vél megérteni. A harmadik stáció – a mester halálának ábrázolása – a barátságuk kezdetét megalapozó misztikus elvárás beteljesülése, ami feltárja a „*bűvópatakszerűen el- és feltűnő titok*” értelmét: Valentini Péternek mesterré kell lennie. Ez azonban nem feltételezi a mester örökségének folytatását; „*vajon őrzője, pásztora vagyok-e én mesteremnek, avagy csak látogatója?*” – kérdezi az ifjú festő önmagától Theodorus halálos ágyánál.²²

Az *ekphraszisz* gyakorlatának három példája, a halál ábrázolásának és ennek a mester és tanítvány közötti szellemi kapcsolatot meghatározó egyik fontos esetként történő kiemelése persze nem jelenti azt, hogy a regény *kvázi thanatológia*. Arra viszont utal, hogy Bálint olvasatában a két figura kölcsönös függésében megnyilvánuló egymásrautaltsága az emberi lét végső kérdéseit involválja.

2. A *képirás* második, valójában az *ekphraszisz* lehetőségeiből következő, annak továbbgondolására építő írástechnikai elem a *Bűvópataokban* a *nyelvi ikonika*. A megnevezés magyarázatra szorul, mivel akárcsak az *ekphraszisz* a szó és a kép közötti lényegében tisztázatlan kapcsolat problematikájára vonatkozik. A *nyelvi ikonika* mint meghatározás ráadásul látszólag mind az irodalomelméleti, mind az ikonológiai hagyomány terminus képzési elveinek ellentmond. A *nyelvi ikonika* –

Max Imdahl meghatározását tovább gondolva²³ – olyan szöveg létrehozására tett kísérlet, ahol a szerző a közlést a nyelvileg megidézett képeken keresztül juttatja kifejezésre. A paradoxon – amennyiben az *ikonika* olyan értelemkövetítőként foglalkozik a *képpel*, ami mással nem helyettesíthető – csak látszólagos, ugyanis a *nyelvi ikonika* nem a helyettesítésre épít, hanem elsősorban utalás, erőteljes rámutatás. Ezek szerint nem abból az ideából táplálkozik, amely azt sejteti, hogy a *kép* kiváltható szóval. Eppen ellenkezőleg az író a *kép* nyelvi megidézésével, ahol a szöveg a látvány megteremtésének eszköze a *kép* helyettesíthetlenségének tényét ismeri el. A *nyelvi ikonika* a *kép* fizikai tapasztalása után következő legmagasabbrendű (teljes és valóság-hű) megidézése a láthatónak, ami a szöveg fel- és bemutatásában teljeseedik be.

Első pillantásra talán nem kellően hangsúlyos az *ekphraszisz* és a *nyelvi ikonika* mint a *Búvópatakok* két karakterisztikus „szövegszervező” technikája közötti különbség. Az *ekphraszisz* nyelviségében előálló látvány a szöveg extenzív logikájának természetes kiaknázása. A *kép* struktúrája lépésről-lépésre, a részletek megjelenítésével összhangban kibontakozó hatás. A *nyelvi ikonika* ezzel szemben effektus, a pillanat erejéből eredeztethető impresszió. A látvány teljessége nem folyamat következménye, hanem a nyelv képteremtő erejében rejlő másik lehetőség tudatos kiaknázása.

Bálint regényében a *nyelvi ikonikaként* megnevezett írástechnikát számos esetben, sokszor az *ekphraszisz*ba beillesztve alkalmazza. Erre a regény talán egyik legmegragzóbb példája az a Bosch világot idéző *kép*, mikor hitük miatt kopaszra borotvált, megkínzott és székérre zsúfolt férfiakat kísérnek spanyol őreik kivégzésre.²⁴ Az *ekphrasziszt* hirtelen megszakító és ellenpontosító mondat által konstruált *kép* megdöbbentő látvány. Valentinus sajtó

szívvel nézett a menet után, mikor egy vékonyka hangra lett figyelmes. „...szabadíts meg a gonosztól...». Egy tízéves körüli, lenszőke hajú kislányt láttam az út menti kőkereszt előtt térdepelni, imára kulcsolt kézzel, főkötője hátracsúszott tarkójára, köténye zsebéből búzavirág kandikált ki.²⁵ A kontúrokat hangsúlyozó, pontos, lényegre törő leírás, színeivel, hangulatával egyaránt a kivégzés drámájának feszültségét feloldó hatás, ellenpont. Az olvasó fantáziája a szöveg utasításait, a minden átmenetet nélkülöző váltást követve egyik pillanatról a másikra hirtelen idézi meg a látványt. A regény – illetve szerzője – játszik az olvasóval. Az apokaliptikus látomásba ékelt *kép*, a remény, a hit és az ártatlanság drámai apoteózisa felejthetetlen lenyomatként íródik a regény olvasójának emlékezetébe. A *nyelvi ikonika* talán még szigorúbban támaszkodik Bálint irodalmi stílusára, mondatszerkesztési technikájára mint az *ekphraszisz*.

A *Búvópatakok* metaforákkal, metonimiákkal, szimbólumokkal zsúfolt szöveg, ami nagy türelmet követel az olvasótól. Ugyanakkor látni kell, hogy a *képirás* elsősorban nem stílári kérdés, hanem sokkal inkább az író – és a két főhős – perspektívájától elválaszthatatlan attitűd, ami az esztétikai cselekvéshez, létmódhoz való viszonyulást jellemzi. Bálint viszonya az esztétikához – és esetünkben konkrétan a *kép*hez – elméletileg gondosan megalapozott.

Olvasatában a *kép par excellence* teremtés. A művész hivatása, hogy az isteni rend létrehozásában tevőleges szerepet vállaljon, képes legyen az összetartozó dolgok közötti kapcsolat felismerésére és ezek egymás mellé rendelésére.²⁶ A művészet konstitutív alapelve; egységben látni az univerzumot. „...az én mesterségem a teremtésben elrejtett isteni szépséget és értelmet, rendet és mértéket, bőségben észlelt összhangzatot feltárni.” – írja Valentinus egyik levelében mesterének a deb-

receni református kollégium tanárának.²⁷ Az író világosan látja, hogy az esztétikailag teremtett világ minden alkotása autonóm és öntörvényű jelenség²⁸. Mindkét tétel egyidejű igazolása maga a regény. Ez a belátás látszólag nehezen feloldható elmentmondás, amennyiben a teremtés aktuálisan rendelt konceptualitást és az alkotás öntörvényűségéből eredő kontingenciát az esztétikai beállítódást egyidejűleg jellemző sajátosságokként nevezzük meg. Bálint művészete egyrészt a teremtő akarat tudatosan szervezett és minden részletében átgondolt teljesítménye. Ugyanakkor témájával és hőseivel szembeni mélyeség alázata olyan írói tulajdonság, amely lehetővé teszi a szöveg önszerveződését anélkül, hogy ez koncepciója rovására menne. A két stratégia nem egymást kizáró, sőt éppen ellenkezőleg egymást erősítő aspektus, amennyiben belátjuk, hogy az esztétikai tárgy egységese nem csak az

értelmezés, hanem *de facto* az alkotó folyamat szempontjából is több adekvát perspektívát hoz működésbe egyidejűleg. A *Búvópatak* által megidézett képi világok a *corpust* tekintve a szó eredeti értelmében vett harmonikus teljességet alkotnak.²⁹

A *Búvópatak* a *képrás* gyakorlataként felvázolt olvasata persze csak egy és teljességgel közel sem kimerített variáció a szöveg gazdag és árnyalt jelentésvilágának kiaknázására. A regényben működtetett hatalmas erudíció és az ebben megnyilvánuló alkotói hitvallás, elkötelezettség a biztosíték arra, hogy Bálint könyve még jó darabig a kortárs magyar próza igen elgondolkodtató kísérleteként a szellemi kihívást kedvelő szépirodalom iránt fogékony olvasóközönség egyik kedvence lesz.

Biczó Gábor

JEGYZETEK

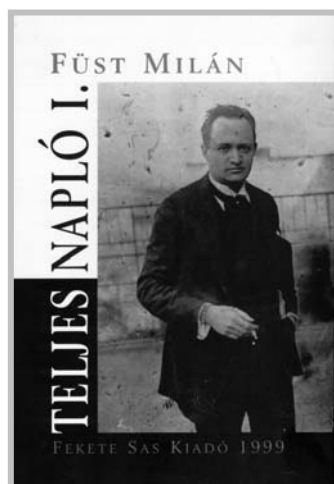
1. Kovács András Ferenc: *Rubái a Balkhi Dívánból* in: Lelkem kockán pörgetem. Pécs. Jelenkor Kiadó, 1997. 92.
2. Bálint Péter: *Búvópatak*. Budapest. Seneca, 1998.
3. Mihail Bahtyin: *Az eposz és a regény*. (A regény kutatásának metodológiájáról) in: *Az irodalom elméletei III*. Pécs. Jelenkor, 1993. 27.
4. Thomka Beáta: *Az epikus emlékezet* Holmi 1990/9 1067-1070.
5. Bálint Péter: *Noteszlapok* Budapest. Kéri és Halász Kiadó, 1997. 150.
6. *Peregrinatio* – szó szerinti jelentése külföldön való tartózkodás vagy utazás, vagyis a kifejezés az idegenséggel való szembesülés helyének általános meghatározására szolgál.
7. Például Breughel *Keresztút* (*Búvópatak* 9.), vagy *A gyermekek lemészárlása* (*Búvópatak* 133.) című festményének bemutatása.
8. Ilyen például a lift motívum ábrázolása (23. és 57.), vagy a nagyapa halálát leíró jelenet (231-233.).
9. A *kép* a regényben természetszerűleg textuális jelenség, mely esetben a nyelv mediális funkciót tölt be, úgy mint a vizuális élményben kódolt jelentés, üzenet megidézésének eszköze. Ezzel szemben a *szöveg* terminus a *Búvópatak*ban szűkebb értelemben csak azokat a textuális elemeket öleli fel, ahol a jelentés, az üzenet fogalmi absztrakció formájában jut kifejezésre.
10. „Én, aki arra törekszek, hogy a prózát nagyon is tudatosan a költészet és a zene irányába vigyem...” (in: Bálint Péter: *Noteszlapok*. Budapest. Seneca könyvkiadó, 1997. 52.)
11. Az *εκφρασις* retorikai szakkifejezés, melynek szó szerinti jelentése részletes leírás. Ahogy Gottfried Boehm fogalmaz az *ekphrasisz* a nyelv és a kép összetartozásának pontos kifeje-

- zője, tanúskodik a nyelv képi erejéről, képbeszélő képességéről (Gottfried Boehm. *A képleírás*. in: Narratívák I. szerk. Thomka Beáta. Budapest. Kijarat Kiadó, 1998. 19.). Bálint alkalmazásában az *ekphraszisz* mint irodalmi műnem nem a kifejezés eredeti retorikai értelmére támaszkodik, és nem is a kifejezés latin fordításában, a *descriptio*ban bennfoglalt leírás-ként kell értenünk. A fogalom behatárolására esetünkben talán legalkalmasabb vonatkoztatási pont a husserli tiszta szemlélet *par excellence* esztétizált variációja, ami a alkalmas pozíció a látvány nyelvi megérezkítésére.
12. Gottfried Boehm. *A kép hermeneutikája* in. Atheneum 1993/4. szerk. Bacsó Béla 92.
  13. A *kép* argumentatív természetét Kibédi Varga Áron tanulmányában részletesen tárgyalja. in. Atheneum 1993/4. szerk. Bacsó Béla 166-180.
  14. *Búvópatak* 22-27.
  15. *Búvópatak* 23.; A lift motívum lényegében hasonló elv alapján megvalósuló értelmezése még két helyen jelenik meg a műben. Először egy Breughel festmény ikonográfiai elemzésekor (57.), majd Valentini Péter egyik barátjának abszurd színdarabjában (225-226.).
  16. Kerényi Károly: *Görög mitológia*. Budapest. Gondolat, 1977. 198.
  17. *Búvópatak* 98.
  18. Bálint értelmezésével teljesen mást képvisel mint művészettörténeti hagyomány. Gergely Mihály a *Halál diadalát* apokaliptikus témájú képei közé sorolja, amely az emberi világ borzalmát idézi és főként a kor társadalmának tükré. (*Breughel varázslatai* Budapest. Hét Krajcár Kiadó, 1998. 73-73.) Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a festmény értelmezésének ez az alternatívája is jelen van a regényben, mikor Valentinus a kort a Gonosz manifesztációjaként határozza meg. (138.)
  19. *Búvópatak* 230-231.
  20. *Búvópatak* 231.
  21. A *mester-tanítvány* viszony értelmezésének ezt a lehetőségét Theodorus két levelében hozza Valentinus tudomására, amit az ifjú festő teljes egészében elfogad. (*Búvópatak* 5-6.; 105-107.)
  22. in: *Búvópatak* 232.
  23. Max Imdahl: *Ikonika* in: *Kép, fenomén, valóság*, szerk: Bacsó Béla. Budapest. Kijarat Kiadó, 1997. 254.
  24. *Búvópatak* 38.
  25. *Búvópatak* 38.
  26. *Búvópatak* 49.
  27. *Búvópatak* 86.
  28. Erre Valentini Péter figyelmét Theodorus hívja fel levelében mikor világossá teszi, hogy az író nem azt írja le amit akar, hanem azt, amit műve az alkotás öntörvényűségének tétele szerint lehetővé tesz számára.
  29. *Harmónia* (istennő), az egyesítő genealógiája – *Árész* és *Aphrodité* lánya – az antikvitás felfogása szerint elárulja, hogy az alakjában megtestesülő teljesség képzetének alapja nem *homologia*, de sokkal inkább *heterologia*. Kerényi Károly: *Görög mitológia*. Budapest. Gondolat, 1977. 51.

Füst Milán: Teljes napló I–II.

Füst Milán naplója legenda – volt. Annak ellenére, hogy már 1919-ben három részlete megjelent az *Új Idők* lapjain (l. a jelen kiadásban: *Egy ember élete*, II: 603–42), hogy 1922-ben a *Kassai Napló* hat részt közölt (II: 643–60), és hogy a *Tűz* is bemutatott belőle ugyancsak hat közleményre valót (II: 661–81). A napló egészének anyagáról maga Füst Milán írta meg, hogy elveszett, elpusztult (*A naplóirodalomról és elveszett naplómról*, 1945. II: 830–2). Valójában 1946-ban hirdetés nyomán a kézirat zöme előkerült, ami „(...) egy embernek ötvenhat éves koráig való minden művészi ötletének s minden gondolatának gyűjteménye” – mint írja az *Ez mind én voltam egykor* című művében (Budapest, 1969. Magvető. 189–9). A napló megsemmisüléséhez egyébként még ekkor is ragaszkodik: „S ennek létrehozatala negyven éven át napi két órai munkát jelentett (...) úgy e művészen elrendezett anyagot, mint az eredeti kötetnek jó részét 1945-ben az ostrom alatt elégették” (uo.).

A legenda részben való eloszlatoja az 1976. évi kiadás volt (*Napló I–II*. Budapest.

Magvető. Vál., szerk., bev. Pók Lajos), amelyet azonban a mostani sajtó alá rendező és a szerkesztő – Szilágyi Judit és Fazekas István „több szempont alapján válogatott (cenzúrázott)” kiadásnak mond (I: 8). Szilágyi Judit részletes eligazítást ad Füst Milán naplóiról filológiai, textológiai szempontok alapján. Elmondja, hogy Füst sokszor cédulákra, majd azok anyagát noteszokba átvezetve írt. Ezeket a tennyeinyi füzeteket nevezi kisanaplóknak. A meglehetősen rendezetlen írásképp – cezuzás, olvashatatlan, áthúzásos, utólagos betoldásokkal stb.-vel teli – kisanaplókból tizenegy ép és két erősen rongálásos példány van 1910-től 1915-ig, illetőleg 1942–1945-ből. Maguknak a naplófüzeteknek (Füst Milán nevezi legtöbbször így azokat) hat darabja van meg (hiányzik az író számozása szerinti ötödik). E különféle bőrkötésű vagy éppenséggel eredeti borítójuk hiányát mutató (ám restaurált) kéziratok kötetek jelentik a tulajdonképpeni naplót. (A negyedik füzet belső borítójának facsimiléjét közlik a kiadók.) A kiadás mindezeket tartalmazza a már említett, Füst Milán életében megjelent részleteken kívül, továbbá néhány egyéb jegyzetet, a naplóhoz szánt bevezetőket, illetőleg valomásokat, átdolgozásokat é. í. t. (Függelék, II: 603–832). A kiadás jegyzeteket is tartalmaz, amelyek az író által használt névrövidítéseket, névjeleket segít megfejteni, és némi tájékoztatást is nyújt a legtöbb személyről, az összeállítás Petrányi Ilona munkája.

„Ezentúl mindent amit gondolok, fel kell jegyezni” – írta Füst Milán 1905-ben

Fekete Sas Kiadó

Budapest, 1999

I–II. kötet: 904 és 892 oldal, 7900,- Ft

az 1930-as évek elején tervezett naplókia-dáshoz készített autográf bejegyzésekkel, javításokkal fennmaradt gépiratban. Ez az elhatározás azután szinte kényszerként vezette tollát mintegy negyven éven keresztül. Az első bejegyzés még az irodalmi becsvágyra ébredő ifjútól származik, aki özvegy édesanyjával egy üzlethelységből és konyhából álló lakásban él a Dohány utca 63-as szám alatt Budapest hetedik kerületében. A negyven éves munka hozta létre a naplót, amelynek törekvése nem rokontalan a század első felében. „Egész életemet be akarom mutatni” – kezdi naplóját Füstéhez hasonlóképpen Julien Green is, és az önmaga teljes megörökítését szolgálja voltaképpen André Gide-nek, Virginia Woolfnak és Franz Kafkának naplója is. Némiképpen rokon e törekvéssel – valamit egészében megragadni, művészetbe áttenni – Csontváry festészeti törekvése, midőn „67 életnagyságú fej”-et fest a *Panaszfalra*, midőn „természeti nagyságában” akarja megfesteni a lomnici csúcsot, 1905 tavaszán a taorminai görög színházat és más képeit. A természet „hasonló egy nagyarányú tájképhez, amelyen a mester sokáig elmélyedhetett, a mű eredeti arányait fokozatosan fejlesztette ki” – írja Csontváry. (Az idézetek Németh Lajos: *Csontváry Kosztka Tivadar* című könyvéből valók, Budapest, 1964, Képzőművészeti Alap, 80, 86, 103.) Füst és Csontváry ebben a tekintetben egyaránt bizonyos mértékig megalomán – egyikük a külső természetet, másikuk (mondhatni:) a belsőt kívánja a maga egészében megragadni. A napló 1932. évi kötetében Füst ír Csontváry naplójáról, idéz is belőle (II: 382–3), átveszi Csontváry egyes tételeit (például *A magyarokhoz* című versébe), amint már Halász Gábor erre felhívta a figyelmet (*Új verseskönyvekről*. Nyugat, 1932. I. köt. 317–26).

Füst Milán tervei a napló kiadására külföldi sajtó szöveg-halmazainak föl- és egybedolgozásai mégis azt mutatják, hogy

megkísérelte (volna) egységes egészbe szórítani, formázni a napló köteteit, amint-hogy bizonyos fokig ezt meg is tette, hiszen a *Látomás és indulat a művészetben* (1948) és az *Ez mind én voltam egykor* (1957) számos csírája, sőt (szik)levele már a naplóban kisarjadzott. Szabolcsi Miklós – aki a *Teljes napló*hoz az előszót írta (I: 5–7) összegző és öntörvényű műnek tartja a naplót, amelyről azt is megállapítja, hogy a külső eseménytörténet feltűnő módon kevésbé van benne jelen, sokkal-sokkal több a belső történet, az önmagával való viaskodás, a félelmeknek, óhajoknak és vágyaknak megjelenítése a különféle történetek, pletykák és hallomások mellett. Ez a belső történetre való figyelem eredményezi a naplónak – fél évszázad múltán kiváltképp megmutakozó – összegző hatását és bizonyos egyöntetűségét.

A világ eseményei valóban csupán néhány helyen említődnek, és többnyire röviden. Az első világháborúról: „(...) gyanús nekem a szerbiai csönd és h. M–Ausztria még nem üzent hadat Oroszországnak (...)”; itt jegyzem meg, hogy a *Teljes naplót* az eredeti Füst Milán-i helyesírásnak minél teljesebb megőrzésével közli Szilágyi Judit, amint az utószóban erről beszámol (A Füst Milán-i írásmód, II: 882–6). Szilágyi Judit és Farkas István úgy tartja: „(...) könyvünk egy esetleges kritikai kiadás előzményének tekinthető” (I: 8), ezért tehát részletesen megadják a szövegközlés technikáját. Sajnálatos, hogy még a Füst Milán-versek kritikai kiadása is várat magára, ámbar bizonyos fokú előzetesének tartható a Zsoldos Sándor által szerkesztett *Összes versei*, amely a Magvetőnél 1988-ban jelent meg. – Visszatérve a naplóban tükröződő politikai-történeti eseményekre: a második világháború idején, 1940-ben a *Nyugat* ankétja kapcsán egyebek mellett ezt írja: „(...) mit tegyen az író a háborúban. Fogja be a száját, – és mindenki nevetett rajtam” (II: 51). Hasonlóképpen groteszk: „Szakadatlan dörög-

nek az ágyúk: a tüzéség ebben a zavarban tudja, merre lőjön, merre van az ellen-ség?” (I: 64). Bizonyos fatalizmus tükröződik meggyászra: „Csak a sors döntheti el, kinek van igaza. Ha *Hitler* kitöri a fogát, akkor nem volt igaza. De ha sikere van...” (II: 458). Erkölcsi alapállásból kísérel meg értékelni a dolgokat: „A szocializmus nem abszolút igazság...” (I: 731); vagy: „Szovjet: az erőszakos jóakarát erőfeszítésének oly monumentális példája, amilyen még nem volt a világon” II: 349; 1939-ből). Némelykor élete eseményei is kapnak egy-egy följegyzést: „Ma készültem el a Henrik király lediktálásával” (II: 352; 1931. október 1.).

Természetesen a naplónak egyik leggyakoribb témája maga a naplóíró mint alkotó irodalmi személyiség, mint olvasó, mint az anyjával együtt élő ember, mint szűcsinas – „Holnap kezdem szűcs-inasi időmet” (I: 479; 1919. szeptember 10.), ennek lehet lírai vetülete a következő versdarab: „(...) Ó mikor fogom megérni már, hogy karcsu, tiszta ujjaim | Majd nem fertőzi meg a sárló munka zsíros szennye rútan (...)” (*Kívánság*) – és sok más.

Számos helyen olvasható bejegyzés arról, miként születnek, készülnek művei. „Igyekszem befejezni ezt az átkozott *Catullust*” (II: 227), s hogy a dráma miként készült, ez tanúskodik: „(...) hatvanad-szori átírása közben rájövök valamire” (II: 222). „1921. március 4-dikén éjjel két óra-kor Isten segítségével befejezem a *Catullust*. (...) Ez életem legnehezebb munkája volt” (I: 617), s néhány lappal távolabb: „(...) rossz a darabom! – Pokol!” (I: 623). – Egy másik helyen elmondja az *Arménia!* című versének keletkezési körülményeit: „(...) szörnyű esemény rázkódtatta meg az életemet. Hogy mi történt, annak elmondásától kérem, mentsenek fel. Anyám szörnyű módon akarta bizonyítani nekem, hogy hiába élt. Lefeküdtem s három napig a múmiák mozdulatlanságába burkolózva arra törekedtem, hogy minél

többet aludjam s ne gondoljak semmire. Harmadik nap estefelé felkeltem. (...) Írni kellene! – éreztem. De miről? A mondani-
való ez volt: anyám, bocsáss meg... (...) Örményországról kellene írni, – jutott eszembe. (...) Úgy képzeltem, hogy átrepülök hegyeken és tengereken s mire odaérek, éppen hajnalodik. (...) Mi közöm volt Arméniához – s mi igaz abból amit leírtam? Talán csak ez a sor: »A bántott lélek menekül...» (II: 211). Természetesen a naplóról is több helyen van szó: „Egyetlen menekvésem az életben, úgy látszik, ez a napló. Napról napra olyan keserves, nyomorult dolgok következnek, olyan kilátástalan ez az egész élet – s csak akkor nyugszom meg ha leírom, hogy ez így van” (I: 182); „(...) mindazt rögzíteni, amit észreveszek és gondolok, – megállítani a percet: anyám halála óta, teljes egyedi-
állásban, minden biztonságérzetem megszűnt (...) minden percben várom a halálo-mat –” (I: 212).

A halál sokszor foglalkoztatja a napló-író: „(...) úgy nézem a halált, mint az életet: a jó és a rossz teljes egyensúlyának: mindegy élni vagy halni” (I: 181). Igaz, másutt az is olvasható: „Élet és halál két különböző dolog (...)” (I: 391). A lét értelméhez és ami Füst Milánnál ezzel egy: az írás állapotához a halál tudata tartozik. A Vörösmarty-akadémia egyik összejeve-teléről feljegyzik, hogy a jelen lévő írók nem szoktak a halálra gondolni, s hozzá-teszi: „Nem is értem! Nekem minden, minden percem a halállal való gondolkodással telik, mindent véle mérek össze” (I: 405). A változás örök, minden elmúlik, elpusztul – elmélkedik egy újonnan vásárolt bőrtáska kapcsán: „Fiatalon féltem volna hozzányúltni, maradjon »örökre« új. Ma bátran rongálom (...)” (I: 364). Szinte a költeményeire jellemző hangnemben szakad ki belőle egy-egy gondolat: „Ó kölcsönkapott fény: rövid élet! Ó kölcsönkapott élet!” (I: 398).

Hasonlóképpen viaskodik írói tehetségével is: „Negyven éves vagyok (...) Most jöttem rá rettenetes tehetségtelenségemre” (II: 255). Ugyanakkor persze méltánytalanul érzi azt a mellőzöttséget, amelyet mindegyre észlel: „Egyetlen lapban sem szerepelek soha mint író! De soha még véletlenül sem... 30 között nem!” (I: 639); „Kiléptem a Nyugattól” – írja 1924. június 18-án, s két lapon át taglalja mellőzöttségét, leírja, hogy „Az Est mindig mellőz s még száz író közzé [sic!] sem veszi fel a nevemet (...)” (II:71). Hosszú évek múltán, 1939-ben azonban feljegyzi: „(...) rossz szűl [tettem], hogy otthagytam a Nyugatot” (II: 332).

Csaknem az egész naplón végigvonuló motívum az édesanyjával való kapcsolata. Még 1923. évi házassága kapcsán is: „(...) több, mintha anyám volna! Megint van édesanyám!” (I: 836). Jóllehet a lélektani alaphelyzet huzamos ideig ez: „(...) mind a ketten kínozzuk egymást anyámmal(...)” (I: 134; 1915-ből). Apró rezdülésektől – „hidegebben búcsúzott, mint máskor” (I: 36) – az összezördülésekig – „Anyá hazajön: rámtör, a csendemre” (I: 77) –, a kíméletlen kritikáig – „(...) az első legjobb viselkedése a halálos ágyon [volt]” (I: 184), a megértéstől – „Anyám: mennyi kielégítetlem ambíció, ki nem használt intelligencia, vágy a tudásra, érzés, jóságra való vágy, sose használt. elkallódott, hiába való értelem száll itt sírba” (I: 194) – az önmarcangolásig – „Anyám fiatalkori arcképe: ...ezzel bántam, én így?” (I: 203) – és a kései megemlékezésig – „Huszonöt éve, hogy anyám meghalt” (II, 534; 1941. március 15.) – többféle érzés rajzolatát őrzi a napló. Az író nyolc éves korában vesztette el apját, Fürst Mártont, akiről egy kép van lakásában, amelynek kerete rendszeresen ropog. Különösen figyelemreméltó: ennek a jelenségnek többszöri és mindig kedvezőtlen jellegű rögzítése, például: „Megint ropog e vészjtjóslo kép!” (II: 129; 1925-ből). Mindezzel kapcsolat-

ban mélylélektani fejtegetésre adhat okot, hogy a költő Füst az egyik versét, az *Elégiát*, amely a *Nyugatban* jelent meg (1911. II. köt. 249) úgy helyezte el összes verseibe, hogy „Atyám emlékének!” ajánlást hagyott a cím alatt – jóllehet a „K. Havas Géza drága emlékének” írott másik ajánlason kívül mindazokat törölte, amelyek a korábbi kiadásokban (nem is ritkán!) szerepeltek. Anyjának emléke persze több helyen is föltűnik lírájában (is): „Es anyád árnyékán tűnődöl, mint az eszelős” (*Kívánság*), vagy: „(...) nem úgy igaz-e, hogy a szívnek | csakis az anya éneke súlyos és fájdalmas(...)” (*Gyertyafénynél*) és még más helyeket is lehetne idézni.

Számos helyen olvashatók feljegyzések Füst Milán szexuálpszichológiai természetű gondolataiból, illetőleg a szexuális élet legkülönfélébb eseményeiből, vagy éppenséggel az elmulasztott szerelmi alkalmakról és lehetőségekről. „Mert az érzékiséggel nem volt szerencsém, nem bírom el az igazat, azt, h. az érzékiség nem minden; az ilyen írók nem szeretem. (...) Nőim? Átkos élet!” (I: 40), „A nemi nyomor is rettenetes volt!” (I: 486); „Milyen oktalan és állati dolog a csók (...)” (I: 40), de másfelől: „Susog csók közben” (I: 56) írja valakiről, míg más valakiről és közvetve önmagáról ennél sokkal intimebb feljegyzést tesz (I: 16). Az akkortájt más megítélés alá eső onániáról azt írja, hogy sok „sok, rendkívül előnyös tulajdonsága van” (I: 330), a „(...) coitus és a gyilkosság milyen rokonok! Ugyanolyan állati, ugyanolyan kegyetlen a kéjs a testi cselekvés!” (I: 232) stb. Eme kérdéskört Füst Milán egészében is feldolgozta, műve, a *Szexuál-lélektani elmélkedések* 1986-ban jelent meg (Budapest, Helikon). Külön fonalként van beszöveve a naplóba szerelmével, Jaulusz Erzsébettel és feleségével, Helfer Erzsébettel kialakuló-elmúló viszonya és a súrlódások során összeecsiszolódo házassága. A naplónál egyébként idősebb Jaulusz Erzsébet

iránti szerelem dokumentumainak áttekintését Petrányi Ilona már elvégezte, illetőleg áttekinthetőségét lehetővé tette éppen a napló idevágó részleteinek, továbbá Füst és Jaulusz Erzsébet jónéhány levelének és egyéb anyagoknak kiadásával (*Füst Milán rejtélyes múzsája*. Budapest, 1995. Fekete Sas Kiadó).

Látomás és indulat a művészetben címen ismeretes Füst Milán esztétikája, amely egyetemi előadásából született. Ennek első kiadásához 1947-ben előszót írt, amely naplójának elvesztési történetével kezdődik, de amelyben azt is elmondja, hogy „rekonstruálás útján” igyekezik valamit megmenteni a napló esztétikai természetű anyagából. Csupán néhány idézet bizonyítsa: a teljes naplóban valóban foglalkozik esztétikai kérdésekkel: „Lyra: az indulat maga. Csak az indulatból lehet lyra” (I: 804.) Ezen alaptételét már 1923-ban feljegyezte, amiként az *Ez mind én voltam egykor* (1958, 1969².) kötetének bölcselése is teléreként csillog a napló szövegtömbjeiben: „(...) fel lehet tételezni, hogy bárki is eltalálhatná, hogy hogy e létnek mi a lényege?” (II: 514). A Füst Milán-i megoldás, amely számos művében (a naplót is ideértve) a legkülönfélébb áttételezéssel van elmondva: „- Borod, tintád elpárolog, az örök törvénynek hódol, ropog, porlad az asztalod s a nap lemege(...)” (i. m. 1969²: 618). (NB. Ebben a naplójegyzetben is egy bútor ropog.)

A teljes naplón végigvonul a zsidóság problémaköre. Már 1914-ben feljegyzi: „A cigánnyal vagyok egy soron, zsidó, én” (I: 43). A szégyen, ám a büszkeség is, az öngyűlölet, de a hivatásérzet is, a fájdalom és a félelem, a közösségérzet, de a távolságtartás is egyaránt megtalálható. „Sokat kell szenvednem a zsentrik [sic!] részéről: megaláztatás-féle - alárendeltség” (I:67) - így ad látéletet a helyzetről, majd (1924-ben) pedig ekként: „Zsidók!... Zsidó származás... ma szégyen s mintha átkozottak, megbélyegzettek alsórendű száрма-

zást akarnának megjelölni evvel a szóval, hogy zsidó” (II: 16). Egy másik helyen ez található. Zsidó nyelv: ami vad és zsíros hangzást csak az ember produkálni képes, azt a zsidó nyelv produkálja” (I: 210), vagy ilyen feljegyzés: „Vasúti utazásaim közben ismét erős antiszemitikus érzés lett rajtam úr: az a szemtelenül bátor fajjellegű beszélgetés, amit ezek folytatnak (...)” (I: 383). A fájdalmas kérdéssel kapcsolatos összetett érzésvilágot jól mutatják a következők is: „Zsidók: - igaz, hogy más faj, - nem asszimilálódott teljesen” (I: 481), illetőleg: „(...) a zsidókat is ugyanaz az anyaföld hozta létre(...)” (II: 424). 1939-ben addigi életét mintegy összefoglalva jegyzi le: „Amit én átéltem, csupapokol volt. Előbb a gyerekkor, aztán a háború s az idegzetem végleges pusztulása s most ez a zsidóügy” (II: 492). A *Copperfield Dávidhoz!* című versében a költői én így szól 1930-ban: „S mi voltam én is itt? árva fiú! | A sértődöttség vontatott dallamát hagyták rám örökök: semmi mást! | S miből a zsidónak oly bőven jutott ki minden időben: gúny és magány: - e kettő volt örökrészem e földön!” (*Összes versei*. Budapest, 1969. Magvető. - Az alábbiakban is e kiadásból fogom a versszövegeket idézni. *B. L.*).

Természetesen nem csupán a költő, hanem - az eddigieken, tehát a esztétikuson, a szexuálpszichológuson és egyebeken kívüli - Füst Milán is benne van a naplóban. A regényíró, a novella- és drámaíró, sőt a naplóíró úgyszintén. Alkotás-technikai, alkotáslélektani, motívumépítési eljárások figyelhetők meg, kutathatók a jövőben a napló anyagának és Füst Milán egyéb írásainak összevetésével. Némi idővel egészen kicsiny összefüggések észlelhetők, kevésbé szembeötlők, mint az előbbieknél, a zsidó életre vonatkozóknál a *Copperfield Dávidhoz!*-versben. Egyébként Copperfieldről ezt jegyzi fel: „(...) mennyi emberhez kellett hozzámelegednie, tartoznia - mint nekem!” (I: 68). A napló

időrendjében haladva talán nem érdekelten a Füst Milán-lírával való illetén kapcsolatokról néhányat bemutatni mintegy kutathatósági példa gyanánt. – „Apámról mostanában gyakran álmodom, hogy nem halt meg, hogy *rejtőzik*” (I: 84). Nos: a *rejtőzik* ige többször megjelenik a Füst Milán-i líra halálmotívuma kapcsán, így az *Elégia (Atyám emlékének!)* című költeményben: „S te bánatos bús alvó is, ki messzi *rejtjezel*”, a *Halottak éneke* címűben: „S bár itt [ti. a sírban] mélyen rejtjezem(...), az *Egy csillaghoz!* címűben pedig: „S ki úgy szeretted már az elmulást, | Hol régen s mélyen rejtjezel, úgyszintén még jobban elmerülsz.” – 1915-ben egy rövid bejegyzés van a naplóban: „Ház: patkányostúl!”, ehhez tizenöt esztendő múltán a következő versrészlet köthető: „Csak aztán kamrád sarkaira jól vigyázz | S nehogy patkányt kiálts megint, ha este van” (*A fegyenc fia*). (Tudtommal költői nyelvben másutt nem szerepel e szó.) Egy másik naplójegyzet: „Rák, lazac, sonka – *májjas* dolgok: e szervről úgy szokás beszélni, mint isten önálló teremtményéről a mi örömünkre” (I: 144; 1915-ből), és a lírájában található megfelelés: „Jaj földdel van teli a holtak szája! | Kik ettek Szilveszterkor májat és diót” (*A részeg kalmár*), ez e költemény 1911-ben jelent meg a *Nyugatban*. – Naplóbejegyzés: „Mint a *kóbor kutya*, mindenkihez hozzácsatlakozom egy kis időre” (I: 159), és a verspárhuzam: „Csak a *kóbor kutya* lehet az én rokonom(...)” (*Motetta*).

A naplóban némelykor álmait is leírja Füst Milán, így például: „Tüzes koporsó az égen, holdak repülnek” (I: 204), e motívum jelenik meg bizonyára lírája ezen helyén: „Sápadtabb fény ez (...) | Oly holdé, milyet álmodtam egyszer(...)” (*Óda egy elképzelt művészhez*). Megjegyzendő, hogy az álom lejegyzése 1916-ban volt, a vers viszont korábban, 1911-ben jelent meg a *Nyugatban*, ott még *Óda Móricz Zsigmondhoz!* címen, vagyis – hacsak nem

volt 1911 előtt is efféle álma a költőnek – esetleg saját, versbe írt képét álmodta meg...

Arra is akad példa, hogy több helyről tevődik össze valamely vers anyaga. A karmesterekről írva ez áll: „Némelyik karmesternél mulatságból népdalt fújnak bele a Tristanba s ha az nem veszi észre, – vége minden respektusnak” (I: 407), továbbá: „A »János vitézből«: »A pompát, a fényt nem kedveli | Fehér keblem *nem kell neki*«... ez oly hangzat, amely engem valamely belső, titkos dallamomra emlékeztet. Ez »nem kell neki«... s ezt még folytatni valahogy, – újra: »nem kell neki« (II: 377). A líra pedig a következőt mutatja: „Mit ér, mit ér végezned tisztán? | Az életedet elmulasztád Trisztán. | Szerelmed már *nem kell neki*. | Ő világot már mással éldeli” (*Madrigál*). A naplójegyzet 1932. június 1-je utáni, a *Madrigál* első két sora (a későbbi kiadástól eltérő) központozással a naplóban is olvasható 1920-ból (I: 583). Ami pedig a *János vitéz*t illeti, Kacsóh Pongrác 1904-ben készült daljátékát 1931. december 6-tól újra játszotta az Operaház, a darab verseit Heltai Jenő írta. (Az 1931. évi előadásra Buttykay Ákos átdolgozta a darabot.)

Némelykor egy-egy szóképek születésének lehet tanúja napló olvasója: „Csillaghullást ha látok... arra gondolok, hogy ez, – egyetlen forró sikoly az életünk” (II: 218). Ezt az 1927. évi bejegyzést 1928. január 1-jén követi a versbeli megjelenés: „Csillag voltam, szerencsétlen siető!” (*Barátaimhoz!*) (II: 274) és *Nyugat*, 1938. I. köt. 2.). – Egy-egy egyéni szófordulatra is ráismerhetni a naplóban s a versekben: „Maradandó nyomát akartam hagyni annak, hogy *itt voltam*” (II: 39), és: „Hogy *voltál itt és éltél hirdetem!*” (*Sírató*), továbbá: „S *itt jártam* én is(...)” (*Henrik király*). Hasonképpen erre az apró bejegyzésre is mutatkozik versmegfelelés: „*Rá száll (Rául) a felbő. – Megűli a köd*” (II: 306), a költészetbe épített kifejezés ekként

jelenik meg: „Elhagyom lakomat érted: *rászáll a felhő, megúli köd (...)* (A fegyenc fia). Végül még egy efféle példa: „A hídon batyúval megy át egy ember, ki bejárta Dániát” (II: 509) – „A hídon batyúval megy át egy ember, | Ki bejárta Dániát... –” (*Oh boldözön*).

Füst Milánnak csaknem egész életében Osvát Ernő személyisége jelölte ki azt a pontot, amelyből ki lehet mozdítani az (irodalmi) világot. Osvátról is, másokról is írt visszaemlékezéseket, melyek kötetbe gyűjtve 1967-ben jelentek meg (*Emlékezések és tanulmányok*. Budapest, Magvető). A naplójába feljegyzett gondolatai, emlékei természetesen módon mások, nem állítható, hogy őszintébbek, mindenesetre szabadosabbak, kevésbé ügyelnek az ítéletek megfogalmazásának árnyaltságára. Osvát mint Füst Milán felfedezője áttételesen jelenik meg, a *Boldogtalanokról* szólva Osváttól ezt jegyzi le: „(...) nem hitte volna rólam: nem nézte ki a tehetséget” (I: 26). S mindig mindent Osváthoz viszonyít, Osvátnak ír: „Életem nagyobbik fele O. – a kisebbik normális” (I: 125), „O. E. volt szellemem köszörűköve” (II: 379), „En csak akkor érzem igazán teljesen jól magam, ha velem beszélgethetek” (II: 258). Úgyanakkor észrevehető, hogy zavarja is „Osvát nagy fölénye” (I: 711), úgy érzi, túlságosan is Osvátra hagyatkozik, ezt bizonyítja ez a bejegyzés: „Gyerekkori trauma: az O. iránti alázat” (I: 191). Különösebb lélekelemzés nélkül is nyilvánvaló, hogy Füst Milán a nála tizenkét esztendővel idősebb szerkesztőhöz a kisgyermekkorban elvesztett apját is pótlandó kapcsolódott. 1924-ben meg is írja: „Távolodni akarok ettől az apától, mert elég volt erőszakos hatásából” (II: 42), majd (legalábbis a naplóban): „O.-nál elhatározásom szerint utoljára!” (II: 156). Mindemellet több oldaláról látta Osvátot: „O. tulajdonképpen dúrva, vágyó, izgatott fajta, zavart tüzekkel – és korrekt, tiszta, feddhetetlen (megtisztult) pózt vesz fel” (I:

178), „O. pózol(...) (I: 85); nagyon sokszor az író önmagára figyel Osváttal kapcsolatban: „O. elnyomta bennem a zseniális megnyilvánulást” (I: 175), „Az ember szegyenkezett a nagy szellem O. E. előtt(...) (II: 328). Az a naplókötet elveszett, amelyikben feltehető, benne van az Osvát halálakor, 1929-ben tett jegyzetek sora, de 1930-ból is van bejegyzés, amelyik erre vonatkozik: „Állandóan Osváttal álmodom most, minden éjjel...” (II, 305), és ugyancsak figyelemreméltó lélektani adalék, amit hozzátesz: „Ugyanúgy, mint szegény anyámról halála után egy évvel.”

Karinthy Frigyes alakjával szintén gyakorta találkozhatni a naplóban. Még apró családi vonatkozású feljegyzéseket is ír Füst: „Karinthy kislány hónapokig nem beszél” (I: 749), „Kar-né: lesz gyerek, – lesz mért élni(...)” (I: 75). Foglalkozik Karinthy írói tevékenységével: „Karinthy most népszerűbb mint Ambrus Zoltán, Szini, Cholnoky – Molnár is” (I: 96)., „Karinthy a világhírű! Német lapok esengenek a munkáiért (...) S te?” (II: 125). Észreveszi, hogy több közös vonásuk van: „Karinthynál, nálam is a végnélküli beszélgetések szomorúsága...” (I: 153); „Köszönöm, hogy olyan okos, ön az egyetlen, akivel felcserélném magam” (I: 255) – ismeri el nem kevés elmeélű humorral Karinthyt, de: „Karinthyban egyre kevesebb marad meg olyan, amely a régi énjére emlékeztetné...” (I: 900). Figyel a kritikáira: „Karinthy nagyon dicsérte a naplót, amelynek egyes részeit látta, – »remek« – mondta (I: 347); „(...) igaza lehet, hogy csak halálom után fognak velem igazán foglalkozni” (I: 412). Viszonyukat jól mutatja e két, 1938-ból való naplórészlet: „Karinthy Frigyes meghalt. Meg vagyok dermedve. Ez jobban fáj, mint Osvát, mint Dezső, mint akárki, nem is hittem volna” (II: 470), „Folyton Karinthyról gondolkodom megint hetek óta. Iszonyúan fáj nekem, nem is tudom, mért. Mintha ő lett volna az ifjuságom. Nem

furcsa?” (II: 478). S a teljes megnyugvás, beletörődés a megváltozhatatlanba: „Karinthy csak most lesz jó barátom” holott már porlad (II: 491).

Kosztolányi Dezső szintén gyakran szerepel a naplókötetekben. Többször ír róla: Szereti a rossz környezetet” (I: 12), „(...) zülött, piszkos cimborákhoz való viszonyát (II: 355) próbálja megérteni. Némelykor még az írói féltékenységnek is nyoma van: „(...) rögtön megírta, amit mondtam. – Ezentúl vigyázok, hogy semmi olyat ne mondjak előtte, amit értékesebbnek tartok” (I: 732). Végül: „November 3-dikán, kedden, 11 óra 6 perckor Dezső meghalt. – Nagyon sírtam, nagyon sírtam. (...) Senkit sem szerettem s ez az úr most utánad tátong” (II: 420).

Füst Milán egyik emlékezése szerint Ady bűvöletében élt, annak az Adynak a hatását üdvözölte, élvezte, amelyik a magyar irodalmat megújította. Naplójában itt-ott utal is a költő nagyságára: „Ady Isten volt – én meg semmi?” (II: 108), „Meg kell hajolnom e fenomen előtt (II, 81; 1924-ből). De a gyarló embert is megörökíti: „Ady E. berúgott a tiszteletére rendezett banketten, – dúrva a feleségével – aki finom, kedves és gazdag nő (...)” (I: 128).

Babits Mihályról is olvashatók a naplói véleményei: „Babits ápolt, melegágyi, mesterkélt kultúrnövény” (I: 152), „Babits – beteg, izzó kagyló” (I: 228). Ugyanekkor a poéta doctus Babitsra is felfigyel: „»Babits nagy tudós« – hallom mindenfelé: nekem is kell végre nyelvekkel foglalkoznom (...)” (I: 369).

A Füst Milán-ítéletek végletessége nyilvánul meg a Móricz Zsigmondról tett megjegyzéseiben: „Ha megírnám, hogy

Móricz Zsigmond, ez a királyi művész milyen irtózatos ökörvolt, ki hinné el nekem?” (II: 507), továbbá: „Móricz: Barbárok. – Pongyolábban s isteniben írni már nem is lehet” (II: 332). S ne feledjük: Füst ódat írt Móriczhoz (*Nyugat*, 1911. II. köt. 885), amelyben „nagy művész”-nek szólítja, igaz, a vers zöme voltaképpen a költői énnel foglalkozik...

Sorolhatók volnának még az említeteken kívül Petőfi Sándor és Berzsenyi Dániel, Tolsztoj, Shakespeare, Altenberg, Márai Sándor és még nagyon sokan mások. nemcsak írók, költők, hanem zenészek, festők, tudósok, színészek, orvosok, újságírók és hatalmas sorban mások. A naplóhoz harmincyolc oldalnyi névmutató, illetőleg jegyzet tartozik, amint már fentebb említettem. S még megszámlálhatatlan ismeretlen vagy éppen kitalált nevű személy, akik a dráma- vagy regénytervezetekben, témafeljegyzésekben sorakoznak, ők is a negyven év naplóírás hozadékához számíthatók.

S maga a napló is az, közvetve a XX. század első fele szülte szerzőjével egyetemben, s hogy mi az, amit a század adott, mi az amit Füst Milán hozott létre – szétválogathatatlan. De nem is kell a kettéválasztás, korszak és embere együtt írják sorsukat, némileg divatosabban szólva: együtt hoznak létre egy közép-európai szöveget, amelyben az összetartó erő Füst Milán lelkének, gondolkodásának, intellektusának sorsa. „Ember, bűvös, bús kalandor, / Eltűnődtem sorsodon (...)” (*Öröklét*).

Büky László

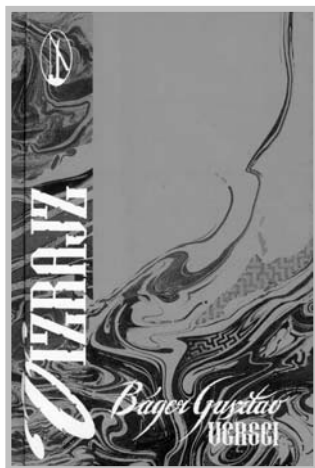
Egy bensőséges expresszionista

BÁGER GUSZTÁV: VÍZRAJZ

(EGY VISSZAVONULT KRITIKUS JEGYZETEI)

Nem akarom azt mondani, hogy ad-digra – 2020-as évek – új Noé-bárája és Ararát lesz, talán az nem, de Báger Gusztáv verskötetete megannyi pergő-forgó, színes expresszionisztikus elemével a mi most már lassan múlt századunk húszasait idézi, Yvan Gollék és vidéke, elemien átélta avantgardizmusok újjáéledését látom, s ez nagyon üdítő. Báger az előző verskötetet után a „vízjelet” mélyen megőrizte ugyan a papírban (és a Föld berepedésével nyilván az óceánok égtükrözésére, az Egyenlítő irányában-s-onnan-el reppenő telefonvonalak zizzenésére is, mint légi semmikérel!), megőrizte honos vízjeleit, de inkább a két látószervébe tette át: szemébe és agyába. Szemérmesen rejti, annál hevesebben hagyja kitörni olykor a szívét mindezek által.

Rávesz engem az adott könyv – ezért is történik Báger dolgában jeles kivétel a kritika-nem-írásban nálam –, hogy áthangolódjam rá, nézzük akkor, mire is hangolódok. Persze, az első dolog:

Bágerral egy mai szak-világjáró magán-óráiról értesülünk. Lisszabon a vízzel... San Francisco egy világpénzügyi bállal, vagy én nem tudom... jelentések az asztal-fióknak... aztán tovább nekünk.

A kaleidoszkópos fogalmazás jellemzi Báger versvilágát, ha függőlegesen nézzük; a teraszos építődés, ha vízszintesen.

Ezek a Báger-féle világkaleidoszkópos vers-teraszházak. Színesek (lásd a 20-as évek expresszionizmusa). Vágyunk rá, hogy ilyesmit olvassunk. Nem nagyon szabad egy-egy kiemelt részletet feldicsőíteni e költészetből, ugyanígy tisztességtelen, ha egy-egy „kitételen” elveri valaki a port. Azaz: én nagyon szeretném ha a Báger-féle líratípus méltó kezelést kapna. (Egyébre se törekedhetünk a tarka világon: legyen szó bár verébről, lóversenyről, játékmédvékről, emberekről urambocsá.)

Erősödött-e Báger lírai magabiztosága, változott-e hangja? Erősödött; nem változott, tovább bontakozott, sok mindenben stabilizálódott.

Bocsánatot ezért a szóért (bár egyebekről elmondhatnánk!), a tarkaság és a szilárdság: különös szikra-keverék. Anyagok ütköznek össze, villantanak nem várt fényeket. Ez a világotató tisztessége: tolmácsol nekünk. Báger ehhez a lírát, azt hiszem, mindennél alkalmasabb eszközként lelta meg.

Sokszor egy-egy sor tesz otthonossá minket a költeményben. Van körötte, ami van, a „gipszelní árnyékodat” épp e fölve-

Tevan Kiadó
Békéscsaba, 1999
96 oldal, 790,- Ft

zetésekkel feledhetetlen. Ahogy a „nőtlen férj” fogalmat behozza; ahogy színesztéziával „lépcsők kopognak” álmában, nem lépteket érzünk, mert személytelenné tette a helyzetet a meghatározással („nőtlen...” stb.), hanem a lépcsőket érezzük, chiricósan, felmenni az elbeszélő költőszemély agyában. Liftel, azaz lépcsőzik az agy. Vagy – madarasként kiemelem! – a nagy kék tintafolttal elfutó macska... Megejtő dolgok.

De a *Porzások* című versben a lakásfelújítás és a hobbi, nekem a lobbó szó képét adja. Olyan elegánsan és szellősen laza tud lenni Báger verse, hogy kicsit alkotótársul is bevon. Nem nehezít le. Nem zeneti ki (például: szonettesen), nem beszél túl.

A *Földrengésben* („Lackfi Jánosnak”): a szabályos verset is „tudó” Bágerről ad hírt. Meglepően klasszikus a mű, és közben nyitott marad. „A centrifuga körbezár/szárnyat dob karnak a váll/púpot növeszt a hátizom”, íme, van Bágernak már jó pár antológia-darabja. Ez nem semmiség.

A „kilátás/nélkül/kiáltással” egy lakásról: szintén egyik érzékelési útja költőnknek. A „*Così fan tutte*” örült szellemesen, nekem „evidenciásan” indul (*Poszt-örkényi etc.*): „Csak az igényt elégitse ki, / a többit elintézem magam...” Ritkán olvasni versben ilyen jót, főleg „nemrég indult költőnél”. Illetve: Báger a múltkori bizalmunkat teraszosan váltja be így fokról fokra.

A *Dal* „két szivárgó csillag”-a, az a kifejezés bene, hogy „szavak és drótok között” – egészen elképeszt. Nagyon sokat várok még Bágertől.

Megyek végig a kötetben, kihagyom a 2x60-at, inkább a költő 60-ánál időzöm, lásd *Dal*. Az *Egyenlítő telefonzsinórja* című ciklus címére már utaltam. A *Fado* csuda remek vers. Ahogy Báger berendez egy számunkra ismeretlen teret: trónnal, csontkirálynővel, tőrkéssel, keserű mézek szivacsával: Portugália? Spanyolország? Ebben én tájékozatlan vagyok, de az érzelmek iskolázása közben a vers táj-képet is ad.

A *Vízrajz* kötet cím erre utal. Shakespeare légi semmijét magam nemrég felhasználtam, én légvárat mondtam a bécsi vurstli práterből (még nem ismerhető e könyv). Báger más hullámhosszon indul, ami a materiát illeti: a hullámokén. Ismétlem: világ-kiállítódás. Ezek a versei egy költő magán-világkiállításai, lelki táblázatai, örök sejt-tőzsdéi, nemzetközínél is nemzetközibb közelkolléciói.

Közben: „a platánfák dudorai”. S ez a fantasztikus telitalálat a „College-bálról”: ahogy a körömcipők halmozódnak; ahogy a foszforeszkáló cigaretták: mint „fogak hegyén szivárvány”. A huszas évek tánca! Mondom én, mondom.

Nevetni is tud önmagán (*Globális tanácsok*), s itt Arany János tanítványa kicsit. Ó, ezt már ki nem hagyhatom, szerény személyemmel jön „epret szedni” Boulogne felé, s egy jambus rajzával toldja meg. Bocsánat, én nem számítok, de itt az ő-s-tehetségű költő szól Bágerről. Remek!

A *Chianti-hegy* Lengyel Balázsnak és N. N. A.-nak szól. El tud beszélgetni is: ahogy „barátom, igazad volt”-tal tér vissza egy ilyképp megidézhető emlékre (milyen nehéz az emlékeket megidézni!): „a lugaloltár rendkívüli – / Isten és Föld itt/ ugyanazt a fényt íveli.” Én nem hiszem, hogy ebbe a lírába a következő század huszas éveiben is belefáradna az olvasó. (Harminc évvel ezelőttről sok minden megfáradt mára, sajnós. Ezért jó, hogy Báger a lazább rácsú verset míveli, és nem köteleződik el *pólusoknak*.)

Kis szisszenések, szösszenetek is vannak igen jók, gondolok a *No comment*-re. Ahol az emberi élethazugság élettelen hazugságrendszerét – telefonüzenetrögzítő abszurdja – pöccenti ki négy sorban, ráadásul rádióidézatként.

Konferencia-nehézségekről biztos ír majd még árnyaltabban is. Mindannyiunk versei ilyenek egyébként, bármi kategóriában: értelmetlenség lenne „kritikuskodnom” (bár illenék, tudom), hogy „rámuta-

tok”, hol kell majd a vers legjava anyagához felérlelni a többi sort. Ez belülről történik. Ennyire okos és ennyire eredendő tehetségű embernél, mint Báger, a gyengék mindig elmúlhatnak, s ha visszatérnek, tengeralattjáró-rekeszeltség elve szerint létezvén a többi dolgon mit sem rontanak.

Szellemes „*A krémje elment – a java maradt*” gazdasági szakemberi helyzetkép (jól értem). Van humora a palinak, mondom. Na, bocsánat.

Öltözködés, borotválkozás, szivarok – tovább gyötrendő, mélyítendő témák. Guszti, mondom költőnknek, ezekben több van, mint szösszenet. Tessék ezekkel elmélyülten foglalkozni. Hagyni a kabát feszülő vállát, a szivar leváló levelét, a borotvát, mondjon neked még valamit, még valamit. Hallani akarjuk ezt.

Remek dolog, hogy a testben ólom... s ez egy homokóra-versben van épp! *Az utcai hologramok* összetettségéhez kell emelni majd a „hóésés”-féle verseket. Na, szóval így elbeszélgettem akkor az olvasóval és költőjével (költőmmel), és azt éreztem, megemlíthetem a nekem (T.D.-nek) írt „3 tojás” verset is. Az empátia tünemény képességéként: Gusztáv teljesen átmadarasodik macskásból, elmadarasodik a keze, lásd elmacskásodik, vízjelle teszi az én madár-evidenciámat: a maga számára.

Igy tesszük mi vízjelünkké az ő világképeit, filozófiai leleményeit (és ön-megleléseit), és a költő, a múltkorikat ismétlem, tényleg megvan most már. Jön.

Jól van felépítve a kötet: hogy keljfel, mert a vége felé csupa súlyos dolog lehet. Az *Örök idő*, a *Jelenés* s más hasonló versek sora (Nézd meg, Olvasóm!) ilyesmit példáz: ne fusson meg a költő a nagy fogalmak elől, de bátran „dalolja ki” járásának esendő- esetleges ritmusát, tessék igenis nótát csinálni az ügyből, aztán elfanyarodni vele.

Egy kötet – alakuló kellemes meglepetésekkel. Milyen rajz jön legközelebb?

Beleestem tagadott kritikusi csapdáimba. Maradok inkább olvasó. *Kiszáradt patak Halottak Napján* – madárbiztosságú meglátás maga a cím. Hogy ezt versbe kell emelni. Írom Gusztávnak valami levélben, amit beledarálok a kritikába: ez jó indulás a vershez. Valami komplettet kiemelni. Saját talált tárgyat fogalmazni. Nem? Báger nekem azért is adja a szabad lélegzés lehetőségét, mert mintha elütne verse a mai költészeti hondivatoktól. Ahol lendületes, nem „megy el” vallomásig. Ahol vall, tud töredékes maradni. Nem indázik ködösen.

„Lefényképeztem egy halottat, / megtudjam, mi igaz. / Megint sportbaleset történt.” Ez például nagyon jó, sokat ígér (prózájával is).

Önmagában egy sor még nem a világ, de kettő igen. A Báger-vers erre is ad példákat:

„A szél iránya belenőtt a fába”. És itt nagy sorköz: „Esernyő már nem főd el...” Satöbbi. Vagy „A bányából felhozott lószem...” De a repülőtéri érkezések... a konferenciák... a szállodák... diszkrétan a világ-pénzügyekre tett utalások... és a kiszáradt patakok, lószemek... És a harmadik elem, hogy átmeneti befejezésül összefoglaljuk a Báger-jelleget: az erős poétai hajlam az absztrahálásra. Fehérségekre, havakra, festett felületekre vagy megcsendülő terekre szavakat találni. Ha valahol, itt fog fokozódni a költői erő alighanem, itt kell még magasabbra, még távolabbra, pontosan a művészeti írásoknál. Boulogne-t már együtt hajolgatjuk végig, jó öreg barátom. Meg a kettősök-többesek, élők-holtak is együtt mennek. Biztató szavakat a szent művészet megjelenítéseihez kiabálok be neked. Szakadjon csak a cérna! Miközben villog a fájó kaleidoszkóp.

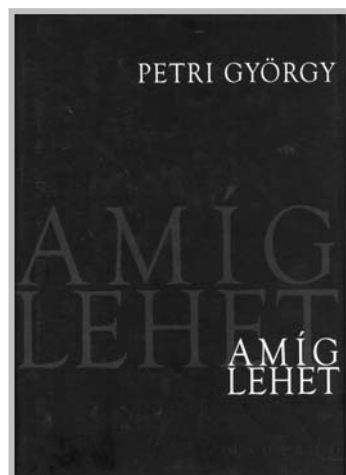
Tandori Dezső

„Amíg lehet”

PETRI GYÖRGY VERSEI

Kiiktathatók-e az élet és költészet közötti közvetítők? Mármost a versszerűség megannyi jele és jelzése? A formakészlet gazdagsága? A rím, a ritmus, a jambusok, az ütemek és a verslábak? Elhagyható-e a kép, a metafora, a szimbólum? Mindaz, ami régi és bölcs megfigyelések szerint a beszédet verssé teszi? És ami e „tisztogatás” után még a versszerűség jeleiből felismerhető, a vers minimális jelei, a sorokra tördelt mondat, a strófákba rendezett sorok, a megsemmisítés felé egyszerűsített rím- és ritmusformák megőrzése egyben a vers megőrzése is? Vagy a versszerűség „kitisztítása” a hallgatás, a csend – a halál – igényének bejelentése? És ebből, a sorozatos elhagyásokkal, a részleges kiiktatásokkal kifejezett igényből következően, valóban az azonosságig közelíthető-e egymáshoz élet és költészet, vagy mindez, az azonosságot kereső poétikai és retorikai minimalizálás csak látszat, ám élet és költészet között, a mondható és mondhatatlan között egyensúlyt teremtő

látszat, az élet és a költészet egybeesésének nagyon ritka és ezért oly szembetűnő előfordulása? Petri György új versei nyomán merülnek fel ezek a kérdések, amelyekről szintén mondani kell egy-két szót. Mert aligha tekinthetők ún. teoretikus, a teóriára alapozott, az elméletet lobogtató kérdéseknek. Ha így fogalmazzódnak meg, nem is olyan biztos, hogy a vers- és költészet(teória) kérdései. Sokkal inkább tekinthetők a költőre, a költő életére, életrajzára, sorsára figyelő kérdéseknek. És ebből következően a felmerülő kérdésekre adható válaszok is sokkal inkább tekinthetők az élet és a halál ténye feletti (erős) együttérzésnek és döbbenetnek, semmint a költészet, a versbeszéd lényegére való rákérdezésnek. Azt akarom itt most elmondani, hogy nem nagyon lehet eldönteni, miről is eshet szó az *Amíg lehet* verseinek olvasása nyomán, arról vajon, hogy a kötetbe gyűjtött versek mind sorra a halálra való felkészülés, még pontosabban a halál evidenciájának versei, és így a költő (megszenvedett) életének nyers, közvetítők nélkül közölt (feltárt) dokumentumai, vagy éppen arról, hogy a halálérzet és halálélmény itt a romantikus halálélménytől mentesített költői beszédmód kiművelését hozta el, amiről a (vers)kritika épületesen értekezhet anélkül, hogy figyelembe venné az élet és a halál tényeit. Másszóval, mi szólítja meg a (vers)olvasót az *Amíg lehet* kötetbe gyűjtött Petri-versek olvasása során, a költő élete a halál küszöbén, vagy megint egy-

Magvető Kiadó
Budapest, 1999
102 oldal, 1290,- Ft

szer a közvetítőkkel gazdag, vagy ellenkezőleg, éppen a közvetítőktől megfosztott vers, a költészet „hangja”, amely mögött elhalkul, el is tűnhet a költő, a halál tényét bejelentő személyesített költői én hangja.

A költő (Petri György) számára nem mellékes a vers, a költészet „hangja”. Végül is a halálra való felkészülés, a halál várásának és evidenciájának, Tandori Dezső szavával, a halál „evidenciátörténetének” változatait közli új verseiben, miközben a versbeszédén munkálkodva egy pillanatra sem mond le arról, hogy nem egyszerűen tényeket közöl, hanem verset mond, a korábbiaktól részben eltérő, mégis elteveszthetetlenül Petri-verset. Közben megoldhatatlan feladat elé állítja a vers olvasóját és bírálóját, hiszen az egyszerűség tisztított versről való (teoretikus?) beszéd tarthatatlanságát bizonyítja a halál evidenciájának árnyékában. Ugyanez fordítva is mondható. Petri György számára a halál közelsége nem mentés, semmiképpen sem kitérő a vers kiművelésének, megmunkálásának (költői) szigorúsága elől. A halál nem mentesíti a költőt a vers akarássának kényszerítő hatalmától. Olymértékben nem, hogy az *Amíg lehet* verseiben nem annyira az életért, mint inkább a versért való küzdelem dokumentumaival szembesülünk. Ami azt jelenti, hogy Petri György a halálról szólva is a költészetet faggatja. Nemes, emberhez méltó, ugyanakkor megkülönböztetően egyéni küzdelem ez. Am ennek belátása sem oldhatja meg a versolvasás és megértés ambivalens feladatát.

Hogy a halál árnyékában is a vers – a „cifra szolgál” – érdeklő, nem az elmúlás maga, mi sem bizonyítja meggyőzőbben, mint hangsúlyozott odafordulása a költészet hagyományához, és ezzel együtt a költészet jelenéről való beszéd. Petri György is, mint Tandori Dezső, Oravecz Imre és mások, kilépett a modernségből, de nem mondott le a még mondható késő-

modern versről. Kemény fenntartásai vannak a modernséggel szemben, különösképpen a magyar költészet klasszikus modernségét is átható és behálózó küldetéses lírával meg költőszereppel szemben, de e fenntartások nem akadályozzák abban, hogy – ha ironikusan is – vállalja a klasszikus modernség hagyományát, Adyt elsősorban, egy-két hivatkozásig Babitsot és Kosztolányit, József Attilát, közvetlen megszólításig Szabó Lőrincet. Azzal, hogy halálközeli új verseibe (is) beleírta a klasszikus modernség hagyományát, új verseinek (és egész költészetének) helyét jelölte ki a magyar lírai beszéd történetében, ami azt bizonyítja, hogy ha az élet kiközösíthető is az időből és térből, a vers és a versbeszéd nem zökkenhető ki a költészet történetéből, és a költő sem a versből, meg a versben való gondolkodás kereteiből. Minden jelentős vers a költőt és versírását szituálja a jelenben. Ez a szituáltság nem lehetséges a hagyomány által való meghatározottság nélkül. Ha így áll, akkor érthető az is, hogy Petri György új versei, bár mindenképpen a létezés és a létezés elmúlásának mélyen megélt emberi dokumentumai, a lét felé nyitnak a költészet hagyomány által meghatározott jelenében. S ezen mit sem változtat a költészet jelenével való állandósult leszámolása például *A minimum művészetétől a művészet minimumáig – A posztmodernről* című versben:

*Valaha történeteket írtunk,
aztán a nemrég múltban „szövegeket”,
de ezek sem bizonyultak elég tisztáknak,
túlságosan emlékeztettek a valóságra
(elnézést az obszcén kifejezésért),
redukálódtunk hát a mondatokra.
de ez sem megoldás: értelmük van.
Elszigetelt szavak? Ez sem jó.
Lehetséges kontextusokat implikálnak.
Főcsapásirány: betűk; végül az
üres papír.
Amivel kitoröhlhetjük a seggünk.*

A redukció sora a „történettől” a „szövegen”, a „mondaton”, a „szón” át az „üres papír”-ig nem egyszerűen gúnyírat a posztmodern számlájára, bár az is bizonyosan, hanem a jelen költészetének egyik lehetséges „története”, amely itt nem is ér véget, hanem csillag alatt utóversben folytatódik:

*Karddal, bicskával már nem tudunk bánni.
Manikűrkészletünkkel játszadoxunk
a himnós budoárokbán.
Lakkozgatjuk lilára
hosszú, piszkos
műkörmeinket.*

A vers már nem fegyver. De akkor mi? Hogyan határozható meg, és hogyan írható le, ha még létezőnek tekinthető? A kérdést az utóvers „válaszában” fogalmazza meg Petri György anélkül, hogy valójában feltenné. Mert az „üres papír”-on már nem a vers, hanem az ürités nyoma látszik. A banális létezés budoárszínhelye. A vers grammatikai többese azt is jelzi, hogy a banális létezés színhelyén senki sem magányos, nem is kívülálló, a helyzetképet megfogalmazó költő sem. Történet, szöveg, mondat, szó nélkül nincs „én” sem, főként nincs költői én. De ha kilép az „én” ebből a meghatározottságból, csak visszafelé léphet, a budoárból az „obszcénnek” hangzó „valóságba”, az „üres papír”-ról vissza a szó, a mondat,

a szöveg, a történet: az „én” halála, a személyes létezés elmúlásának megtapasztalása felé. A versszerűség minimumának fenntartásával és megőrzésével a „nemrég múlt” létezés kimondásával a rejtélyes lét bizonytalansága felé. Úgy ki a modernségből, hogy ez egyúttal vissza is a modernségbe, legalábbis a modernség árnyékába, ahol a „valóság” nem obszcén kifejezés, hanem valami észlelhető és érzékelhető, még akkor is, ha nem más ez, mint észlelhető és érzékelhető halál. Az utóversben a „manikűrkészlet” a modernitás versszerűségeinek készletét (is) jelent(het)i. A visszatérés a modernitás utánból nem oda vezet vissza, ahol ez a készlet még működtethető. Mert ott már nincs mondható költészet. Hová akkor? Az „írásjelek” közé, ahogyan a *Summázat* című vers, az idézett vers utáni lapon mondja:

*szavakat írtam
elég volt
írásjelek
közé
egy életen át
többnyire*

A vers írásjelek közötti létezése. Az élet létezés, mi között? A halál semmi, mi között?

Bányai János

Összehasonlító irodalomtudomány Szegeden

FRIED ISTVÁN

Összehasonlító irodalomtudomány – szegedi módra

Az összehasonlító irodalomtudománynak számottevő szegedi hagyományai vannak; hivatkozom Zolnai Béla és Baróti Dezső, Sótér István és Vajda György Mihály szegedi éveire, nem is szólva a különböző modern filológiai tanszékek bekapcsolódásáról a nemzetközi komparatistikai munkálatokba. Az összehasonlító irodalomtudomány előbb speciális képzésként, utóbb „C” szakként, majd „B” szakként társulva a nem oly régen létesült „Irodalomelmélet – speciális képzés”-sel immár évtizednél régebben vállalja részint a hallgatói érdeklődés kielégítését, részint és ezzel szoros összefüggésben a magyar, a közép-európai és általában az irodalomtudomány megújulását célzó munkálkodást. Mindebből az oktatók mellett, velük szövetségben, őket inspirálva hallgatóink jelentős százalékban veszik ki részüket. Arról van ugyanis szó, hogy immár nem a kaland és a rend pörpatvarához szólnak hozzá az e tudományszakban elmélyülni kívánó „önkéntesek”, hanem felfogva az összehasonlító irodalomtudomány egyik, talán leglényegibb tulajdonságát, kiaknázzák annak a típusú dialogicitásnak lehetőségét, amellyel a különféle, egymást kizárni látszó (akaró? önkéntelenül azt tévő?) szociolektusok összelátása, összeolvasása elvégezhető. Nem a valódi ellentétek, fogalmi eltérések összemosásában érdekelt az ifjú és kevésbé (inkább szívében) ifjú „komparatista”, hanem az ellentétek okainak feltárásaiban, annak a „nemzeti” irodalomtudományból eredeztethető terminológiának historikumát bemutatva, amelyből a jelen meghatározás-kísérletei és/vagy -tagadásai származtathatók. A szövegpszociológia, a tudománytörténet, a szemiotika éppen úgy „segéd”-tudomány számba mehet, mint az összehasonlító irodalomtudomány megannyi hagyományosabb diszciplínája: mindenekeelőtt a toposzkutatás módszereit korszerűbbre hangszerelő kulturális/irodalmi emlékezet feltárása. Amiként a szövegüniverzum a mai fejleményekből átvilágítható; amiként a szövegösszefüggések szövedékké válnak, textúrává; másfelől amiként a regionális és nemzeti tudat – éppen az egymás közelébe emelt szövegek segítségével – regionális és nemzeti irodalomká lesz/lehet.

Az ifjú szegedi komparatisták olyan értelemben kalandorok, hogy előre és hátra, legfőképpen azonban oldalvást „kalandozzák” be a világ irodalmát, legalább két irodalom, két korszak ismeretében, egymásra vetítve korszakokat, irodalmakat, szerzőket, műfajokat, megnyilatkozási módokat, esztétikai álláspontokat, irodalmi/elméleti „iskolákat”. A szétszóródás és az integrativitás dialektikájában látva/láttatva egymásnak felelő műveket, írókat, korszakokat, nyelvi műalkotásokat. Goethe „világirodalom”-képzete és Borges „bábéli könyvtár”-a tetszik eligazítónak, olyképpen, hogy a kanonizáció és az újrakanonizáció, sőt a dekanonizáció műveletében, működtetésében, működési mechanizmusa feltárásában egyként érdekeltnek mutatkoznak Szeged összehasonlító irodalomtudományának ifjú művelői, akik „modernnek” és „posztmodernnek”, fon-

tos nekik a hermeneutika és a dekonstrukció, annyira azért mégsem, hogy ne tekintsenek mindkettőre némi szkepszissel. S korántsem azért, mert „szürke minden teória”, hiszen a nem- vagy ellen-teória még szürkébb, hanem azért, mert minden teória embertől való, emberi, túlon túl emberi, s hogy még inkább stílszerű legyek: az értékek ártékelése nem ért, nem érhet véget, a megszakítás és a folyamatosság egymásból következik.

Ennek jegyében adom közre e három dolgozatot, szemináriumok vitaanyagát, kísérleteket (melyek angolul: essays). Abban a hitben, hogy a szerzők nevével még sűrűn találkoznak az ifjú (és a nemcsak szívükben, bár ott is ifjú) olvasók.

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ

A hús-test felhasználási módozatairól

„Nincsenek ósminták, Pim, csak a test van.”
(Umberto Eco: *A Foucault-inga*)

Az alábbiakban a *hús-test* motívum felhasználását elemzem három kortárs irodalmi szövegben (l. alább): Rakovszky Zsuzsa *Pornográf magazin* című versében (1987, 16–17), Kovács András Ferenc *Don Juan agóniája* című szonettjében (1994, 70), illetve Bogdan Ghiu *Betűk (Litere)* című rövid versében (1996, 36. Saját fordítás – LLL). Ami a kiválasztott szövegek felfejtését illeti: a szövegekben „tétélesen” is megfogalmazott (l. ott) *test és lélek, test és szellem, test és irodalom* gondolatpárok újrafelhasználásán túl a mottó kijelölte irányhoz „tartom magam”. Érdekes kérdés továbbá a kiválasztott szövegek kapcsán a különböző irodalmi iskolák – és nyelvterületek! – (itt: „rejtett”) szembesítése is, ti. (hogy „irodalomtörténet” is legyen a tanulmányban) Rakovszkyra leginkább a tárgyias líra művelője jelző illik a legjobban, Kovács András Ferenc a Próteusz-költő prototípusa, Bogdan Ghiu a „hiperöntudatos textualizmus” képviselője (az idézőjeles rész Marin Mincunak az 1996-os Ghiu-kötethez írt fülszövegéből származik). Szintén a téma érdekességét növeli, hogy kortárs (sic!) szerzőkről van szó, s ha poétikai megvalósításukat nézve teljesen más lírát művelnek is, javasolt témám tekintetében – alábbi szövegekben mindenképp – „egy szinten mozognak” mindhárom szöveg a *hús-test* egyfajta – és helyenként igencsak „szórakoztató” – „kultúrtörténeti” áttekintéseként (dekonstrukciójaként?) is értelmezhető.

„A fullasztó, halálos hússzagot, / a hús színét-ízét szeretjük”, mondja Blok *Szkitáké* című versében, s bár az orosz költő bizonyára hevesen tiltakozna kijelentésem ellen, megállapítása nem csupán a szkitákra igaz a pánmongolizmus idején. Babits ugyan picit szűkíti a hús (fogalmi) körét, amikor *Hús-szigetek a kőtengerben* című versében a szeretett nő testét teszi az élet forrásává és az élet értelmévé, viszont a kontextustól eltekintve ő is a mottót látszik „újramondani”: „te vagy mindennek kincse és szövete (...) / eleven hús! világnak magva.” Értelemszerűen idekiváncozik a szótár értelmezése, meghatározása a *hús-test*ről (hiszen például szolgálhat arra nézve, miként értelmezik kölcsönösen egymást a kiválasztott szövegek): „A test az élőlény anyagi mivolta, szer-

veinek és életfolyamatainak teljessége; a hús a test izomzatból és szövetekből álló része. Pozitív és negatív jelentést egyaránt hordoz. Lehet a bűn jelképe, a szellem és a lélek ellentéte.” (Pál – Újvári 1997, 458) A *hús-test*nek tehát – szerencsére? – nemcsak száraz, vágóhídi „vetületeit” ismerjük, mint következők:

1. *szöveg*: Oly nyúlánk, rózsaszínek / férfiak, nők egyaránt, / s hogy ki arca ül, de mindegy, / melyikük milyen nyakán; // testük bármiféle pózban / higiénikus-derűs, / s mintha strandon, tornaórán, / szinte már elvont a hús, // s tényleg az, hiszen a „know-how” / birtokában, bárki az / eszköze, kiváltható a / röpke epilepszia... // De akkor mondd, miért, minek kell, / mért vállalja bárki is, / hogy egy csak egy, csak az egyetlen, / édes, lélek-étke test, // a test, az arc, amely vizekre, / hol halandó még soha, / kín, kötöttség, láz, rögeszme, / erotikumban metafizika, // a kerülő, mely a világba / úgy visz, hogy elvezet/ belőle... s lenne bár egy porcikája / más, már nem kellene? // Az, ami fölcserélhető, egy osztály / eleme: jámbor és szelíd. / De birtokolnak démonok, lásd, / minden egyszerit.

2. *szöveg*: A Kőszobor nem létezik, sem Isten – / csak álmokép szeretkezés után, / szó sincs, hogy másik lélekig segítsen: / viaszbabák bámulnak rám bután / s nem rebben értem sem mosoly, sem pillá... /Csúful becsaptál cinkos értelem – / nem létezik már Madrid, sem Sevilla, / és meglehet, hogy én sem létezem: / csak könyv vagyok, csak haldoklásom álma, / csak elvakult süket papírhalom... / Nincs létezés, mely vigaszomra válna – / a gondolat kegyetlen irgalom. / Nincs megváltás, csak könyvbe zárt rögeszme: /csak én kitért testekre fölszögezve...

3. *szöveg*: Meztelen testbe burkolva írsz. / Elfojtott gesztusaid karcsú / betűkké változnak. / Sovány kézirat, neked följánlkozni / szaporodik a hús. (Piros / fénye bevilágítja a fehér / fényt?) Testbe bugyolálva, / fogoly – te csak írsz. Kívülről / nem olvasható, csak fordít-/ va, profilból – mintha tükörben. / Kívülről élni látszanak a betűk.

A három kiválasztott költő közül Rakovszky Zsuzsa az egyedüli, aki még hajlandó a manapság „kevésbé” divatos metafizika fogalmaival/képzetével dolgozni: mégpedig hol a „pornográf magazinra” (ami köztudottan – és Rakovszky által explicitté is tett – „fölcserélhető” testekről szól), hol az „egyszeri” testre vonatkoztatva. S bár a pornográf magazinok test-reprezentációi mögött valóban mintha a régi görögök idea-keresése bukkanna föl, érezni egy kis csúsztatást is a „szinte már elvont a hús” kapcsán, hiszen a Rakovszky-vers „lírai alanya” mégiscsak egy pornográf magazint, azaz *képeket* nézeget, a reprezentációkról viszont tudjuk, hogy mennyire „produktívak”: „a fényképek egyáltalán nem csak egy már létező világot reprodukálnak, hanem egy aprólékosan kódolt diskurzust is alkotnak, ami többek között fogyasztási tárggyá konstruálja azt, ami a képen látható – fogyasztási tárggyá egyrészt a nézés által, és gyakran szó szerint is, a vásárlás által.” (Kuhn 1998, 12–13) A pornográf képekre pedig ez hatványozottan érvényes, mondhatni: immanens tulajdonságuk. Márpedig ugye, kinek lenne mersze ilyen körülmények között metafizikáról beszélni?

A Rakovszky-versben persze nem csupán a „metafizika” okoz fejtörést, hanem például az is, hogy – még mindig a fentieknél maradva – „Rakovszkynál” ki is váltatik a „röpke epilepszia”, tehát ha csak képzeletben is, konkrétá válik az aktus. A pornográf

fia pedig „hagyja a testet élni pogány dicsőségében, a hús buja, kiszámíthatatlan teljességében.” (Paglia 1998, 68) Rakovszkynál viszont a hús-test „nyúlánk”, „rózsaszín”, „higiénikus-derűs”, tehát csupa pozitív jelzővel leírt, illetve nemcsak hogy nem kiszámíthatatlan, hanem egyenesen „jámbor és szelíd”. A Rakovszky-versnek ez a legalapvetőbb ellentéte vezet el a démonok birtokolta („egyszeri”) testig.

„kín, kötöttség, láz, rögeszme, / erotikumban metafizika” – mindezek az „egyszeri” test tartozékai Rakovszkynál, azé a testé, aminek „lenne bár egy porcikája / más, már nem kellene?” Természetesen „az egyszerű szexuális tevékenység nem azonos az erotikával” (Bataille 1994, 3), és lett légyen bár adott a lehetőség differenciált fogalmi apparátussal dolgoznom, és ha számárságnak tartom is Schopenhauernek a nemi ösztön célélvűségéről szóló tanítását¹ (még akkor is, ha Bataille ezzel egyetérteni látszik²), érdemesnek találok idézni (én kitűnően szórakoztam rajta) Schopenhauernek a szerelem problematikusságáról (?) szóló gyönyörű körmondatát: „a szerelem, bármely föllengőnek mutatkozzék is, csupán a nemi ösztönben gyökerezik, sőt egyáltalán nem egyéb, mint közelebb meghatározott, specializált, a legszorosabb értelemben vett egyénített ösztön. Ha már most azon fontos szerepet tekintjük, amelyet a nemi szerelem minden fokán és árnyéklatában, nemcsak drámákban és regényekben, hanem az igazi világban is játszik; hol az élethez való szeretet után a legerősebb és legtevékenyebb ösztönnek mutatkozik, az emberiség fiatalabb része erejét és gondolatait fele részben folyton elfoglalja, majdnem minden emberi törekvésnek végső célja, minden ügyre kártékony hatást gyakorol, a legfontosabb dolgokat minden órában félbe szakítja, sokszor a legnagyobb emléket is egy időre zavarba ejti, az államférfiak és a tudósok kutatásai közé nem röstell ringy-rongyával háborítólag közbelépni, mely szerelmes levélkét és hajfűrtöcskét még miniszteri tárcákba és filozófiai kéziratokba is be tudja csúsztatni, azonfölül mindennap a legbonyolultabb és legkellemetlenebb ügybajokat támasztja, a legbecsesebb viszonyokat föloldja, a legerősebb kötelékeket szétépi, némelykor életet vagy egészséget, mások vagyont, rangot és boldogságot kér áldozatul, sőt aki idáig becsületes volt, lelkiismeretlenné, aki idáig hú volt, árulóvá teszi, tehát egészen ellenséges démonként lép föl, aki mindent fölforgatni, összezavarni, fölhányi iparkodik; – akkor az ember önkénytelen is fölkiált: Mire való a lárma, minek a sürgölődés, forgolódás, az aggódás és rettegés? Hiszen csak arról van szó, hogy minden zsák megjelje feltját; miért vinne tehát az ily csekélyesség ily jelentékeny szerepet és miért zavarja és háborgatja az emberi élet rendjét?” (Schopenhauer i. m. 5–6.)

Schopenhauer-nél is előfordul az „egyénített nemi ösztön” és az „egészen ellenséges démon”, akárcsak Rakovszky Zsuzsánál, és – mint láttuk – költőnk az „erotikumban metafizikát” akár schopenhaueri módon is gondolhatta volna.³ A következő Rakovsz-

¹ „A mostani nemzedék összes *szerelmi ügyei* mind együtt véve nem egyebek, mint az egész emberiségnek komoly elmélkedése a jövőendő nemzedék létesítéséről, melytől viszont számtalan nemzedék függ.” (Schopenhauer 1992, 7.)

² „A végsőig csigázott vágy természeténél fogva nem ellentétes az általa fakasztott étellel. Sőt, ennek az életnek csúcspontja az erotika, s ereje és hevessége akkor mutatkozik meg a maga teljességében, amikor két lény vonzódik egymáshoz, egymásé lesz, és valakiben tovább él.” (Bataille i. m. 5.)

³ Nyitott kérdés marad persze a filozófia kompetenciája a témában, és – írjuk bár egyszer a mennyiségi elégtelenséget a minőség rovására – Schopenhauer föl is hányja a filozófusoknak, hogy nem foglalkoztak elegendő mértékben a témával, például amit Platon a szerelemről mond,

ky-sorokra viszont („kerülő, mely a világba / úgy visz, hogy elvezet / belőle...”) mégis Bataille látszik megadni a választ: „Igaz, hogy az ész haszonelvűségétől vezetve észleljük a szexualitás rendet felforgató erejének gyakorlati értelmét és hasznát. De vajon tévednek-e azok, akik észrevették a szexualitás halálos jellegét, és a szexuális aktus végső, befejező fázisában halálba ájulásról beszélnek?” (Bataille i. m. 5.) Az ájulásból szerencsére még vissza lehet térni az életbe, tehát olyasvalami miatt gondolhatta Rakovszky tragikusnak a dolgot, ami csupán egy fájdalmas közhellyel írható le, hogy ti. a test meghal.

Rakovszkynál az „egyszeri” test „édes, lélek-étke test”-ként jelenik meg. Mégis tévedés lenne Rakovszky versében a lélek-motívumnak a keresztény hagyomány által szentesített fölhasználását látni. „El ne feledd, hogy nyűg volt rajtad a test, s ha az égből / újra leszállsz, ne akard régi bilincseidet!”, mondja Janus Pannonius *Saját lelkéhez* című versében, vagy – a „mi minek étke?” kérdésre „visszatérve” – János apostol: „A lélek az, ami éltet, a test nem használ semmit.” (6, 63) Az „édes test”-motívumra pedig, ha lehet, még ennél is elutasítóbban rezonálnak a középkori latin himnuszok, amikor a test evilági értéktelenségével a hitet állítják szembe: „Ami édest a hús kínál / Jézushoz képest mind silány.” (*Magyarországi ének a világ megvetéséről*) Rakovszky semmi fogódzót nem nyújt annak megítélésére, hogy kitől való az általa emlegetett lélek, arra viszont igen (talán túl részletesen is), hogy mi mindent nyer a lélek a testtől: kint, kötöttséget, rögeszmét... Túlságosan „racionalizált” Rakovszkynak ez a lelke, az értelem pedig az ördögtől való: „csupán az emberi élet mutat fel olyan tevékenységet, amit ördögi oldala határoz meg talán (...) Valójában az ember, akit a haláltudat állít szembe az állattal, abban is különbözik tőle, hogy az erotika a nemi szervek vak ösztönét a tudatos cselekvésre, a számításra, a gyönyörre való számításra váltja át.” (Bataille uo.) Olyasfajta a Rakovszky-lélek, ami – ha a szellemet, mint Irenaeus, test és lélek egységként fogjuk föl (idézi Maetzu 1988, 161) – hol kisebb, hol nagyobb arányban képviselteti magát a testtel „szemben”. Egyértelmű, hogy a Rakovszky-versben melyik komponens van túlsúlyban – ha nem, a szöveg „csak” egy pornográf magazint leíró költemény lenne.

Gyönyör és szellem, test és lélek, haláltusa és halál – a Kovács András Ferenc-szövegben szintén ezek a fontosabb problémák. S hogy egy picit még visszatérjek Rakovszky démonjára: „Nem Inés az, aki bennem / e szerelmet gyűjtja, Sátán; / Isten ilyképpen akarná tán / általad megnyerni lelkem.” Don Juan intézi ezeket a szavakat a Don Juan-történetek Zorilla-féle változatában Sátánhoz. Csakhogy Kovács András Ferenc szövegében „A Kőszobor nem létezik, sem Isten”. És, teszem én hozzá, így a Sátán sem. KAF-nak lenne a legkönnyebb a számtalan Don Juan-alak egyikébe bújva verselni meg a témát, de KAF Don Juanja nem hasonlít még a Mozartéra sem (aki nem hisz semmiben, és nem is találja szükségesnek magyarázni ezt), az előbbi ugyanis keres valamit: „Nincs létezés, mely vigaszomra válna.” (Nem lenne nehéz bebizonyítani – jelen tanulmány viszont „csak” a testre koncentrálni –, hogy KAF ezzel a szövegével mintha dekonstruálná az összes eddig létező Don Juan-„történetet”...) A fentiek alátámasztására talán érdemes „idézni” a Maetzu által két nagy osztályba sorolt Don Juan-típusokat: „egyik az északi népek és Itália Don Juanja, a szerelmes Don Juan, a másik Spanyolország Don Juanja, Tirsóé és Zorilláé, a Szédelgő.”

„inkább a hitrege, a mese és tréfa körébe tartozik és azonfölül legnagyobbbrészt a görög fiúszerelemre vonatkozik.” (Schopenhauer i. m. 5.)

„Észak Don Juanja lényegében derék és csupa szerelem lélek, aki egy eszményi nő hasztalan keresése okán bolyong a világban.” (Maetzu i. m. 120.) Van viszont vele egy nagy probléma: „Észak Don Juanja belsőleg inkohereus, nemcsak a valóságban, de képzeletben is, s szertefoszlik a levegőben, mihelyt megpróbálják irodalmi karakterbe rögzíteni. Inkohereus szembetűnővé válik, mihelyt olyan szerelemre gondolunk, amely nem tud kielégülni, minthogy minden nő, akibe csak belebotlik, méltatlannak tűnik érzelmeire. Nem abszurd ez? Talán muszáj a szerelmet aranyserlegbe tölteni? Lényege szerint nem nagylelkűség-e? A csupa szerelem léleknek nem szükséges a világban bolyongania, hiszen bárhol legyen is, alkalma lesz elajándékozni maga körül. A szerelem nem keres semmit: megjött, itt van.” (Maetzu i. m. 121–122.) A spanyol Don Juan viszont ha (bár nem keresi) eszményre talál, mondjuk Inésre (l. fent), akkor az Maetzu szerint végzetes hiba. Egyértelmű tehát, hogy KAF Don Juanjának semmi köze a spanyol Don Juanhoz, de az északihoz még kevésbé. Az igaz ugyan, hogy eszményre vár (vigaszra, megváltásra), de sehol sem említi, hogy nőben testesülne meg az. Az egyetlen fogódzó ez ügyben a harmadik sor: „szó sincs, hogy másik lélekig segítsen.” Csak fog van (a Don Juané és másoké), illetve szellem (a Don Juané). Ha nem is *örök zsidó-szerű* figura KAF Don Juanja, azért tragikusnak még nevezhető. És egyszerű kivonási művelettel: mintha a megváltó szellem(ek)ből (l. fent) teljesen kifogyott volna a lélek: csak a test(ek) maradtak („viaszbabák bámulnak rám bután” – és itt a „viaszbaba” pejoratív jelentésére gondolok, s hogy nem alaptalanul, azt a sor végén vessző vagy kettőspont helyett használt „s” kötőszó is bizonyítja), illetve testek sem („nem rebben értem sem mosoly, sem pilla”). Mindezeket figyelembe véve legalább három értelmezését adhatni a szövegben jelen lévő *hús-test*nek:

1. Don Juan már félig halott, tehát teljesen mindegy (neki), hogy mi történik körülötte – erre utal egyébként a cím elsődleges jelentése is – így viszont túl egyszerű, nem beszélve arról, hogy a szövegben egy csomó szál elvarratlan marad.

2. Mi történik például a hatodik sorral: „Csúful becsaptál cinkos értelem”? Bár Don Juan itt is lehet „csupán” egy meghasonlott figura, aki rákérdez addigi (és jelen) létére, és látva a látottakat (mint Észak Don Juanja?) nem tud kielégülni: „Nincs létezés, mely vigaszomra válna”, vagy esetleg megcsömörlök önmagától: „a gondolat kegyetlen irgalom.” Hogy az értelemnek KAF-nál a fenti „értelemben” (is) köze van a *hús-test*hez (hogy irodalomelmélet is legyen a tanulmányban), már az „esztétikailag észlelő olvasatból” (Jauss) kiderül(het), de

3. a szöveg legproblematikusabb része számomra mégis a kilencedik és tizedik, illetve az utolsó két sor: „csak könyv vagyok, csak haldoklásom álma, / csak elvakult süket papírhalm...” , illetve: „Nincs megváltás, csak könyvbe zárt rögeszme: / csak én kitért testekre fölszögezve...” Mi ez, ha nem a hagyományokra (a *hús-test*ére is!) rákérdezés? „Nincs megváltás, csak könyvbe zárt rögeszme”, mondja KAF szonettbe (hagyományba?) zárva. Közhellyel élve: a szereplőnek kötelező módon konkrét-aktuális tartalommal kell megtöltenie az örökölt formát. Kovács András Ferenc szövege ugyanolyan értékvesztettnek véli a testet és korát, mint a középkor latin himnuszai, azzal a különbséggel, hogy itt nincs, amit szembeszegezhetne a testtel (csak másik test[ek]et) és korával (csak önmagát – persze szellemestül) – test(ek) és *rögeszme* (kiemelés tőlem – *LLL*) kapcsolatáról pedig l. (végre!) az utolsó előtti sor végén a kettőspontot, illetve a Rakovszky-szöveget...

Kovács András Ferenc tehát – ebben a szövegében – Don Juan szerepébe „bújva” mondja el véleményét a hús-tesztől (is). Az újabkori „irodalmi alakokról” később még lesz szó, erről most csupán annyit, hogy Maetzu a Don Juanok más-más korokban történő fölbukkanására keresve választ a következőket állapítja meg: „Don Juan a maga mérhetetlen energiájáért: eszmény, álom, mítosz. És mert gyönyörre váltja át, és az eszmények válságának idején nem tudjuk jobban felhasználni az életet: kísértésünk is.” (Maetzu i. m. 173.) A gyönyör KAF-nál „természetesen” metaforaként értendő, mint egyébként Rakovszky Zsuzsánál is. Vagy mint Bogdan Ghiunál.

„Csak könyv vagyok (...) / csak elvakult süket papírhalm”, írja KAF, s bár feltételez („meglehet”), mint „(inter)textualista” (Farkas Zsolt) íróra, „meglehet”, rá is igaz, hogy „intelligens és reflexív. Hatalmas kulturális univerzumban tudja magát, s pontosan tudja, hogy az »beszéli el őt«, nem hisz a modernista szubjektumban, nem sajátvilágának mindenható demiurgosza, hanem az egyetemes intertextualitás továbbírója. Nem »természeti« erőik által uralt őseredeti őszeni, hanem történeti beágyazottságát nagyon is tudatosított, művelt kultúremler. Ismeretelméletileg képzett: tudja, hogy a múlt századi értelemben vett realizmus az igazság – idejétmúlt – reprezentacionalista felfogásának terméke. Tudja, hogy semmiféle natúra nem előzi meg a kultúrát, hogy a világ megismerése »objektíve« sosem, mindig csupán interszubjektíve történhet.” (Farkas 1996, 28–29.) Így nyilván fönnáll a KAF „hús-tesztéről” ezideig elmondottak elbanalizálásának veszélye – nem szeretném ugyanis azt hinni, hogy egy „égető” probléma (amilyen az ember teste), pusztán egy elméleti frázis segítségével írható le. A Bogdan Ghiu-vers mindenestre ezt tagadni látszik: „Sovány kézirat, neked följánlkozni / szaporodik a hús.” Tehát ez esetben a test („natúra”) igenis megelőzni látszik a kultúrát. Kérdés persze, hogy milyen tesztől van szó.

„A poszttextualista lírai szövegeképítés nagyobb hangsúlyt fektet a par excellence »saját« stílus kimunkálására és ennek a teljes, komplett művön való végigvitelére – tulajdonképpen új poétikai szövegeképítő elvként. A technika alapján véve egyáltalán nem újdonság: rokon a drámában az egyes szereplők szövegén, vagy a prózában a szövegműveken keresztül megszólaltatott saját-világok megmutatásának technikájával, de ami újdonság benne, hogy e poszttextualista lírában nincs ezen kívül nézőpont, művön belüli dialóguspartner vagy a legegyszerűbben úgy mondhatnánk, hogy a »valóságos« szerző számára az az alak, ami a régebbi költő számára a prozódia volt.” (Farkas i. m. 30–31.) Persze, ahhoz, hogy ez az alak megszülethesen, szükség volt a textualista át-törésre, teszi hozzá Farkas Zsolt.

Bogdan Ghiu – ha máshol nem (mert hogyan?), a román irodalomban – ezt az át-törést hajtotta végre: „Meztelen testbe burkolva írsz.” Az „alak létrehozása” természetesen itt még bármire érthető, a második és harmadik sorok viszont már aláásnak mindenfajta spekulációt: „Elfojtott gesztusaid karcsú / betűkké változnak.” Mondjuk, prozodiává. (Mégiscsak textualistáról van szó!) Van viszont egy alapvető különbség textualisták és Bogdan Ghiu között. Utóbbi „az írás (textuare) állapotát egzisztenciális feltételként éli meg. Azt a határesetet képviseli ő, melyben a textualisták írói csoportja (...) utolsó tartalékait éli fel (...). Szövegei mindig autoreferenciálisak, (elméleti és gyakorlati) példák arra, hogy miként íródik a vers...” (Mincu i.h.) A textualisták legfontosabb problémája viszont „nem az, hogy miként íródik a vers, hanem a vers mechanizmusainak leírása (de-scriere)”. (Mincu i. h.) Nélkülözik tehát a versírásához szükséges poétikus állapotot, ami úgy értendő, hogy hiányzik belőlük a leírásra való bármily

nemű rákérdés. A Bogdan Ghiu-vers rendkívül pesszimista tud lenni ezügyben: szaporodik ugyan a test, és föl is ajánlkozik a kéziratnak (csak neki!), de „Piros / fénye bevilágítja a fehér / fényt?” (S ha már itt tartok, teszek egy aprócska megjegyzést a piros fény szimbolikájára is – l. még a Rakovszky-szöveget –: hányszor prostituálja magát a költő a kéziratért, és valóban bevilágítja-e azt? Ghiunál mindenesetre olyan erotikus viszonyulást találni a kézirathoz, amelyben a gyönyör, kielégülés feltételei nem egyértelműen adóttak.)

A vers vége a mindenkori értelmezési kísérletek csődjét jelenti be: ahogy kívülről a testbe nem látni be (keressünk benne akár bűnt, lelket vagy szellemet), úgy „Bogdan Ghiu karcsú betűi” sem olvashatóak, „csak fordít- /va, profilból – mintha tükörben.” Kicsit patetikus, de – hogy is mondjam –: „Kívülről élni látszanak a betűk.”

KÖNYVÉSZET

- Bataille 1994 – George Bataille: *Erosz könnyei*. Nagyvilág, 1994/1–2.
- Farkas 1996 – Farkas Zsolt: *Kukorelly Endre*. Kalligram, Pozsony, 1996.
- Ghiu 1996 – Bogdan Ghiu: *Poemul cu latura de un metru (Az egy méter széles költemény)*. Pontica, Constanca, 1996.
- Kovács András 1994 – Kovács András Ferenc: *Lelkem kockán pörgetem*. Jelenkor-Kriteroin, Pécs–Bukarest, 1994.
- Kuhn 1998 – Anette Kuhn: *Büntetlenül nézni*. Kalligram, 1998/7–8–9.
- Maetzu 1988 – Ramiro de Maetzu: *Don Quijote, Don Juan és Celestina*. Kriterion, Bukarest, 1988.
- Paglia 1998 – Camille Paglia: *Carry Nation visszavág*. Kalligram, 1998/7–8–9.
- Pál – Újvári 1997 – Szerk.: Pál József – Újvári Edit: *Szimbólumtár*. Balassi, Budapest, 1997 – A szócikket összeállította: Komlóssy Judit.
- Rakovszky 1987 – Rakovszky Zsuzsa: *Tovább egy házzal*. Magvető, Budapest, 1987.
- Schopenhauer: *A nemi szerelem metafizikája*. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 1992.

SCHLACHTOVSKY CSABA

Chesterton az interneten

Alighanem kissé abszurd és (még bölcsészeti szempontból is) tudománytalan gondolat a századunk első felében alkotott G. K. Chesterton életművében olyan tételek után kutatni, amelyek véleményt mondanak korunk számítógépes világhálós ismeretközvetítő rendszeréről. Ám hadd essem az alább tárgyalandó szerzők bűnébe, mivel e dolgozat tárgyának bevezetéséül kínálja magát Chesterton *Az ember, aki Csütörtök volt* című regényének egyik elmés felvetése. A Csütörtök tiszteletreméltó rangjára pályázó anarchista társaságában a főhős, Gabriel Syme a ténnyel szembesül, hogy „magas fokú rend és szervezettség ... nélkül az anarchizmus elképzelhetetlen.”

Amikor felébredt bennem a kíváncsiság az iránt, hogy az interneten milyen alakokban, milyen területeken, milyen mélységekben és milyen összefüggésekben tűnik fel Gilbert Keith Chesterton neve, még csak sejtettem, hogy a világháló legszigorúbb elektronikus rendszerében minő káosz uralkodik, még hozzá a legszervezettebb káosz, amit el lehet képzelni. Elvégre a *hozzáférs* az információszaporítás egyetlen szűrője, amelyen azonban nem a közfigyelemre méltatlan írások akadnak fenn, hanem azok, amelyeket szerzőik vagy őrzőik nem tudnak vagy nem akarnak az interneten publikálni. Az ismeretek így létrejövő kaotikus, mondhatni: kakofonikus halmaza nyilvánvalóan nem jöhetne létre ama, józan ésszel felfoghatatlanul bonyolultan szervezett rendszer nélkül, amely az információlehívást és -bevitelt egyaránt lehetővé teszi.

A világhálón fellelhető Chesterton-tanulmányok, -utalások, -emlékészek száma meghaladja a tízezret. Ezek között találunk elektronikus formában közölt eredeti Chesterton-műveket, kritikákat, olvasónaplószerű elmélkedéseket, használt vagy új köteteket reklámozó hirdetéseket. Valamint külön csokor dolgozattal adózik az írónak a Minneapolisban székelő Amerikai Chesterton Társaság, amely azt tűzte ki céljává, hogy rávegye korunk emberét arra a hitre, hogy Chesterton bölcsessége napjainkban fényesebben világít, mint az író saját korában. Mint sokaknak, a Társaság szervezőinek is meggyőződésük, hogy a világ minduntalan egyre ellenőrzöttebbé, ugyanakkor, paradox módon, egyre áttekinthetlenebbé válik, és Chesterton azzal siethet a segítségünkre, hogy – bár kiutat nem ismer – rávilágít erre az abszurd ellentmondásra.

Am ezzel az átláthatatlanul terjedelmes internetes Chesterton-irodalommal a maga teljességében aligha birkózhatnék meg ezen a néhány oldalon, ezért csak a magyar nyelvű szövegek ismertetésére szorítkozom, mert úgy vélem, a mi kis magyar káoszunk is éppen elég tanulsággal szolgál. A rendszerető, vagy rendszerező elme jámbor komolyságával igyekszem értelmes összefüggést találni egynéhány digitalizált írás között (amely mintegy felét teszi ki a magyar internetes Chesterton-irodalomnak). Ezek a szövegek jellegükre, stílusukra, származásukra nézve alaposan eltérnek egymástól; találunk köztük olyanokat, amelyek máshol publikált szövegek elektronikus változatai, ám olyanokat is, amelyek eleve internetes közlésre születtek. Némelyik szöveg vallási kérdéseket taglal, mások logikai, poétikai vagy éppen politikai tárgykörben kéri ki Chesterton véleményét.

A szakavatott válogatás egyetlen szempontja az, hogy a keresőprogram rábukkanjon a Chesterton névre az egyes szövegekben. Ez a rendszer az irodalomtörténészek álma lehetne, ha az utalások tartalmazó szövegek bibliografikus pontossággal tudósítanának azok eredetéről, hiszen egyelőre a tudományosságban még nem megszokott, hogy egy hivatkozás pusztán a *webhely* megadásával igazolja magát. Márpedig az ebben a dolgozatban említett források java másként nem jelölhető meg.

Mindezek után – kényszerűen dacolva a káosz lenyűgözőn átfogó uralmával – mégsem találok más módot a *találomra* összehányt ismeretkincs bemutatására, mint a félig-meddig erőszakoltan belélatott tematikai osztályozást. Am ne feledjük, hogy egyik idézett szöveg sem szól másikhöz, bármiféle összecsengés elsősorban saját önkényem szülte ál-konszenzus.

I. Hit, teremtés, evolúció

1997 júliusában *Teremtésmítoszok és evolúcióelmélet* címen, Both Mária szerkesztésében körkérdést intéztek különféle szakmákban jeleskedő értelmiségiekhez a megjelölt tárgykörben. A körkérdésre kapott válaszok megtalálhatóak az interneten. A 4. kérdés a következő volt: „Milyen kérdésként értelmezhető a teremtés? Metafizikai, teológiai, logikai vagy egzisztenciális módon közelíthető meg? Összeegyeztethetőek-e a különböző módon adott válaszok?” Balogh Tamás válaszában Isten és Szent Pál mellett Chestertonra hivatkozik: „A kérdésekre adott eltérő válaszok éppen a téma egzisztenciális jellegéből fakadóan nehezen egyeztethetők össze, és talán nem is kell erre törekednünk. Az angliai Chesterton úgy fogalmazta meg ezt radikálisan, hogy egy macska nem kompromisszum a kutya és az egér között, illetve nem lehet egy almát és egy körtét összeadni.” Ez a hivatkozás, persze, nem tekinthető alapos Chesterton-értelmezésnek, inkább hódol annak a hagyománynak, amely Chestertont mint univerzális aforizma-szerzőt ismeri el.

Am a továbbiakban is úton-útfélen azt fogjuk tapasztalni, hogy alig beszél valaki Chestertonról, annál többen beszélnek általa, mentségül használva kevésbé közismert tekintélyét. Mondhatni: a magyar hivatkozásokban éppen Chesterton viszonylagos ismeretlensége kölcsönöz tekintélyt az őt idézőknek, hiszen nevének említése a kiterjedt műveltség bizonyítéka; ennek megfelelően kevesen mulasztják el az alkalmat, hogy ésszerűen pontosítsák, jelzésszerű gesztussal behatárolják, ki volt Chesterton (az ő számukra).

Hasonló gesztussal köszönt minket a csak „Áron” néven bemutatkozó Chestertonbarát, aki Új Jeruzsálemből, a Virtuális Mennyszágból látogatott el az Ateizmus Honlap vendégkönyvébe 1997. december 4-én, csütörtökön, 15 óra 47 perc 13 másodperckor. És íme Áron levele:

Sziasztok! Én is keresztény vagyok DE asszem érdekes a szempont amit felvetek. Szóval hallottatok már Chesterton-ról? Gilbert K. Chesterton: egy katolikus filozófus aki sokat vitázott műveiben ateista és egyéb nézetekkel. A teljesség kedvéért tőle is lehetne idézni ezeken az oldalakon nem? Íme az Ő ajánlata a térítésre: Szerinte egy ateista éppen olyan mint egy ember aki kakasnak hiszi magát. A probléma tehát: magyarázzuk el neki, hogy nem kakas! Tehát nagy eszünkkel oda állunk és elkezdjük mondani: Mi: – Nem vagy kakas, mert nincs szárnyad! Ő: – De kakas vagyok mert kukorékolok! Kukurikuuuuu Mi: – Nem vagy kakas, mert nincs taréjod sem! Ő: – De kakas vagyok mert kapirgálok! ... és elkezd kapirgálni. NA már most mit tegyünk? Folytassuk az érvelést? Chesterton azt ajánlja, in-

kább a következőt mondjuk neki: – No jól van, ha azt gondolod kakas vagy, lehet igazad van, de próbáld csak ki milyen embernek lenni! Hidd el nagyon jó! Próbáld ki, hogy milyen embernek lenni és ha tetszik akkor legyél inkább ember!

Am Aron nemcsak a chestertoni eszmékre, de a chestertoni iróniára is roppant fogékony, hiszen azzal zárja levelét, hogy „talán bolondság embernek lenni, ha lehetünk kakasok is...” A kölcsönzött szellemesség legalább annyi örömhöz juttathatja a szerzőt, mint a maga szülte.

Erre a szellemességre rá sem hederít harmadik szövegünk, egy Húsvétvasárnapra készült katolikus *Homíliavázlat*, amely poétikus lelkületű teológusnak mutatja Chestertont: „Isten életében részesedünk mi is, így Jézus feltámadásával az emberiség életében egy egészen új szakasz kezdődött el. Chesterton szavaival: »A harmadik napon Krisztus barátai, amikor napkeltekor eljöttek a helyre, a sírt üresen találták, és a sziklát elhengerítve a bejárat elől. Különböző módon vettek tudomást csodájáról, de még ők is aligha vehették tudomásul, hogy az előző éjszakán a világ halt meg. Amire ők tekintettek, az az új teremtés első napja volt, új éggel és új földdel, és a kereszt hasonlata szerint az Isten újból sétára indult kertjében, de már nem az esti hűvösségben, hanem a hajnaléban.«”

Megfigyelhető, hogy az eddig tárgyalt három hivatkozás egyike sem közölte, hogy voltaképpen honnan idéz „Chestertonból”, hiszen egyik szöveg műfaja sem követeli meg a tudományosan pontos idézést. Ettől nem egészen függetlenül három teljesen különböző Chesterton-kép rajzolódik ki (noha nagyon vázlatosan), holott a keresztény hit kérdése mindháromban kitüntetett figyelmet kap. Balogh Tamásnál radikálisan konzervatív aforizmaszerzőként, Aron barátunknál hitvitázó vallásfilozófusként, az ismeretlen szerzőjű homíliavázlatban pedig költői lelkű Biblia-értelmezőként jelenik meg. Noha a három képből csak-csak összeállna egy árnyalt Chesterton-rajz, a fent említett tulajdonságokat az idézők inkább saját lelkükben keresgélnek, öngazolásként utalva Chestertonra.

E tárgykör lezárásaképpen idekíváncozik a szabados (és távolról sem szabatos) idézéstechnika legtisztább, legszemérméletlenebb válfaja, egy tetszés szerint hizlalható világhálós aforizmagyűjtemény, amelyben – többek között – ezt olvassuk Chestertontól: „A méhek nem olyan szorgosak mint hisszük. Csak nem tudnak lassabban zümmögni.” Ez az aforizma, amelyet bármely tárgykörben bátran beidézhetünk.

II. Poétika

Chesterton költőként is jobbára teológus volt, ha leszámítjuk korán támadt vonzalmát a nonszenszköltészet iránt. Pontosabban: nonszenszköltészete is szerves részét képezi vallásos világképének, amint Gergely Ágnes az Edward Lear költészetéről írt, *Pompóné avagy a nonszensz költészet avagy egy interdiszciplináris képződmény mint a létstruktúra metadiegetikus paradigmája* című dolgozatában (ezúttal pontos helymegjelöléssel) idézi Chesterton *A nonszensz védelmében* című, 1911-es dolgozatát: „Az az egyszerű csodaérzet, amely akkor fog el, amikor feltűnik a dolgok formája, és feltűnik az, hogy a dolgok milyen túlradóan függetlenek intellektuális színvonalunktól és közönséges címkéinktől: ez a csodaérzet éppúgy a szellemiség, ahogy a képtelenség alapja. A képtelenség és a hit (bármilyen furcsának tűnjék a párosításuk) annak az igazságnak a két, magasrendű, jelképes érvénye, hogy a dolgok lelkét szillogizmussal előhúzni éppolyan lehetetlen, mint kivonszolni horoggal Leviathánt.”

Ez azonban nem azt jelenti, hogy Chesterton teljességgel elveti a racionális gondolkodást, csupán azt, hogy a végső igazságok felismerésének képességét fenntartja a költők és a hívők számára. Ahogyan Julio Cortázar *Poétikakísérlet* című dolgozatában, a *Nagyvilág* internetes változatában, Scholz László fordításában olvashatjuk: „a primitív emberre jellemző analógiás irányultságból születő költészet fogalma megfelel annak az érzelmi és mozgó légkörnek, amit a mindenkori mágia jelent a primitíveknek. G. K. Chesterton is megsejtette ezt a *The Trees of Pride* című művében: »A költőnek igaza van. A költőnek mindig igaza van. Jaj, ő már a világ kezdete óta itt van, már látta az úton ránk leselkedő sok csodát és iszonyatot, ami egy-egy cserjésben vagy kő alatt lapul...«

A két idézet bölcsen feltárja Chesterton költői lelkületének paradox vonásait: Chesterton szinte „kispolgári” módon ragaszkodik az élet realitáihoz, azonban éppen a hétköznapi valóságban ismeri fel a nonszensz ijesztő és mulattató mélységeit. Am ismét csak nem Chesterton a téma, ő csupán hivatkozás, egy olyasféle rejtélyes bölcs, mint *Az ember, aki Csütörtök volt* Vasárnapja, aki, bár rejtegeti saját személyét, bizvást tanácsot tud adni bárkinek, milyen álruhával fedje be valódi nézeteit. A nonszensz poétikájában és Cortázar-féle kísérletben Chesterton terebélyes személye kényelmes álruhát kínál.

Természetesen nem azt kell nehezményoznünk, hogy e két szerző az idézetek kapcsán nem tárja fel Chesterton teljes komplex szellemiségét, csupán azt, hogy tételeik igazolásakor nem ésszerű bizonyítékokat tárnak elénk, hanem tekintélyes tanúként idézik Chesterton az ítélszékünk elé.

III. Logika, matematika, rend

„Láttam az igazságot és nincs semmi értelme” — idézi Chestertont máshelyütt a fentebb már említett web-oldal, amely csokorba gyűjtve teszi közzé jelentős gondolkodók aforizmaszerű meglátásait. Sem a szerkesztő neve, sem az idézet eredete nincs megjelölve. A bölcsesség demokratikus újraelosztása.

A találó kinyilatkoztatás kapcsán olvassunk egykét idézetet arról, hogy a világ mennyiben írható le racionális eszmékkel.

Ryszard Kapuscinski a *Lapidárium* 8. részében ezt írja: „Gilbert K. Chesterton a világ lényegén töpreng: »Nem az a gond ezzel a világgal, hogy nem racionális, nem is az, hogy túlságosan racionális. A leggyakoribb probléma az, hogy a világ racionális, de nem teljesen... A valóság legfurcsább jellemzője az, hogy lopva, hirtelen egy centiméternyire letér a kijelölt útról. Az egész egyfajta világmindenségben zajló csendes összeküvésre emlékeztet. Az alma vagy a narancs van annyira kerek, hogy annak mondjuk, de kerekességük valójában sok kívánnivalót hagy maga után... És a kiszámíthatatlanságnak ezzel az elemével mindenütt találkozhatunk. Elkerüli ugyan a racionalisták figyelmét, de végül mindig fény derül rá... Egy gondolat vagy elképzelés valóságosságát legkönnyebben úgy ellenőrizhetjük, ha végiggondoljuk, hogy tekintetbe veszi-e a világ rejtett és meghökkentő szabálytalanságait.«

Az könnyen megérthető, ha egy bölcsészlélek kéjesen elmereng azon, hogy a természettudományos világképnek is vannak súlyos hiányosságai, azonban mégoly tiszteltreméltó, ha egy természettudós teszi ugyanezt. Staar Gyula Martin Gardnerről, a jeles amerikai matematikusról szóló tanulmányából megtudjuk, hogy a Roger Penrose-féle periodikus csempézés voltaképpen Chesterton szavai révén válhat leginkább

közérthetővé: „G. K. Chesterton egyszer felvetette, hogy egy Földön kívüli lény, aki megfigyelte, hogy az emberi testnek milyen sok része fordul elő a bal és a jobb oldalon egyaránt, ésszerűen gondolhatná azt, hogy mindkét oldalon van szívünk. Ezt mondta: »csak egy kicsit látszik matematikaibbnak és szabályosabbnak, mint amennyire az. A pontossága nyilvánvaló, de a pontatlansága rejtett; a vadsága lesben áll.« Mindenhol azt tapasztaljuk, hogy valami »csendben elkerüli a helyét pár centivel, ami a mindenben jelen levő rejtélyes elem... egyfajta rejtett kincs az univerzumban.« Az idézet pompásan illik a síkbeli Penrose-világokra.” Ha arra nem is vállalkoznánk, hogy a Penrose-csempézés mibenlétéről nyilatkozzam, annyi kivehető a fenti idézetből, hogy a korszerű tudományos ismeretszerzésnek is létezik egy (vagy inkább több) filozofikus változata, amely fogékony a józan logika és a valós világ ellentmondásaira.

Tehát egy író és egy matematikus ezúttal ugyanarról akarnak meggyőzni minket, vagyis arról, hogy a rációt csak egy „majdnem” választja el a nonszensztől, a világ matematikailag szinte leírható, ám mégsem teljesen. Egy írónak érthető módon nem okoz főfájást, hogy olyan érveléshez nyúljon, amely éppen a józan ráció tökéletlenségét hirdeti. Az irodalmi beszéd önmagára reflektáló logikája éppen nem idegen a posztmodern irodalmi ízléstől. Másrészt a matematikus is olyan absztrakt módon elkerüli a gyakorlatiasságot, a hasznavehetőség buktatóit, hogy szinte a lába sem érinti a földet.

IV. Politika

Mármost ne higgyük, hogy Chestertonnak semmiféle gyakorlati hasznát nem látni. Az eddig megmutatott különféle Chesterton-vetületek csupán gondolkodásunkban akartak befolyásolni bennünket. Az említett idézetek akár népszerű-tudományos-irodalmi-kulturális folyóiratok oldalain is megjelenhettek volna, mint ahogy sokuk meg is jelent. Megannyiféle Chesterton, de abban mind egyezik, hogy az a szerző, aki egy Chestertont megidéz, saját gondolkodásában használja fel a tanuláshoz felvezető létra recsegő fokainak alátámasztásaképpen.

Am Chestertont nem tarthatják fenn maguknak az elvontan bölcselkedők. A gyakorlati életre nézve is követendő eszméket kínál bölcsessége, amint azt Dr. Csépe Béla, a Kereszténydemokrata Néppárt parlamenti képviselője Halottak napjára írt beszédében bebizonyítja: „A temetőlátogatások élő kapcsolatot jelentenek a múlttal. S ahogy ez nemzedékek láncolatában felépül, kialakul a történelmi hagyomány, mely véleményünk szerint a nemzet éltető ereje. Egy nemzet önbecsülésének, értékrendjének legnagyobb fokmérője, hogy miként becsüli meg hagyományait, melyekben a rég meghaltak akarata, végrendelete él tovább. Chesterton, a nagy angol gondolkodó írja, hogy a konzervativizmus tulajdonképpen a legdemokratikusabb, mert mindenkor meg akarja szavaztatni a sírkerteket is.” Hogy ennek a chestertoni gondolatnak mennyi realitása van, mi sem bizonyítja jobban, mint a lejegyzett beszéd utolsó, zárójeles, színiutasítás-szerűen leíró jellegű sora: „(Taps az ellenzék padsoraiban.)”

Éppen ilyen hasznos életvezetési tanácsra lel Láng Péter, a Szakszervezeti Bizottság titkára, amikor 1998-as nőnap-i beszédében így szól: „a férfi sokszor esendőbb a nőnél, ... áldozatvállalásban, kitartásban, teherbírásban, tűrésben gyakorta a gyengébb nem az erősebb. Mégis eljuttassa a szerepet, amit a sokévszázados szokásjog ráosztott: a 'teremtés koronájának' szerepét. Am bölcsen mondta Chesterton *Hagyományok és hazugságok* című munkájában: »... Hogy a nő az élet királynője lehessen, nem szabad túrnünk, hogy az élet közkatónája legyen.«”

Csépe és Láng nem rejti véka alá azt a határozott szándékát, hogy előmozdítsa bizonyos társadalmi igazságtalanságok felszámolását. Az talán mégis szerénységüknek (nem pedig kérkedésüknek) tudható be, hogy Chestertonnak tulajdonítják azoknak az eszméknek a feltalálását, amelyeket ők megvalósításra javasolnak: tegyünk végre rendet a nők és a férfiak, az élők és a holtak dolgában.

Bár rendet tenni igyekeztem az interneten fellelhető magyar nyelvű Chesterton-hivatkozásokban, ennek az illúzióját is csak jó néhány web-oldal mellőzésével sikerült megteremteni. Ennek nyilvánvalóan számos rajtam kívül álló oka is van. A roppant terjedelmes Chesterton-életmű kevésbé terjedelmes magyarul is olvasható hányada önmagában is tele van ellentmondásokkal. Másrészt az interneten Chestertont idézők lelkülete és műveltségi köre is eléggé eltérő ahhoz, hogy más és más Chesterton passzusokban leljenek rokon gondolatokra. Mindez előre sejthető. Ám megejtő élménnyé teszi mindezt az a tény, hogy a „Chesterton” keresőszóval előhívott, saját magunk által s mégis öntudatlanul szerkesztett folyóiratunkban egy számba kerül mindez. Kényszerített érzünk arra, hogy rendezettnek, értelemmel szervezettnek lássuk mindazokat az összeollózott mondatokat, amelyeket használatuk, tartamuk nem köt össze, csupán eredeti szerzőjük neve. Az egyéni bölcsesség és műveltség megszerzése a papírra nyomott betűk korában is javarészt önkényes és esetleges volt, a véletlen, az ízlés és megannyi körülmény, a *hozzáférés* korlátaival karöltve, határolta be azt. Mindez a világháló segítségével könnyen a visszájára fordítható: Chesterton (és más, boldogtalan sorokról mit sem sejtő társai) bölcsességére és műveltségére a mi majdnem ésszerűen rendszerezett elménk nyomja rá a káosz bélyegét.

BIBLIOGRÁFIA (HELYETT)

Pusztai illusztráció gyanánt álljon itt néhány internetes cím, amelyen forrásaim némelyike elérhető. Akinek ez nem elég, keressen rá „Chesterton”-ra.

A *Természet világa* című folyóirat itt lelhető fel:

<http://www.kfki.hu/chemonet/TermVil/>

<http://www.ch.bme.hu/chemonet/TermVil/>

További homília-szövegekre itt lelhetünk:

wmaster@www.katolikus.hu

Áronnal ezen a címen levelezhetünk:

aron@scientist.com

A *Nagyvilág* itt tárul fel nekünk:

nvilag@c3.hu

Chesterton saját műveit pedig ehelyütt olvashatjuk a monitorunkon:

www.dur.ac.uk

SÁGHY MIKLÓS

A meggyőzés-modell mint ironikus allegória

Stanley Fish, úgy tűnik, tisztában van azzal, hogy mit csinál. A meggyőzés módszerével érvel a meggyőzés-modell helyessége mellett. Am *a* valami mellett érvelés (még ha ez önmagát is számolja fel) ellentmondásban látszik állni a meggyőzés mint – egy a *sok* közül – vélekedés elfogadtatásának a módszerével. Fish azonban, mivel meggyőzi s nem szembesíti olvasóját véleményével, úgy látszik, elkerülheti a bizonyítás-modell (független tárgyakra vonatkozó) csapdáját.

Fish szerint a meggyőzés-modell kritikai tevékenysége „közvetlen módon konstituálja [... az irodalmi] tárgyakat és azokat a fogalmakat, melyekkel leírhatók, továbbá megítélésük mércéit. E modellben a kritikus felelőssége valóban nagyon nagy, hiszen nem pusztán részt vesz az értelmezés játékában, hanem a játék szabályainak megalkotója és értelmezője.”¹ Eszerint tehát az (irodalmi) tárgy magának a – szabályok által meghatározott – értelmezői tevékenységnek lenne a terméke. Ezzel szemben a bizonyítás-modell előfeltevése egyfelől az irodalmi (és egyéb) tárgyak ontológiai különállása, másfelől pedig (éppen az előző feltételből adódóan) azok (értelmezői) tevékenységünkől független leírásának lehetősége. E két lényegében különböző közelítési mód, sok tekintetben hasonlítani látszik a nietzschei terminológia szerinti doxa és episztemé fogalmak szembenállásához. Az episztemét mint az igazság nyelvét Nietzsche Platón gondolatával rokonítja, mégpedig abból a megfontolásból, hogy az episztemé ’valódi, megalapozott tudás’ értelmében rávetíthető Platón ideákra vonatkozó tanára, mely szerint az ideák valamiféle független igazságokként léteznek az (emberi) érzékelés határain túl. Ezzel szemben a doxa, mint a meggyőzés nyelve nem igazsághoz, hanem (különböző) vélekedésekhez kötődik és éppen ezért nyelvhasználati módjára nem a megismerés [erkennen] beszédtenye, hanem a tételezés [setzen] beszédaktusa lesz a jellemző. Nietzsche dekonstrukciós tevékenységének egyik fő mozzanata – Paul de Man szerint – az episztemé nyelvétől a doxa nyelvéig vezet. Azaz Nietzsche kimutatta, „hogy a konstatív [megismerő] nyelv valójában performatív [tétélező] nyelvhasználat.”²

Stanley Fish részben hasonló (dekonstrukciós) utat jár végig a bizonyítás-modelltől a meggyőzés-modellig. Hiszen ahogy Nietzsche a konstitutív nyelvről mutatja ki, hogy az valójában performatív, ugyanúgy Fish a bizonyítás-modellről mondja (ki-mondatlanul), hogy az valójában meggyőzés-modell, olyan értelemben, hogy a bizonyítás-modell előfeltevései (és kérdésfeltevései) révén ugyancsak maga *konstituálja* tárgyát, mégha azokat (saját előfeltevései szerint) önálló független entitásoknak is tekinti. A meggyőzés-modell tehát eszerint *meggyőző* magabiztosságát egy olyan önreflexív folyamatból nyeri, mely azt a látszatot kelti, hogy aki beszél, tisztában van azzal, mit tesz, pontosabban: hogy miktől tekint el, amikor beszélni kezd.

¹ Fish, Stanley: *Bizonyítás vagy meggyőzés: a kritikai tevékenység két modellje*. 19–20.

² de Man, Paul: *A meggyőzés retorikája*. 7.

Paul de Man *A trópusok retorikája* című munkájában a nietzschei dekonstrukció első lépésének a nyelv alapvetően trópusos jellegére történő rámutatást tekinti.³ Továbbá a nyelvnek azt a tulajdonságát, hogy „szintiszán retorikai fogások eredménye”⁴, összekapcsolja az ok és okozat téves felcserélésének nietzschei elgondolásával, ugyanis de Man szerint a nyelv az a közeg, amelyben a „visszafordítások és helyettesítések játéka végbemegy.”⁵ A visszafordítások és helyettesítések kettős oppozíció-halmaza – belső/külső és ok/okozat – „mely zárt, koherens rendszert látszott alkotni (külső okok belső okozatokat szülnék)”⁶ a nietzschei dekonstrukció által egy önkényes nyílt rendszerbe fordul át, „melyben a kauzalitás és elhelyezkedés attribútumai megtevesztő módon kicserélhetők és egymással tetszés szerint helyettesíthetők.”⁷ Vagyis így módon kiderült, hogy „amit külső oknak tartottunk, az nem más, mint egy belső okozat eredménye.”⁸

A Fish által bizonyítás-modellnek nevezett kritikai eljárás hasonló csapdába látszik keveredni, mint a belső/külső és ok/okozat rendszerét zártnak, és ennek megfelelően, korántsem önkényesnek tekintő tudományok. A meggyőzés-modell – Fish szerint – „maga konstituálja a centrumot – vagyis azt, hogy mi számít ténynek, *szövegnek*, bizonyítéknak, elfogadható érvelésnek –, és ekképpen maga szabja meg saját korlátait és határait [kiemelés: S.M.]”⁹. Vagyis az ok és okozat – de Man szavaival – „temporális természete” megszűnik és szabadon helyettesíthetővé lesz. Így módon az interpretáció (mint ok) okozatává az irodalmi szöveg maga válik. Azaz: az interpretáló lesz az, „akinek a tevékenysége életre hívja a szövegeket, s az elemzés és az értékelés tárgyává teszi azokat.”¹⁰

A bizonyítás-modell önmagukban álló, külső tárgyakként tekinti az irodalmi szövegeket. Figyelembe véve azonban de Man külső és belső oppozíciójára vonatkozó Nietzsche-értelmezését – miszerint: „amit oknak gondoltunk, az valójában egy okozat okozata, amit pedig okozatnak véltünk, az úgy funkcionál, mint saját okozójának oka”¹¹ –, a bizonyítás-modell sem tekinthető másnak, mint olyan eljárásmodornak, mely önmaga – például: különállást *tételező* [setsen] – (játék)szabályaiba véglegesen belefelejtkezett. És ebből a nézőpontból a bizonyítás-modell – akár a meggyőzés-modell – csak fikcionált igazságokról beszélhet.

Az arisztotelészi ellentmondásmentesség-elve alapozott logika ugyancsak a nyelv (alapvető retorikussága) sugallta azon csapdába esik, hogy elfelejtkezik „valódi” nyelvhasználatáról (vagyis a *tételező* beszédaktusairól) és így „saját tevékenységét létezők *tételezése*ként ismeri fel.”¹² A *tételező* „nyelv azonban tévedésben van, mert úgy jeleníti meg az előfeltételező állítást, mintha megalapozott, jelenvaló ismeret volna.”¹³

³ Uő.: *A trópusok retorikája*. 42.

⁴ Nietzsche, Friedrich: *Retorika*. 21.

⁵ de Man, Paul: *A trópusok retorikája*. 40.

⁶ Uo. 39.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Fish, Stanley: *Bizonyítás vagy meggyőzés...* 5.

¹⁰ Uo. 21.

¹¹ de Man, Paul: *A trópusok retorikája*. 39.

¹² Uo. 4.

¹³ Uo.

Ennek megfelelően az arisztotelészi ellentmondásmentesség-elve alapozott bizonyítás-modell – mint ahogy azt már fentebb is írtam – csupán olyan fikcionált igazságokkal dolgozhat, melyekről az sem dönthető el, hogy igazak, és az sem, hogy nem.

A fishi dekonstrukció első lépése tehát, hogy a meggyőzés-modell nyelvhasználatába emeli a bizonyítás-modellt és ez által mintegy érvényteleníti is annak „valódi” igazságokra vonatkozó előfeltevés-rendszerét. De vajon azzal, hogy látszólag megszünteti e két modell szembenállását, kiküszöbölhetővé válik-e az irodalmi szöveg önállóságának vélelme? Vagy nem inkább az a helyzet, mint a logika (tételezett) igazságaival, hogy valójában nem tudhatjuk róluk, hogy igazak-e vagy sem?

Stanley Fish második lépésként saját diskurzusának státuszát veszi szemügyre és megállapítja, hogy sem az, sem más nézőpont nem lehet kitüntetett és előfeltevésektől mentes, hiszen a „kikezdzhetetlen álláspont eszméje csak akkor értelmes, ha elképzelhetőnek tartunk egy olyan álláspontot, melyen nem hagytak nyomot az előfeltevések.”¹⁴ És „ez az – mondja –, amiben magam nem hiszek”¹⁵, ugyanis a „radikális kételkedés programja valamilyen módon mindig szituált marad: ha valaki mindent meg akar kérdőjelezni, beleértve azt a talajt is, amelyen áll, valahol másutt kell megvetnie a lábát, és ekkor az a másutt válik azzá a talajjává, amelyen állni fog.”¹⁶ Ez egy végtelen regresszió folyamatát eredményezi, hiszen a „radikális szkepticizmus csak akkor volna lehetséges, ha a szellem függetlenül létezne attól, amivel gazdálkodik, a megértés azon kategóriáitól, melyekre hagyatkozik.”¹⁷ Fish azonban éppen amellet érvel, hogy a „szellemet ezek a kategóriák konstituálják, s nem lehet eltávolodni tőlük oly módon, hogy egy szkeptikus vizsgálódás tárgyává válhassanak.”¹⁸ A nyelv előfeltevéseinek csapdájába esett referenciális elképzeléseket tehát Fish is csak egy előfeltevésekre alapozott nyelvhasználaton belül képes dekonstruálni és ennél fogva – de Man szavaival –, szövegének „bölcssége önpusztító [...], de ez az önpusztítás retorikai megfontolások egymást követő sorozatán keresztül vég nélkül áthelyeződik, és ezek a megfordítások ugyan annak az alakzatnak a végtelen ismétlése révén az önpusztítást az igazság és az igazság halála között hagyják függőben.”¹⁹ S mint ismétlés „lévén temporális folyamat, elmondható folytatólagosan, de az, amit elmond, a történet tárgya csupán egy alakzat.”²⁰ Ennek a retorikai formának de Man az „ironikus allegória” nevet adja.

Ugy tűnik tehát, hogy Fish sem tudja teljes egészében megkerülni a bizonyítás-modell csapdáját, hiszen a meggyőzés mechanizmusa, melyet alkalmaz, „akárcsak bármi más, kontextusfüggő: az, hogy egy érvelést mi tesz meggyőzővé, azon múlik, hogy előzetesen miben egyeztek meg a felek.”²¹ Azaz: saját előfeltevéseit maga sem kerülheti meg (hiszen akkor nem tudna mit mondani). Am ezzel egy időben folyamatosan szem előtt tartja saját érvelésének szituáltóságát, és ezáltal mintegy jogot szerez annak óhatatlan következtelenségeire is. És talán ez az, ami valójában *meggyőző* a Fish szövegben. Pontosabban: az, hogy tudjuk, „egy szigorú és a trópusok félrevezető erejével tisztában

¹⁴ Fish, Stanley: *Bizonyítás vagy meggyőzés...* 23.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. 11.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ de Man, Paul: *A trópusok retorikája*. 45.

²⁰ Uo.

²¹ Fish, Stanley: *Bizonyítás vagy meggyőzés...* 23.

lévő elme rángatja a zsinórokat. Ám amennyiben kiderül, hogy ugyanezen elme még azt sem tudja, hogy csinál-e valamit vagy sem, felettébb megalapozott lesz a gyanú, hogy nem tudja, *mit* csinál.”²² Fish, úgy tűnik, hogy tudja. Hiszen a meggyőzés-modell szerint: „az igazságok illúziók, amelyekről elfelejtettük, hogy illúziók”²³. Am aki ilyet mond, annak, feltehetőleg, éppen ezzel jutott egy korábbi *feledékenységé* (rövid időre?) az eszébe.

FELHASZNÁLT IRODALOM

de MAN, Paul: *A meggyőzés retorikája*. Fordította: Fogarasi György (kézirat)

de MAN, Paul: *A trópusok retorikája*. Fordította: Vástyán Rita. *Helikon*, 1994/1–2. 36–47.

FISH, Stanley: *Bizonyítás vagy meggyőzés: a kritikai tevékenység két modellje*. Fordította: Beck András. In: *Az irodalom elméletei III*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 1997. 5–26.

NIETZSCHE, Friedrich: *Retorika*. Fordította: Farkas Zsolt. In: *Az irodalom elméletei IV*. Pécs, Jelenkor, 1997. 5–49.

²² de Man, Paul: *A meggyőzés retorikája*. 8.

²³ Nietzsche, Friedrich. Idézi: de Man, Paul: *A trópusok retorikája*. 41.

Szerkesztői asztal

A Tiszatáj Könyvek sorozatban két újdonság jelent meg az Ünnepi Könyvhétre. *Nagy Gáspár Húsz év a kétezerből* c. könyvének premierje a szegedi Juhász Gyula Művelődési Központban volt június 2-án. A könyvet Olasz Sándor főszerkesztő mutatta be. Nagy Gáspár Kossuth-díjas költő a verseiből olvasott föl, közreműködtek a művelődési központ versmondó körének tagjai. *Hollósi Zsolt A Tisza-parton mit keresek?* c. interjúkötetét június 5-én a Bartók Béla Művelődési Központ nagytermében ajánlottuk az olvasók figyelmébe. A könyv huszonnégy szereplője közül tizenhárman jöttek el az estre. Gregor Józseffel, Huszár Lajossal, Ilia Mihállyal, Juronics Tamással, Kass Jánossal, Kristó Gyulával, Novák Andrással, Novák Istvánval, Pataki Ferencsel, Péter Lászlóval, Podmaniczky Szilárddal, Trogmayer Ottóval, Varga Mátyással és Vörös Gabriellával Hollósi Zsolt beszélgetett. Gregor József Ránki György operájából adott elő, zongorán Huszár Lajos kísérte.

A Tiszatáj folyóirat Novellapályázatának eredményhirdetése

A Tiszatáj folyóirat által 2000 januárjában meghirdetett novellapályázatra több mint ötszáz pályamű érkezett. A több hetes olvasás/válogatás után a *Bírálóbizottság* (Ilia Mihály, Szilasi László, Hász Róbert) áprilisi, utolsó összejövetelén a következő döntést hozta:

- I. díj: *Medvevadászat* (jelige: „D. J. Tempetőfi”)
- II. díj: *Az angyal* (jelige: „ölu4325önbvö8024...”)
- III. díj: *Hallották már Glaumber úr kintornáját?* (jelige: „Verkli”)

A díjazott pályaműveken túl a szerkesztőség további öt beérkezett írásról döntött úgy, hogy szívesen közölné őket a folyóiratban. Ezek a következők: *Apával elmegyünk bavazni* (jelige nélkül); *Ezerkilencszáznolcvanhat* (jelige nélkül); *New Age* (jelige: „Madárbers”); *A szerelem vége* (jelige: „Alfa Rómeó és Zéró Júlia”); *A szeműveg* (jelige: „...mi pedig egyedül maradunk...”).

Kérjük a díjazott, illetve a közlésre szánt pályaművek szerzőit, hogy levélben vagy személyesen jelentkezzenek szerkesztőségünkben. (Tiszatáj szerkesztősége, Szeged, Rákóczi tér 1., 6741)

Néhány szerzőnkéről: POSZLER GYÖRGY akadémikus az ELTE Esztétika Tanszékének professzora. SÁGHY MIKLÓS a Szegedi Tudományegyetem komparatiztika szakos hallgatója. BICZÓ GÁBOR a Miskolci Egyetemen tanít, antropológiával foglalkozik. LÖVÉTEI LÁZAR LÁSZLÓ és MEDGYES TAMÁS doktorandusz a szegedi bölcsészkaron.

Augusztusi számunk tartalmából:

CSIKI LÁSZLÓ, DÖBRENTAI KORNÉL, FEKETE VINCE,
LÁSZLÓFFY ALADÁR versei
ZALÁN TIBOR drámája
ÁGH ISTVÁN esszéje *Nagy Gáspárról*
Beszélgetés *Csetri Lajossal*